

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRGÅNG 69

1966

HÄFTE 4

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 10:—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

innehåller dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives inom ämnesområdet, dels slutligen mera ingående granskningar av statsvetenskaplig litteratur.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, HÅKAN STRÖMBERG, C.-E. QUENSEL, C. WELINDER, GUY ARVIDSSON, J. ROSÉN, BIRGITTA ODÉN-DUNÉR, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL, GÖSTA CARLSSON och O. BJURLING.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves av professor PAR-ERIK BACK, Umeå, redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen), samt preceptor HANS MELJER, Uppsala (avdelningen »Översikter och meddelanden»). – Vetenskapliga uppsatser honoreras endast om de beställts av red.

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året; i regel sammanslås två av dessa till ett dubbelhäfte. Prenumerationspriset för 1965 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 27 95 65), samt 30 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhåller abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, Lund 5, tel. (046) 199 76.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund juli 1965.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

HYDÉN, GÖRAN, Det allmänna valet i Tanzania 1965	277
RUNEBY, NILS, Konservatismens motståndare i det tidiga 1820-talets Sverige	292

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE:

Twister om gränser och territorier. Av Erland Bergman	316
Domarämbetet i den tyska rättshistorien. Av Gerhard Schmidt	339
Upprivande av beslut av riksdagskammare. Av Gustaf Petrén	350

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Karl Marx, Människans frigörelse. I urval av Sven-Eric Liedman. Karl Marx-Friedrich Engels i urval av Bo Gustafsson. V. I. Lenin i urval av Bo Gustafsson. Anm. av REIDAR LARSSON.	355
Knut Petersson, En bondedemokrat. Alfred Petersson i Påboda. Anm. av MATS O. BÄCK.	359
Bertil Björklund, Svenska Typografförbundet. Studier rörande Sveriges äldsta fackförbund. Anm. av STIG HADENIUS.	369
D. A. Schmeiser, Civil Liberties in Canada. Anm. av LARS FRYKHOLM.	376

DET ALLMÄNNA VALET I TANZANIA 1965

Av Fil. lic. GÖRAN HYDÉN, Lund

Syftet med denna artikel är dels att ge en informativ och deskriptiv redogörelse för hur ett val i en enpartistat är organiserat och tillgår, dels att analysera den nya författningen och det allmänna valets konsekvenser för det politiska systemet i Tanzania.¹ Den nya författningen i Tanzania, som godkändes av parlamentet våren 1965, och tillhörande valsystem har sitt intresse som svar på frågan: Hur kan det politiska systemet i ett u-land organiseras så att det tillfredsställer kraven på växt (utveckling) och enighet (stabilitet)? I korthet, hur kan ett sådant politiskt system legitimera sig i folks ögon?

De flesta stater i Afrika har efter självständigheten genomgått kriser, under vilka hela systemet stått på spel. Till en varierande grad kan kriserna förklaras med hänvisning till otillfredsställande konstitutionella arrangemang. Genomgående tog de afrikanska staterna steget över till politisk frihet med en författning, vilken såsom politisk kompromissprodukt var beundransvärd men som efter självständigheten inte visat sig tillräckligt flexibel att möta de många nya krav som ställts på systemet. Betecknande är händelserna i Kongo och den senaste politiska utvecklingen i Nigeria där dessa krissituationer lett till ytterligheter: de kan jämföras med det amerikanska inbördeskriget för hundra år sedan, orsakat av liknande skäl som de ovan anförda.

Ett av de konstitutionella fenomen som överlevde självständighetens införande var parlament av Westminster-modell. Vare sig den afrikanska staten i fråga genom valen omedelbart före *uhuru* hade etablerat sig som enparti- eller som flerpartisystem hade författningen konstruerats i enlighet med principer lånade från det

¹ Författaren till denna artikel var medlem i en grupp studenter och lärare vid statsvetenskapliga institutionen på Makerere University College, Kampala, Uganda, som studerade valet i Tanzania. Speciellt tack riktas här till Rockefeller Foundation, som finansiellt möjliggjort studien. Denna kommer så småningom att komplett presenteras i bokform.

brittiska parlamentet. Speciellt paradoxal blev situationen i Tanzania² som genom valen 1960 på frivillig väg hade nått enighet kring ett politiskt parti — Tanganyika African National Union (TANU). I parlamentet hade man fortfarande en inpiskare, som bestämde ledamöternas linje i debatterna. Ute i de lokala distrikten fungerade TANU som om där fanns två partier.

För president Julius Nyerere, som alltid hävdade, att om ett enpartisystem skall kunna göra anspråk på att vara demokratiskt, måste det vara öppet för alla och ge var och en samma rättighet till politiskt inflytande, var svagheter i systemet uppenbara. Som han vid ett senare tillfälle gjorde klart:³

»Most candidates, in effect, are elected by a Party Committee. . . (and) if we can encourage freedom of expression at National Executive meetings (of TANU), why do we discourage it in Parliament?»

President Nyerere var redan på ett tidigt stadium efter frigörelsen inställd på att grundlagsfästa landets enpartisystem för att därigenom lösa maktfördelningsproblemet mer tillfredsställande. Vissa faktorer, t.ex. militärmyteriet i januari 1964, fick honom att påskynda denna process. En författningsutredning tillsattes omedelbart i början av 1964; i april 1965 lade utredningen fram sitt betänkande, ett nått och lätthanterligt dokument på 35 sidor.⁴ Utredningen hade baserat sitt betänkande på lokala »hearings» och dessutom bl.a. tagit en närmare titt på enpartisystemen i Guinea och Jugoslavien. Författningsförslaget avvek emellertid avsevärt från dessa bägge länders system. I korthet hade utredningen följande rekommendationer att göra angående valsystemet:

(1) TANU should remain a mass party open to all citizens who accept its principles (dessa är författade i synnerligen allmänna ordalag).

(2) All aspiring candidates must submit themselves to a TANU District Conference, who would record a preference vote.

(3) The TANU National Executive Committee (NEC) would choose

² Namnet »Tanzania» användes genomgående även om hänvisning i de flesta fall är till den del av unionen som är känd under namnet »Tanganyika».

³ President Julius Nyerere: Address to the National Assembly, June 8, 1965.

⁴ »Report of the Presidential Commission on the Establishment of a Democratic one Party State», Government Printer, Dar es Salaam 1965.

two candidates for each constituency from the preference list drawn up by the district conference. (Man kom överens om två kandidater för att undvika att någon skulle väljas in med en minoritet av rösterna.)

(4) Candidates would share a common platform of campaign meetings and electoral activities organized by the TANU District Executive Committees.

(5) Each constituency election would be supervised by an ad-hoc committee composed of members from outside the constituency.

(6) The Presidential election would be by a direct affirmative vote for a single candidate. (Om en majoritet av rösterna var emot denne kandidat, var NEC tvunget att presentera ett nytt namn för val.)

Betänkandet var föremål för debatt i tidningar och lokala partiinstanser; på det hela taget rådde dock stor enighet om de rekommendationer som utredningen gjort. Därför kom det inte som någon överraskning att NEC och parlamentet i juni månad med små förändringar godkände den nya författningen. Omedelbart därefter utlystes allmänna val till den 21 september 1965.

a) Valkretsindelning och registrering av väljare

Vid valet 1960 var landet uppdelat i 50 valkretsar. En särskild kommission tillsatt 1962 hade emellertid lagt fram ett förslag att antalet valkretsar i kommande val skulle bli 107. Varje distrikt skulle i första hand utgöra en krets, men i de fall, där tät befolkning eller andra faktorer spelade in, skulle vederbörande distrikt uppdelas i flera enheter. Exempelvis uppdelades North Mara-distriktet i två valkretsar på ett sådant sätt, att de lokala stamgrupperna förekom i bägge kretsarna. Likadant var det vid uppdelningen av Arusha-distriktet i två kretsar. Ön Mafia styckades ut från Rufiji-distriktet trots att befolkningen på ön endast uppgår till 12.000 personer vilket är avsevärt mindre än befolkningssiffran i andra kretsar. Det skall framhållas, att även om man bortser från Mafia och Arusha Urban, vilka var de två minsta kretsarna, hade den största valkretsen tre gånger så stort invånarantal som den minsta. Dock hade dessa olikheter inget inflytande på utgången av valet.

Registreringen av väljare började i juni och pågick till den sista juli. Det gjordes klart över hela landet att endast de som hade registreringskort kunde rösta på valdagen. Själva registreringsarbetet utfördes av lokala tjänstemän i varje distrikt. Alla personer som var

födda i Tanzania (eller som åtminstone hade mor eller far som var tanzaniansk medborgare)" och som var över 21 år ägde rätt att registrera sig.

Man uttalade på ett tidigt stadium av registreringsarbetet förhoppningen att man skulle få 4 miljoner registrerade väljare. Den verkliga slutsiffran blev endast 3.175.617, vilken trots att den var under förväntan måste sägas vara god. Uppskattningsvis motsvarar denna siffra 2/3 av alla röstberättigade i landet. Brist på kommunikationer var ett av problemen i strävan att få folk registrerade; många byar är helt enkelt avstängda från yttervärlden. Till en del berodde antalet registrerade på den lokala tjänstemannens energi. På en del ställen trodde många att de först behövde betala skatt, innan de kunde registrera sig, och höll sig därför undan, när den lokale tjänstemannen kom på besök. Också många av dem, som kommit från angränsande länder och slagit sig ner i Tanzania, levde i okunnighet om sina medborgerliga rättigheter; denna fråga löstes först den 25 juni — efter det att registreringen påbörjats.

b) *Nomineringsprocessen*

Var och en som fyllt 21 år, som var medborgare och som var medlem i TANU kunde ställa upp som kandidat i valet, förutsatt att han inlämnade den erforderliga nomineringsansökan undertecknad med 25 namn. När tiden för nominering var utgången, visade det sig att 713 kandidater ställde upp i de 107 valkretsarna.⁵ Överallt där det fanns mer än två kandidater nominerade, hölls en distriktskonferens, bestående av tre delegater från varje partiavdelning samt av lokala partitjänstemän (de senare dock utan rösträtt). Konferensen företog en omröstning i syfte att ge NEC en rekommendation om vilka två personer de lokala instanserna önskade se som officiella kandidater. Före själva omröstningen upplästes kandidatens curriculum vitæ och kandidaten fick i de flesta fall besvara frågor. Dessa kunde variera från problem rörande femårsplanen, vederbörandes engagemang i TANU (en kandidat frågades: Hur många dörrar är det på det lokala partikontoret?) eller rena allmänbildningsfrågor.

⁵ I sex valkretsar var det bara en kandidat; fem av dessa som stod utan motkandidat var ledande medlemmar av regeringen (andre vicepresidenten Rashidi Kawawa, Oskar Kambona, Mikael Kamaliza, Job Lusinde och Austin Shaba). Det är intressant att notera att Kawawa, Kambona, Kamaliza och Shaba alla härstammar från Malawi och att de sålunda saknar lokalt stöd i någon valkrets i landet.

De flesta kandidaterna hade skaffat sina 25 undertecknare utan några större besvär bland sina närmaste vänner. Somliga med tillgång till bil och sinne för hur betydelsefull denna del av valprocessen är hade turnerat i valkretsen och fått signaturer från ledande lokala figurer, som dessutom kunde väntas bli delegater vid distriktskonferensen. På detta sätt kunde de vara nästan säkra på att vederbörande undertecknare skulle rösta »rätt» på distriktskonferensen.

I Bukoba distrikt, där författaren till denna artikel företog en »case study» av valet, framgick, att de flesta kandidaterna vid själva konferensen trodde, att delegaterna hade beslutat sig för vem de skulle rösta långt innan de anlände till Bukoba för konferensen. Likväl var det många som uppenbarligen hade hoppet kvar kvällen före konferensdagen. På barer och i gathörn över hela staden kunde man då se kandidater ivrigt samtalande med de just anlända delegaterna i ett sista övertalningsförsök.

De allra flesta av de över 700 kandidaterna hade funnit det mest fördelaktigt att ställa upp i den valkrets där de egentligen hörde hemma, m.a.o. där de vuxit upp, där de hade sitt jordbruk eller där de kunde lita på stamfränders stöd.

Resultaten av distriktskonferensernas omröstning publicerades av partiets högkvarter i Dar es Salaam, en gest som undanröjde cyniska kommentarer rörande det nya enpartisystemet. Då siffrorna bekantgjordes blev det klart, att flera storheter hade fallit igenom. På detta stadium utmanövrerades två juniorministrar (statssekreterare), sex sittande parlamentsledamöter, en ambassadör m.fl. Orsakerna härtill var bl.a. att de ansågs ha gjort mycket lite för folket i valkretsen under den tid de suttit i parlamentet eller personliga faktorer såsom att vederbörande gift om sig, etc.

En annan grupp som var mindre framgångsrik vid distriktskonferenserna utgjordes av f.d. hövdingar (de avskaffades genom ett regeringsdekret 1963) och f.d. medlemmar av Tanganyika African National Congress, det enda oppositionspartiet i valet 1960. Det skall dock framhållas att ett flertal f.d. hövdingar klarade sig genom detta stadium.

NEC hade sista ordet angående vilka kandidater som skulle godkännas. I endast 16 av 101 valkretsar företog denna instans en förändring. Det hade tidigare beslutats att NEC kunde ändra distriktens preferenslistor endast i händelse en kandidat hade vädjat till en viss religion, stam eller ras för att vinna politiskt stöd eller någon begången olaglighet diskvalificerade honom från att ställa upp.

c) *Valkampanjen*

»For the purpose of enabling a candidate to assist voters to identify him when voting, a candidate shall . . . associate himself . . . with an approved symbol allotted to him by the National Executive of the Party.»⁹

En av de mest intressanta och kontroversiella aspekterna på valet uppstod som ett resultat av valet av symboler. Partiets centralkommitté, som kan fatta beslut i brådskande ärenden, när inte NEC är samlat, hade till uppgift att utse två symboler, som sedan skulle tilldelas kandidaterna i varje valkrets. Efter fem timmars diskussion kom man till enighet om »huset» och »hackan»; dessa ansågs ha lika värde.

Fördelningen av symbolerna gick så till att varannan kandidat på listan av godkända namn tilldelades »huset», varannan »hackan».

Det blev emellertid klart, när valkampanjen startade, att symbolerna skulle bli mer än rena identifieringstecken. Kandidaten med »hackan» gick till angrepp och påstod att »utan hackan kan Du inte få mat», »hackan är alltings fader», »utan hackan är huset värdeöst» etc. Endast i ett fåtal fall kunde kandidaten med »huset» övertygande argumentera på grundval av symbolerna så att han vann. Genomgående upptogs en avsevärd del av valtalen av hänvisningar till symbolerna.

Innan vi övergår till att nämna andra faktorer som spelade in i valet, skall några ord sägas om organiserandet av valkampanjen. De två officiella kandidaterna uppträdde på samma plattform tillsammans med en ordförande (en lokal TANU-pamp i distriktet) samt de tre övervakarna från annan ort, som utnämnts av presidenten för att se till att vallagen efterföljdes. I regel hölls ett valmöte på varje plats där en röstlokal var placerad. Det betydde att i flera valkretsar hölls under en månads tid upp till 100 valmöten, i andra däremot endast ett femtontal. Uppläggningsen i dessa kretsar var inte den bästa. Valmötena hölls så tidigt som möjligt under den stipulerade kampanjperioden, vilket innebar att ingen egentlig valkampanj förekom i flera valkretsar de sista två veckorna före valdagen.

Övervakarna intervenerade som regel inte i valmötena och gav endast i ett begränsat antal kretsar närmare instruktioner om hur kandidaterna skulle uppträda. Ett betydelsefullt undantag var dock

⁹ National Assembly: Elections Amendment Act 1965.

Ihangirovalkretsen i Bukobadistriktet, där en juniorminister stod mot en f.d. privatsekreterare till president Nyerere. Den förre påstod att sekreteraren blivit avsatt av presidenten; i detta ögonblick reste sig en av övervakarna (f.ö. en medlem i partiets centralkommitté och TANU-veteran) och sade att talaren ljög. Sekreteraren avbröt å sin sida juniorministern, när den senare påstod, att han var så säker på att vinna att om han föll igenom skulle han grunda sitt eget parti. Detta yttrande ansågs också illegitimt av övervakarna. Dessa godkände dock i stor utsträckning personangrepp, som skulle få amerikanska politiker att förvånas och svenska att bli indignerade.

Eftersom valet skedde inom ramen för ett enda parti koncentrerades talen på personlighetsfaktorer. Somliga talare bäddade in sitt curriculum vitae på ett någorlunda taktfullt och tilltalande sätt i valet, medan andra uppträdde mera skrytsamt. Många insåg hur betydelsefullt det var att associera sig med de rätta grupperna, speciellt de lokala farmarna.

Lokala problem togs upp av flera kandidater; somliga var systematiska och skaffade sig förhandsinformationen från olika delar av valkretsen om vilka problem som var mest brännande. I mycket få valkretsar kom överhuvud taget en riksfråga upp till debatt.

Kandidaterna var förbjudna att debattera religion, ras eller stam och alla valtal hölls på swahili. Därigenom var det många i de inre delarna av landet — »up-country» — som aldrig till fullo kunde tillgodogöra sig kampanjen, eftersom deras kunskap i swahili är begränsad.

I den inofficiella kampanj, som enligt vallagen de officiella kandidaterna var förbjudna att själva delta i, kom de lokala språken till användning. Det finns anledning att räkna med att religion, ras och stamtillhörighet utnyttjades av vissa självutnämnda kampanjmakare. Det ryktades även att somliga kandidater använt sig av privata medel för att hyra sådana inofficiella kampanjledare.

d) Vilka faktorer påverkade valet?

Cirka två tredjedelar av alla registrerade väljare röstade på valdagen.⁷ Det var i allmänhet långa köer och flera timmars väntan vid varje röstlokal. Somliga lokaler stängde kl. 18 på kvällen, trots att

⁷ Valdagen var ursprungligen utsatt till 21 september och i 76 valkretsar gick folk till valurnorna denna dag. På grund av brist på valdomare, valurnor, etc. uppsköts valet i de övriga kretsarna till den 26 september. Det finns ingen direkt anledning att tro att detta påverkade valet i en eller annan riktning.

folk väntade utanför och valfunktionärerna hade blivit instruerade att hålla öppet tills alla köande fått rösta. Frekvensen av väljare varierade från valkrets till valkrets främst beroende på geografiska och kommunikationsmässiga förhållanden. Detta framgick klart t.ex. i West Lake Region, där de mest tätbefolkade och utvecklade kretsarna hade en högre procent röstande:

Krets	Procent röstande av totala antalet registrerade
1. Bukoba	80 %
2. Kianja/Bukara	70 %
3. Ihangiro	61 %
4. Karagwe	67 %
5. Biharamulo	52 %
6. Ngara	76 %
genomsnitt	67 %

Det är av intresse att notera att 59 kandidater med symbolen »hacka» vann jämfört med 42 kandidater med »hus»-symbolen. Speciellt frapperande var att i Nyamwezi och Sukumaland (Tabora-resp. Mwanzaområdet) med totalt 23 valkretsar vann 17 kandidater med »hackan».

Lika stor vikt som kandidaterna fäste vid symbolerna tycks den egentliga väljarkåren ha gjort. Det har rapporterats från alla delar av landet att symbolerna var betydelsefulla faktorer för utgången av valet.

Vid en frågeundersökning som genomfördes i fem byar i Bukoba och Karagwe distriktet omedelbart efter valet blev svaren på frågan »Är det någon speciell anledning varför Ni röstade på denna kandidat?» som följer:

Orsak:	Bugombe	Kitendagulo	Bwatangabo	Kabagunda	Kiruruma
Hans symbol	37 % (14)	52 % (13)	60 % (31)	65 % (26)	70 % (20)
Tidigare tjänster	55 % (21)	16 % (4)	21 % (11)	12,5 % (5)	17 % (5)
Känner kandidaten Kan representera	— (0)	12 % (3)	5,5 % (3)	12,5 % (5)	6,5 % (2)
oss bättre	4 % (2)	12 % (3)	8 % (4)	2,5 % (1)	— % (0)
Andra skäl	4 % (2)	8 % (2)	5,5 % (3)	7,5 % (3)	6,5 % (2)
Totalt	100 % (39)	100 % (25)	100 % (52)	100 % (40)	100 % (29)

I genomsnitt över hälften av alla väljare i dessa fem byar röstade på grundval av kandidatens symbol. Endast i en av byarna (Bugombe) vägde det faktum tyngre, att vederbörande kandidat i denna by varit ansvarig för byggandet av en föräldraföreningsskola. Det är dock fel att tro att symbolerna fungerade som isolerade företeelser. De associerades med lokala ekonomiska och sociala förhållanden; sålunda spelade synbarligen det dåliga skördeåret in i de fyra byarna i Bukoba distrikt (Bugombe, Kitendagulo, Bwatangabo och Kabagunda) och folk var därför mer beredda att rösta för »hackan» som kan ge dem mat. I Kiruruma i Karagwedistriktet, där folk hade mat men bodde sämre och dessutom var hotade av vilda djur, spelade »huset» som symbol större roll. Detta visar hur de bägge symbolerna i olika distrikt kom att associeras med lokala problem och fungera mer som en valfråga — vilken var föremål för kontinuerlig diskussion — än som rent identifieringsmärke. Det är också intressant att notera, att de som röstade på grundval av kandidatens symbol ingalunda var i minoritet bland de politiskt intresserade, nämligen om vi som mått på intresset kan begagna hur ofta väljarna diskuterade valet under kampanjperioden:

Diskuterade:	Varje dag i veckan	En el. två ggr i veckan	Färre än en gång i veckan	Aldrig
Procent som röstade på grundval av symbol enbart	72 %	72 %	49 %	35 %

Ett allmänt intryck är att i de byar, där kandidaterna var relativt okända, spelade symbolerna den mest avgörande rollen. Där båda kandidaterna eller en av dem redan var kända figurer påverkade andra faktorer valet.

Vi har redan noterat att »tidigare tjänster» som en kandidat gjort folket i valkretsen ägde betydelse. Var folk medvetna om att en kandidat redan tidigare åstadkommit något för dem i materiell väg var de beredda att ge sin röst åt honom. I de kretsar, där sittande parlamentsledamöter eller ministrar kandiderade, kunde å andra sidan kandidatens klena insatser för valkretsen bli avgörande. De som inte gjort mycket för folket hemma i valkretsen förlorade inte blott många röster därpå utan i flera fall också valet. Två ministrar och nio juniorministrar föll igenom och detta bl.a. på grund av att de ej fäst tillräcklig uppmärksamhet vid folkopinionen hemma i valkret-

sen. I en del av dessa fall var det också av betydelse att kandidaterna associerades med populära regeringsåtgärder såsom höjda skatter, förändrade metoder för kaffeodling, etc. I fallet Paul Bomani, landets f.d. finansminister, som förlorade i sin valkrets i Mwanza, spelade också det låga priset på bomull in.

Ett ur demokratisk synvinkel hälsosamt tecken var att flera väljare över hela landet i intervjuer gjort det klart att de vägrat rösta för ministrar eller juniorministrar av varierande personlighetsskäl: »han är för självmedveten», »han åker bara omkring i sin Mercedes och vi kan aldrig träffa honom personligen», »han lämnade sin fru och gifte om sig med en kvinna från en annan stam», »han har redan så stor mage att vi kan ge en annan person chansen att bli rik», etc.

Av de f.d. hövdingar som passerade genom omröstningen på distriktsnivå var samtliga framgångsrika i valet. Dessa oftast välutbildade personer kombinerar ett starkt stöd från den traditionellt sinnade sektorn av befolkningen med popularitet även bland modernt inriktade personer. Vi har uppgifter från Biharamulo i West Lake Region att den lokale f.d. hövdingen — tillika statstjänsteman — i detta föga utvecklade område av landet erhöll många röster därför att folk väntade, att han som parlamentsledamot skulle kunna ge dem regn. Under hans tid som hövding hade mycket regn fallit och enligt traditionen var detta hans förtjänst; sedan han flyttat från distriktet hade torka inträtt. När han nu var tillbaka som kandidat i valet, vad var naturligare än att folk väntade sig att han åter skulle kunna ge dem regn.

Stamtillhörigheten spelade in i vissa kretsar, t.ex. i Arusha Rural och Ngara; i dessa kretsar — bägge uppdelade på två stammar vilka sedan länge varit antagonister — röstade nästan varje väljare på sin egen stams kandidat. I de bägge kretsarna i Kibondo-distriktet i Kigomaregionen vann två kandidater tillhörande den där bosatta Ha-stammen över två kandidater tillhörande »främmande» stammar. Att de bägge »främlingarna» dessutom var muhammedaner, medan de två Ha-kandidaterna var kristna, tycks också ha varit av vikt.

På det hela taget synes dock varken stamkänslor eller religions-tillhörighet ha varit särskilt betydelsefulla faktorer. Det kanske bästa beviset härför är det faktum att i Lindi östra valkrets i det islamdominerade kustområdet segrade en kvinnlig kandidat, som inte blott var från en helt annan del av landet utan dessutom kristen.

Av de sju kvinnor som var officiella kandidater i valet segrade fyra, bland dem juniorministern Lucy Lameck. Uppseendeväckande

var att landets kvinnoledare, *par excellence*, Bibi Titi Mohammed, förlorade i sin valkrets i Rufijidistriktet.

Ålder och utbildning var andra viktiga faktorer. Det visade sig dock att den traditionella respekten för äldre män inte kan ha varit särskilt utbredd bland väljarkåren:⁸

Valkretsar i vilka

Äldre kandidat vann	34
Yngre kandidat vann	64
Kandidaterna var lika gamla	1
Ingen information	2
<u>Totalt</u>	<u>101</u>

Valkretsar i vilka

Lägre utbildad kandidat vann	19
Högre utbildad kandidat vann	53
Kandidater ungefär lika utbildning	22
Ingen information	7
<u>Totalt</u>	<u>101</u>

Det framgick också att av de 34 segrande äldre kandidaterna hade 20 bättre eller samma utbildning som sina motståndare.

Det skall avslutningsvis nämnas att partipampar och politiska veteraner inte nödvändigtvis hade anklang i folkdjupet. Tvärtom, i flera fall förlorade dessa, speciellt om de hade andra »svagheter», såsom ringa utbildning, tillhörighet till en »främmande» stam etc.

Vederbörande kandidats partikarriär spelade en större roll vid omröstningen på distriktskonferenserna än den gjorde på valdagen. Endast hälften av dem som rankades högst av distriktskonferenserna lyckades vinna på valdagen.

e) *Presidentvalet*

Samtidigt som parlamentsvalet ägde rum valde man också president; presidentvalet inkluderade i motsats till parlamentsvalet också Zanzibar. Enligt författningen kunde bara ett namn presenteras; blev det

⁸ Sammanställningen av dessa två tabeller är gjorda av Mr. Lionel Cliffe, Research Fellow, East African Institute of Social Research, Makerere, som dessutom är ansvarig för den bok om valet i Tanzania som håller på att författas.

fler nej-röster än ja-röster för denne presidentkandidat, var man tvungen att presentera ett nytt namn. Resultatet av presidentvalet blev en övertygande seger för Julius Nyerere, landets ledare sedan lång tid tillbaka:

Ja: 2.303.678

Nej: 90.885

Det intressanta är att tre valkretsar i Dodomaregionen ensamma svarade för 17 % av nej-rösterna i detta val. Orsaken därtill är bl.a. att det rått vissa missförhållanden i relationerna mellan regeringen och den lokala Gogo-stammen. Noteras skall också det överväldigande antalet ja-röster för presidenten på Zanzibar. Som led i valkampanjen företog Nyerere ett besök på Zanzibar strax före valet. På fastlandet turnerade han däremot inte och höll endast ett längre anförande via radio.

f) *Valets politiska konsekvenser*

Vilka konsekvenser fick valet för det politiska systemet i Tanzania? Denna fråga skall först besvaras med hänvisning till två av de direktiv som presidenten ursprungligen gav författningsutredningen:⁹

(1) there shall be the maximum possible participation by the people in their own Government and ultimate control by them over all the organs of State on a basis of universal suffrage.

(2) there shall be complete freedom for the people to choose their own representatives on all Representative and Legislative bodies, within the context of the law.

Det bör framhållas, att väljarna i Tanzania hade en valfrihet som förmodligen var större än den som råder i många flerpartisystem världen över. De konfronterades sålunda med bägge kandidaterna samtidigt vid valmötena, och det förhållandet, att den individuella väljaren bara besöker den ene kandidatens möten — så vanligt i Europa och USA — kunde undvikas. I frågeundersökningen i Bukoba-Karagwedistrikten svarade 47 % att valet var »juste», »hemligt», etc.; endast 8 % hade invändningar att göra och resten svarade »vet ej».

Det är sant att i en del valkretsar överensstämde inte distriktskonferensernas preferenser med folkviljan. Att så var fallet hänger

⁹ Report of the Presidential Commission. op. cit. p 2.

delvis samman med att mycket av tvåpartitänkandet levde kvar. Troligen kommer detta inte att upprepas eftersom en av valets effekter är att alla fått klart för sig, att man inte behöver ha officiellt stöd från partikansliet för att lyckas med en politisk karriär. Det finns också anledning att påpeka att delegaterna till distriktskonferenserna är valda av ordförandena för de celler om tio hushåll, i vilka landet är indelat; dessa ordföranden i sin tur är valda av medlemmar i den lokala cellen. NEC är också en representativ instans med valda delegater från varje region plus partikansliet. Man kan alltså inte påstå att partiinstanserna i Tanzania utser sig själva; de står under regelbunden kontroll från lägre — också de representativa — instanser. Valet har stärkt de lokala instansernas självförtroende och känsla av politiskt inflytande.

Trots att kommunikationsväsendet är föga utvecklat i Tanzania blev riksvalet betydelsefullt även på den lokala nivån. Härtill bidrog att lokala problem snarare än frågorna av riksintresse dominerade. Även om många väljare hävdade, att de röstade på grundval av kandidaternas symbol, skedde röstningen med utgångspunkt från förhärskande lokala problem.

Folks känsla av involvering i det politiska systemet och speciellt i detta val (punkt 1 — »participation») framgår om man jämför antalet röstande i detta val — över två miljoner — mot det i 1960 års val 121.445; 1960 förekom valstrid endast i 13 av de 50 valkretsarna. Förutom det faktum att två tredjedelar av de registrerade väljarna 1965 verkligen utnyttjade sin rätt skall nämnas, att cirka 40 % av alla dessa besökte ett eller flera valmöten. Dessa siffror är dock inte nog för att belysa graden av deltagande i valet. Det faktum att folk hade känslan av att de verkligen kunde välja sin egen kandidat, framgick av stämningen på valmötena, där intresset genomgående var stort och de privata diskussionerna efteråt långvariga. Besökte man de lokala barerna (de kanske mest betydelsefulla informationskällorna för en studie som denna) veckorna före valet fann man att det inte talades om mycket annat än valet.

Liksom i andra stater med fria val sjunker naturligt nog intensiteten av politiskt deltagande under den långa perioden mellan valen, men så mycket är klart, att det nya valsystemet fyller den funktion som landets president (och den nya författningens chefsarkitekt) upplinjerade.

Det skall också understrykas att mycket av den cynism som vissa grupper tidigare uttryckt rörande uppriktigheten i TANU:s inten-

tioner har försvunnit och att integrationen av skilda grupper i landet ökat som ett resultat av en mer folkvald representation i parlamentet. I anslutning härtill bör framhållas att valet inte på något sätt var en seger för vänster- eller högerpartier. Vidare visar det faktum, att så många politiska storheter fick stryka på foten i valet och den förändring, som detta medförde på olika elitnivåer, att systemet som sådant legitimerat sig i medlemmarnas ögon.

Den sista frågan vi skall ägna uppmärksamhet åt är: Vilken roll kommer det nya parlamentet och dess ledamöter att spela? De nya parlamentsledamöterna är medvetna om sin nyvunna makt såsom folkvalda förtroendemän. I själva verket har de också uppmuntrats till denna medvetenhet av presidentens tal vid öppnandet av parlamentet i december. Tidigare fungerade parlamentet närmast som registrator av regeringens beslut. Numera förekommer en livlig debatt och ett ivrigt frågande och interpellering i församlingen. Som länkar mellan folket på bynivån och de centrala maktinstanserna spelar parlamentsmedlemmarna en betydelsefull roll. De har redan lagt ned stor energi på att presentera den lokala befolkningens behov och problem. Det har faktiskt gått så långt att landets nye finansminister, Amir Jamal, i ett anförande i parlamentet¹⁰ understrukt, att de flesta av landets resurser redan är tagna i anspråk i femårsplanen och att det finns små möjligheter att ändra denna.

Det är troligt att parlamentsledamöterna i fortsättningen kommer att ges större inflytande över planeringen och genomförandet av femårsplanerna. Hur långt partiet och regeringen kommer att tillåta en utsträckning av parlamentets maktbefogenheter återstår att se. Att några allvarigare intressekonflikter skall uppstå är dock inte så sannolikt, eftersom flera parlamentsledamöter också är med i partiets exekutivkommitté.

Ett annat intressant antagande man på detta stadium kan göra är att de folkvalda förtroendemännen kommer att tjäna som en spärr mot maktmissbruk på den lokala nivån. Redan har Regional Commissioners och Area Commissioners varit utsatta för kritik i parlamentet och denna kommer med säkerhet att fortsätta.

Till sist skall framhållas att den nya författningen och det nya valsystelet främst var avsett som medel att demokratisera ett system, som de facto redan var ett enpartisystem. Om man mäter demokrati med hjälp av kriterier som valfrihet, vilja och förmåga att

¹⁰ Anförande av finansminister Jamal i parlamentet, 20/12 1965.

kunna delta i regelbundna val samt rättighet att i stort besluta om de linjer, efter vilka landets politik föres, måste man säga att Tanzania är det kanske mest framgångsrika landet i Afrika i sin strävan att kombinera snabb ekonomisk och social utveckling med politisk demokrati.

KONSERVATISMENS MOTSTÅNDARE I DET TIDIGA 1820-TALETS SVERIGE

Av Docent NILS RONEBY, Uppsala

I

I november 1823 publicerades i den av Anders Lindeberg utgivna Stockholms Posten en recension av Hans Järtas nyutkomna tidskrift Odal mannen.¹ Den var försedd med beteckningen »Insänt», och infördes med vissa reservationer från redaktionens sida. Recensionen strör lovord över Odal mannen och dess författare. Det finns, heter det, i samtidens statsrättsliga litteratur en riktning, som uppfattar samhällskontrakt och maktfördelning, som statens centrala grundvalar. »Utan att överlämna något, åt vad man kallar den medborgerliga känslan och dygden, skulle denna nya statsmachin, där det ena hjulet än avlöser, än retarderar det andra, gå sin jämna gång och i sina väl avvägda motvikter äga en borgen för sitt oavbrutna fortskridande. Härigenom skulle då, om allt lyckas väl, i en framtid även kunna erhållas en så kallad nationell rikedom, bestående förnämligast uti en utvidgad handel, goda spannmålspriser, silver i landet, folk- och boskapsstockens ökning osv.»

Det är denna åskådning, som Järta, enligt recensenten, framgångsrikt bekämpar. Mot »det blott enligt juridiska kontrakt-grunder upprättade bolag, som nyare statsvise vilja kalla stat» framväxer nu »det kraftiga träd — — — vars djupt kring fjällarne slingrade rot av inga jordfödda maskar skall förgiftas. Detta träd heter: den uppvaknande kärleken till fäderneslandet». Denna uppvaknande kärlek kan ses, förutom i Odal mannen, i skrifterna »Nytt 'ett och annat' i anledning av frågan om den akademiska jurisdiktionen» och »Om sann och falsk liberalism».

Recensenten, som gör dessa reverenser för Järta, Geijer och Nils Fredrik Biberg, var Bernhard von Beskow. I ett brev till Lindeberg förklarar han, att han av en vän uppmanats att söka placera en

¹ Stockholms Posten 1/11, 4/11, 8/11, 11/11, 12/11, 14/11 1823.

recension av Järta i Stockholms Posten. Han gör gärna försöket, då Stockholms Posten »är känd såsom det mest opartiska av våra dagblad och dess gamla hävd samt vidsträckta publicitet måste för närvarande avhandling göra ett rum i denna tidning begärligt». Beskow vill likväl hålla detta sitt företag hemligt »med kännedom om tidens begär för det offentliga i varje småsak».² Beskow röjer dock sin identitet både för Järta själv³ och för Tegnér. Hans motiveringar för sin åtgärd i ett brev till den sistnämnde är dock helt annorlunda än i brevet till Lindeberg. Han hade tidigt fått reda på Stockholmspressens inställning till Odal mannen, skriver han till Tegnér, och därför »skyndade jag att genast hopfuska en recension däröver för att åtminstone tillstoppa munnen på en tidning». Recensionen publicerades »ej utan särdeles omständigheter och sluteligen försedd med redaktionens reservation emot dess kätterska grundsatsar».⁴

Beskow ger sig här sken av att vara en kämpande ideolog. Motståndet mot de nya idéerna är kompakt, hans satsar är kätterska. Bakgrunden är välbekant. De tre av Beskow framhävda skrifterna är viktiga bidrag till den svenska idékonservatismen, som vid denna tid var fullt utbildad och publicistiskt aktiv i Sverige. Vilka idéer, som dessa idékonservativa polemiserade emot, skisserades av Beskow i den anförda artikeln. Han talar om en framstegstro med tillämpningar inom handel och näringsliv. Grunden för detta är en starkt juridiserad inriktning på samhällskontrakt och maktfördelning. Frågan i hur hög grad detta eller något annat alternativ till den idékonservativa åskådningen kom till uttryck i den samtida svenska debatten, är inte i samma utsträckning preciserad.

Syftet med föreliggande uppsats, vars resultat i väntan på en fullständig utredning ej kan vara annat än preliminärt, är att huvudsakligen utifrån tidningsmaterial söka påvisa ett par huvudtyper av argument, som kom till användning från de idékonservativas motståndare. De relevanta frågorna har främst varit, dels om utbyggda, distinkt olika alternativ förekommit, dels i hur hög grad de idékonservativas motståndare kan försees med den omdiskuterade termen liberal. Vad gäller denna sistnämnda fråga kommer avslutnings-

² Brevet är tryckt i Lindeberg, Hj., Anders Lindeberg (1918), s. 83 f.

³ Järta till Beskow 2/11 1823 (tryckt i Svenska Akademiens Handlingar från 1886, del 39, 1928).

⁴ Beskow till Tegnér [11/11 1823] (tryckt i Svenska Akademiens Handlingar från 1886, del 46, 1935). Detta Beskows försök att »tillstoppa munnen» på oliktankande tidningar genom att få artiklar placerade är inte isolerat. Om en likartad manöver i Stockholms Courier se Henningsson, B., Geijer som historiker (1961), s. 407 f.
19 — *Statsvetenskaplig tidskrift* 1966: 4. N.F.

vis att anknytas till det rådande forskningsläget. Det redovisade materialet är ett urval, och utgångspunkten har varit debatterna kring ett par av de idékonservativa huvudskrifterna. De återgivna debatterna är förut till del kända, men kan ges nya angreppspunkter. Ytterligare material skall först hämtas ur den fortsatta bedömningen av Järtas Odalmannen.

II

Det helhjärtade instämmande, som Järta erhöll från Beskow, utblev helt, när Per Adam Wallmark ägnade två artikelsviter i *Allmänna Journalen* åt Järtas tidskrift. Enligt en senare uppgift av Wallmark skrev han på Karl XIV Johans uppdrag.⁵⁻⁸ Om den första serien av artiklar kan man fatta sig kort.⁹ Den vänder sig med stor skärpa mot Järtas kritik av statistikens användbarhet — Järta ser den som ett utslag av modern materialism i statsteorin — tillbaka visat några kritiska uttalanden av Järta om Adam Smith, bestrider Järtas höga uppskattning av Karl XII och hans nedvärdering av frihetstiden.

Den andra artikelsviten är av större intresse.¹⁰ Här framhåller Wallmark, att en ny statsrättslig skola framvuxit i Tyskland med bl.a. Haller och Adam Müller, och att denna förnekar, att staten har sitt ursprung i ett naturtillstånd, och hävdar att »någon folkmakt, eller någon på fuket individuellt existerande fördelning av den makt, som, förenad till en totalitet, utgör vad vi kalla regeringsmakt, icke givits». Folket har därför ingen makt att delegera, och allt tal om ett fördrag är en orimlighet. Denna åskådning är identisk med Järtas, och den har i Sverige också förfäktats av Geijer och Biberg. Den är likväl helt oantagbar.

I sin motbevisning stöder sig Wallmark på Locke, vars motståndare Filmer förfäktade den monarkens gudomliga auktorisation, som nu Haller gör, vilken t.o.m. grundar »sin regeringsmakt rent ut

⁵⁻⁸ Om Wallmarks artikel och hans förhållande till Karl Johan se Wallmark, C., Pehr Adam Wallmark (1914), s. 91 ff; Heckscher, G., *Svensk konservatism före representationsreformen*, I (1939), s. 182 ff; Höjer, T. T:son, *Karl XIV Johan. Konungatiden* (1960), s. 501 ff.

⁹ Några anmärkningar över och i anledning av den artikel om statistik, som finnes införd i *Odalmannen*, första häftet, sid. 35—75 (*Allmänna Journalen* 6/11, 7/11, 10/11, 11/11, 14/11 1823).

¹⁰ Postskriptum till Anmärkningarna i anledning av den i *Odalmannen* införda artikel om statistik m.m. (*Allmänna Journalen* 19/11, 20/11, 21/11, 22/11, 24/11 1823).

på styrkan, på den mäktigares rätt». Något sådant tillät sig inte ens de mest långtgående jakobinerna. Överger man tanken på samhällsfördraget, blir folket, som Haller säger, »eine grosse collective Bestie». Samhällsfördraget garanterar rättstillståndet och den sedliga ordningen. Det kan ej göras ogjort, men överheten kan bytas ut, om den missbrukar makten. Det är enligt Wallmark oförståeligt, att denna åskådning, som har förfäktats såväl i bibeln som av Locke och andra »liberaler» nu kan »utropas som en uppfinning av vår tid, såsom ett foster av Franska revolutionen och revolutionärerna». Det är fördragstankens motståndare som upplöser alla samhällsband. Enligt den lära »som liberalismen predikar, och Hr J. förnekar, så hava regeringarne och folken inga uppriktigare vänner än de, som bekänna sig till den och inga farligare än de, som bekänna sig till den motsatta».

Wallmark söker även klarlägga naturtillståndets art och gör det traditionellt med hjälp av exemplifieringar och hänvisningar till Locke, Madame de Staël o.a. Slutsatsen blir, att staten verkligen med Järtas hånfulla term är ett bolag, »men ett bolag i den höga och ädla mening, som äktenskapet är ett sådant». Resultatet av dessa principer blir i sin tur det konstitutionella system, »vartill de så kallade liberala företrädesvis bekänna sig». Med stort patos utvecklar Wallmark detta »liberala» och »konstitutionella» systems överensstämmelse med gamla svenska frihetstraditioner, han benämner det »den konstitutionella faderligheten», kontrasterar »liberalism» och »servilism» och reser en apoteos över landets »närvarande ära och lycka under en stor och frisinnig konung och en verkligt liberal regering».

Wallmarks artikel och hans försvar för »liberalismen» är självfallet helt präglad av sitt syfte att försvara regeringen och det bestående systemet. Det kan därvid tyckas naturligt, att den anknyter till gängse naturrättsliga tankegångar. Likväl måste det framhållas, att genom idékonservatismens angrepp dessa gamla föreställningar på nytt kom att utgöra kontroversiellt stoff. De påstods leda till mekanism, utgöra ett hot mot statsenheten och verka i själviskt individualiserande riktning. Vid beaktande av tidens ideologiska motsättningar måste denna förnyade debatt uppmärksammas. Hur angrepp och försvar utformades i denna fråga; kan bidra till att ideologiskt bestämma skribenterna. Den fortsatta debatten mellan Beskow och Wallmark kan ge ytterligare upplysning.

I januari 1824 återkommer Beskow i Stockholms Posten till fallet Odalmannen med en ny serie artiklar, vilka i huvudsak är en vid-

räkning med Wallmark.¹¹ Ett par ting är här av värde att stanna inför. Järtas utdömande av statistiken bör sättas in i ett aktuellt politiskt sammanhang. En del statistiska tabeller hade publicerats före riksdagen 1823 och begagnats för att »höja de rop om en allmän nöd, som gåvo anledning till en långvarig strid inom riddarhuset».¹² Tidningen Argus upprepade ropen, som endast visade, att en del var skuldsatta och en del missnöjda. Tabeller av denna typ presenterades i landshövdingarnas femårsberättelser på ett sätt som kunde missförstås. Järtas kritik utifrån dessa premisser hade Wallmark förvrängt. Att göra Järta till absolutismens och legitimismens härold är omöjligt.

Beskow söker med iver förringa räckvidden också av Järtas opposition mot kontraktslärorna. Järta menar helt enkelt att staten är naturnödvändig, och att den enskilde inte kan klara sig ensam. Detta medför inte alls ett försvar för tyranni och fåvälde. Samma kombination som hos Järta finner Beskow hos flera tyska naturrättsliga skribenter och även hos Kant. Skillnaden mellan dessa och Järta är endast, att Järta i stället för »att stanna vid den juridiska fiktionen hållit sig vid verkligheten och i stället att kalla samhällsinrättningen ett nödvändigt eller evigt fortvarande kontrakt, sagt rent ut, att det är ett verk av en högre vishet och makt, som det icke beror på människorna att upphäva eller till intet göra». Beskows egen därefter avlagda trosbekännelse skiljer sig föga från den anförda deklARATIONEN. Man kan, om man vill, tala om ett samhällsfördrag, bara man inte föreställer sig, att man med dess hjälp kan pocka på rättigheter och ställa anspråk på staten. Wallmark har felaktigt sagt, att endast liberalismen stöder sina anspråk »på mänskliga förnuftets rättigheter». Även Järta hävdar nödvändigheten av ett rättstillstånd, och den »ädlare lyftning utöver beräkningarnes trånga krets», han ger åt patriotismen gör honom till en uppriktigare fosterlandsvän än de ofta opålitliga liberalerna.

I striden med Wallmark tog också Svensk Litteraturtidning till orda, och mot denna och Beskow riktade Wallmark ett nytt inlägg.¹³

¹¹ Några reflexioner över tidskriften Odalmannen och de emot densamma ställda kritiker (Stockholms Posten.17/1, 20/1, 24/1, 27/1, 28/1 1824).

¹² Debatten om den allmänna nöden har utförligt behandlats av Björklund, S., Adlig opposition och borgerlig liberalism vid 1823 års riksdag (Scandia 1964).

¹³ Erinringar vid de i Svensk Litteraturtidning No 112 samt Stockholms Posten No 13 o.f. införda kritiker över Anmärkningarna mot tidskriften Odalmannen i No 258 o.f. av detta blad, förra årgången (Allmänna Journalen 28/2, 1/3, 2/3, 3/3, 4/3, 5/3, 6/3, 8/3 1824).

Han godtar inte försöken att mildra konsekvenserna av Järtas teser. Biberg hade dessutom nyligen förfäktat likartade idéer. Wallmarks eget följande försvar för kontraktsläran får en anmärkningsvärd utformning. Med hänvisning främst till Boëthius och tysken Grävell hävdar han, att oförytterliga rättigheter även kan göras till föremål för fördrag, och att inte bara förvärvade utan även medfödda rättigheter, som staten behöver för att uppehålla sin existens och som inte strider mot sedelagen, kan delegeras.

Av detta dras den skenbart paradoxala slutsatsen att »regenten både kan och måste äga en större makt än den som genom samhällsfördraget blivit honom överlåten och likväl äga den *endast och allenast genom detta fördrag*». Wallmark vill inte hävda den enskildes suveränitet, staten är uppbyggd av en serie korporationer, delegationen är heller inte möjlig att tänka sig från den enskilde »utan från folket som en totalitet, en majoritet, en familj». Fördragsläran innehåller på detta sätt intet »förnärmande eller kontradiktoriskt». Den av kritikerna formulerade satsen, att staten har »sin grund i mänskliga frihetens egna i förnuftet innehållna» allmänna lagar är helt överensstämmande med, vad Wallmark säger sig vilja hävda, och hans åsikter avviker inte alls från författarens i Stockholms Posten i de allmänna definitionerna av statens ursprung.

För sin polemiska insats kunde Wallmark inhösta högt beröm från sina bekanta: »Fortfar, bäste bror, att ägna dig åt den heliga saken, att ägna dina mödor, dina rika förråd av ljus och värme, du vår Benjamin Constant, åt att bekämpa våra svenska ultras.»¹⁴ Meningsutbytet mellan Wallmark och Beskow uppvisar likväl en ganska säregen bild. Beskow försvarar ivrigt Järta och förklarar, att denne inte menat något annat än vad anhängare av statsfördragsteorin också hävdar, och Wallmark förklarar sig missförstådd, när han anklagas för en »mekanisk» syn på samhällsfördraget. Det är två skribenter, som båda ivrigt värjer sig mot misstankar för kätterier utanför de vanliga råmärkena. Wallmark kallar sin linje »liberal», under det att Beskow är skeptisk mot det belastade ordet, men det tycks inte vara så mycket, som skiljer de båda åt.

Det kan dock observeras, att debatten undergår en förskjutning från att ha redovisat klart motsatta uppfattningar till att i de senare inläggen bli allt försiktigare, försedd med allt fler reservationer, trots den hela tiden mycket polemiska tonen. Båda beskyller var-

¹⁴ Brevet citerat i Wallmark, C., a.a., s. 95.

andra för samröre med oppositionen och båda betygar sin statslojalitet. Det kan sägas, att både Beskows försvar för Järta och Wallmarks försvar för fördragstanken innebär en bestämd urvattning såväl av idékonservatismen som av fördragsläran. Trots denna av omständigheterna betingade situation visar debatten hän på en reell ideologisk motsättning.

III

Stockholms Postens bedömning av de idékonservativa teorierna blev en annan, när inte Beskow förde pennan. Detta kan belysas genom tidningens polemik dels mot Järtas fortsatta skrivelser, dels mot Nils Fredrik Biberg. När det andra häftet av Odal mannen utkom bestods den i tidningen en recension, som troligen var författad av redaktören Anders Lindeberg.¹⁵ Den uppehåller sig huvudsakligen vid Järtas uppsats om tillståndet i Förenta Staterna.¹⁶

Lindeberg ställer sig starkt kritisk till Järta. Järta hade i sin uppsats gått till rätta med USA på ungefär samma grunder som han kritiserade liberalismen. USA fick stå som prototypen på en liberal statsforms avigsidor, och han jämför tillståndet i USA med de enligt hans mening vida bättre förhållandena i Sverige. Ingen kan förtänka Järta, skriver nu Lindeberg, att han försvarar fosterlandet, men det vore »likväl önskligt att sådant skett utan avoghet mot den enda fristat i världen, som förtjänar detta namn uti en tid, då friheten så väl behöver sättas i kredit, åtminstone hos nationerna, om det icke kan ske hos regenterna».

Recensenten finner vidare Järtas försök att förklara USA:s tillväxt som ett resultat av naturbeskaffenhet och vinningslystnad och inte beroende på statsskick och patriotism ensidiga och orättvisa. Är icke författningen, frågas det, »den politiska sol, som lyser samhället, och som befriar dess medlemmar från alla de band, vilka eljest skulle återhålla deras förkovran?» Det medges, att en del av Järtas kritik mot USA kan vara berättigad, med det finns en rad förmildrande omständigheter att anföra. Det är dessutom inte nödvändigt, att ett land måste vara befolkningsmässigt och religiöst homogent, ha gemensamma seder och en gemensam historia för att kunna utgöra en enhet. Dyliga idéer om den historiska kontinuitetens nödvändighet »har för övrigt icke en gång förtjänsten att vara en para-

¹⁵ Jfr Beskow till Järta 8/9 1824 (Svenska Akademiens Handlingar från 1886, del 39, 1928).

¹⁶ Stockholms Posten 9/7, 12/7, 13/7, 15/7, 16/7 1824.

dox av H. J.:s egen uppfinning, utan är, om vi icke bedraga oss, blott en reminiscens, hämtad ur den nya skolans rika förråd på ord utan mening». Ungefär samma anmärkning drabbar Järtas krav på gemensamma seder, och recensenten uttalar en allmän tillförsikt inför USA:s utveckling.

Recensionen avslutas med en notis, som det är värt att anföra. Järta, heter det, har sagt sig vilja utarbета ett svar på Allmänna Journalens vidräkning med den första delen av Odalmannen. Järta bör vänta med att göra detta. »Det ges fall, då tystnad är det svar, varmed man mest hedrar sig, så länge man ännu tvekar att erkänna, det man haft orätt.» Här solidariserar sig således Lindeberg med Wallmark, med vilken Beskow i hans egen tidning nyligen legat i en häftig polemik. Försvaret för USA är också värt att lägga märke till, då denna stat sågs med stor skepsis av de idékonservativa.

Järta beaktade inte rådet i Stockholms Posten, och när han offentliggjort det vidlyftiga bihanget till Odalmannens första del, återkommer tidningen till fallet Järta.¹⁷ Inlägget är hållet i hovsam ton och med reverenser för Järtas stilistiska förmåga, men med bestämda reservationer. Det är svårt att få ett sammanhängande system av Järtas idéer, och en del läsare kanske tror, att Järta segrat i striden med Wallmark. Men om Järta kunnat förklara sig ordentligt, »om han vederlagt misstanken för motvilja emot de liberala institutionerna, mot Nord Amerikanska Staterna, denna, om vi så få säga, den konstitutionella frihetens inkarnation — — — detta allt lämna vi åt den oväldige att avgöra».

Fördragsläror, maktdelegation och författningens roll, som grund för utvecklingen, allt detta, som diskuterats i det föregående i mellanhavandena mellan Järta, Beskow, Wallmark och Lindeberg återkommer i samband med Nils Bibergs uppgörelser med den sanna och den falska liberalismen. Hos Biberg återfinnes anklagelserna mot liberalismen för immoralitet, för vettlösa kontrollkrav, för att upplösa förtroendet mellan överhet och undersåtar, för att omfatta abstrakta fiktioner om samhällskontrakt och maktdelegation.¹⁸ Biberg inhöstade bifall från Svensk Litteratur-tidning och kritik från Johan Johanssons Argus, men kanske främst från Stockholms Posten.¹⁹

¹⁷ Stockholms Posten 31/8, 2/9 1824.

¹⁸ Om Biberg se Heckscher, G., Svensk konservatism före representationsreformen, II (1943), s. 42 ff; Warburg, K., J. G. Richert, I (1905), s. 138 ff.

¹⁹ Stockholms Posten 20/12, 23/12, 24/12, 31/12 1823, 13/1, 16/1, 21/1, 23/1, 26/1 1824. Jfr Warburg, a.a., I, s. 142 ff.

Biberg, heter det i Lindebergs tidning, vänder sig mot de läror, som liberalismen i alla tider har hävdad och som dess fiender ständigt bekämpat, när han vill »neka maktens utgående från folket, bestrida publicitetens granskningsrätt över regeringens åtgärder och ämbetsmäns förhållande, yrka nödvändigheten av korporationer för statens bestånd, jämte alla de satsar, vartill dessa huvudprinciper kunna föranleda». Detta gör han utan att klart redovisa, vad han menar med sann och falsk liberalism.

På samma sätt som Wallmark stämplade Järta som anhängare av absolutism och samtida europeisk reaktion, anklagas nu i recensionen Biberg för samröre med Haller och Adam Müller. Det har visserligen, sägs det, funnits skribenter, som överdrivit de juridiska elementen i statsuppbyggnaden, men man får se till det goda även hos dem: »Vi hava hos de överdrivna teoristerne trott oss se ett för långt sträckt nit, men ett nit, som likväl för sitt motiv och för sitt syfte förtjänat aktning, åtminstone undseende. Däremot ha vi ej kunnat höra de motsatta ytterligheterna predikas utan att antingen avsky den föraktliga egennyttan, som fött dem, eller beklaga den förståndslöshet och den dårliga överklokhets, som efterpladdrat dem.» Det är uppenbart, att recensenten i Stockholms Posten är benägen att gå längre i medgivande åt »den juridiska synen», än vad Wallmark var beredd att göra.

Självfallet framställer sig också Biberg som försvarare av regeringen gentemot de kritiserande publicisterna. Regeringen har genomfört sina reformer i en riktig avsikt om medelvägen mellan historiskt och juridiskt. Stockholms Posten överlämnar »åt dem, som har bättre minne än vi», att avgöra, »om vår regering kan sägas ännu hava gjort något till skrålagarnas reform och ens kunna göra det», såvida man inte dit vill räkna tillsättandet av en kommitté, samt vilka som klagat mest över dessa tänkta reformer, publicisterna eller »korporationernas organer». Betänker man frågan om den akademiska jurisdiktionen behöver man ej tveka om svaret.

När Biberg anklagar liberalismen att vilja låta juridiken få försteg framför moralen, att låta barnen i skolan »formera juridiska processer med sina lärare», att utplåna det moraliska förtroendet för staten »genom en kedja av juridiska kontroller» och förvandla äktenskapet »till ett rent borgerligt, till och med temporärt kontrakt», så tillbakavisar dock recensenten detta med indignation. Biberg hade speciellt utpekat tidningen Stockholms Courier som syndabock. Stockholms Posten anser, att den själv må svara »om den anser

sådant löna mödan.» Denna tidning, som utkom under åren 1820—1822, skall nedan ytterligare uppmärksammas.

Skribenten i Stockholms Posten går även i sin recension skarpt tillrätta med Bibergs försök att förneka maktens ursprung från folket, från ett statsförslag och från en maktdelegation. Dessa försök har »en anstrykning av obeskrivlig löjlighet». Det kan sägas, att recensenten i detta sammanhang mindre anför argument än utfar i retorisk polemik. Det kanske skulle lyckas, säger han, »någon lärd hypotes-krämare att överbevisa en enfaldig, det stormvinden ej vore något materiellt och således icke hade någon makt» osv.

Måhända intressantare är förhållandet, att recensenten finner sig föranlåten att ta upp frågan om korporationerna, som skymtat i det föregående. Han anser sig här tvungen att göra en längre historisk utveckling. Via skrämmande teckningar av indiskt och egyptiskt kastväsen, lovprisningar av den grekiska stadsstaten och den romerska republiken och en mycket mörk beskrivning av den tidiga medeltidens statsskick, kommer han fram till den ljuspunkt, som de framväxande städerna utgjorde. Där fann man den likhet inför lagen, som Biberg icke älskar. De medeltida korporationerna framväxte naturligt som skydd mot våld, men kan historien uppvisa någon stat, där dessa »stått i ett noga bestämt rättsligt förhållande till varandra under en gemensam konungamakt?» Daterar sig inte i stället, frågas det, »Europas frihet och kultur just ifrån korporationssystemets upphörande? Var detta system icke en naturvidrighet, förklarlig genom våldet, som födde det, mot vilket det uppreste sig, och med vars avtagande det måste försvinna?» I de friaste stater, som historien känner, det gamla Holland, England och USA spelar enligt recensenten korporationerna ingen självständig roll. Är statsskicket i de länder, där korporationerna är starka, Spanien, Neapel, Ungern, verkligen att rekommendera?

När Biberg å andra sidan yttrar sig kritiskt om det s.k. medelståndet, förnekar dess existens för den äldre historien och tillskriver det en negativ inverkan, uppträder recensenten med en flammande protest: »Menar man med detta ord (dvs. medelståndet) den klass statsinvånare, som varken tillhör de allra högsta eller de allra lägsta samhällsklasserna, som genom sin bildning, sina seder och sitt välstånd utgör den egentliga kärnan i staten och som i alla väl organiserade samfund är det, från vilken all makt egenteligen utgår, emedan dess intresse omfattar det hela och dess opinion är den lugnaste, oegennyttigaste och sannaste, så kan visserligen intet, ur det första

råa natur-tillståndet utvecklat, samhälle tänkas utan ett medelstånd.» Recensionen utmynnar i en slutsammanfattning, där Biberg anklagas för att upphäva hela det konstitutionella systemet.

I ett fränt svar till Stockholms Posten, publicerat i Svensk Litteratur-tidning, förklarar sig Biberg bygga sin åskådning på den givna konstitutionen: »Vi hava en konstitution, M. H., lycklig i sin upprinnelse, vis i sin beskaffenhet och dessutom upprätthållen av hjältes kraft.»²⁰ Biberg säger sig vilja främja den statskonst, som verkar i »conservatorisk» riktning, och avger en hyllning till Edmund Burke. På samma sätt som denne anslöt sig till den engelska revolutionen och fördömde den franska, vill nu Biberg understryka det möjliga i att hylla 1809 års revolution och likväl ta avstånd från de revolutionära avarter, som ser den franska revolutionen som sin förebild. Detta betvivlar Stockholms Posten i ett senare inlägg: »Kan man då verkligen ogilla Spaniens, Portugals och Neapels revolutioner utan att i och med det samma ogilla även vår, utan att misskänna all frihets, all människorätts natur?» Svaret är naturligtvis givet.²¹

De här ovan relaterade kontroverserna ger ytterligare uppslag utöver de tidigare. Motsatserna mellan kombattanterna är här klarare utsagda och bibehålles polemiken igenom. Dessutom kommer nya argument in, som bättre kan klargöra gränserna mellan de alternativa, som ställs upp. Den livliga polemiken mot de så omdiskuterade korporationsidéerna är värd att observera, likaledes den konkretisering denna polemik får genom kritiken både mot de konservativa och mot regeringen för dessas avoghet att upphäva skråsystemet. Lika anmärkningsvärd är Stockholms Postens lovsång över medelklassen som samhällets viktigaste ingrediens och som förutsättningen för allt framsteg. Ett samhälle fritt från hindrande skrå och korporationer, och en medelklass, varifrån både de rätta politiska och i vid mening civilisatoriska impulserna utgår, det är den idealbild, som tecknas.

IV

Korporationsfrågan tillhörde tidens mest diskuterade, och det är här inte möjligt att ta upp hela problemet. Det mest berömda meningsutbytet kring korporationsväsendet, det mellan Geijer och Ri-

²⁰ Om sann och falsk liberalism. Ytterligare upplysningar av tidskriften Sveas redaktion till anmärkaren i Stockholms Posten överlämnade (Svensk Litteratur-tidning 1824). Svaret utgavs även som separat broschyr.

²¹ Stockholms Posten 8/6, 11/6 1824.

chert, skall helt förbigås.²² Det är dock av intresse att påpeka, vilka konsekvenser oppositionen mot korporationsidéerna kunde få, om den tillämpades mer generellt, och vilka komplex, som här kunde knytas ihop. Ett exempel skall väljas ur den förut i förbigående nämnda Stockholms Courier, utgiven under åren 1820—1822 av bröderna Sven Lorens och Johan Peter Theorell. I en artikel i mars 1820 med titeln »Om skrån och ämbeten» företar man en generalinventering.

Med skrå menas här som hos Lindeberg inte bara näringssskrån utan även stånd, korporationer i vid mening. Författaren presenterar en jämförelse mellan ett korporerat och ett okorporerat samhälle. Grunden för korporationernas rättigheter har numera försvunnit, skråna är föråldrade. Produkterna av ett okorporerat hantverk är inte sämre än av ett korporerat. De som försvarar det gamla, vet icke, »att om det icke får efter hand upplösas av den framskridande tidens och bildningens solstrålar, så *måste* det försvinna genom explosion». I det okorporerade livet pågår en ständig cirkulation »till rikedom eller undergång, utan att någon annan bekymrar sig därom. — — Men den som en gång givit sig in i ett skrå gör anspråk på att ovillkorligt däri finna sin bärgning, om han duger till yrket eller icke». Hur många är icke nu statsmän, som skulle ha blivit skomakare, hur många skomakare har inte varit ämnade till statsmän! I det fria samhället kan man kanske inte förhindra »att snillen begravas i verkstäder», men väl »skomakareämnens användande till ämbetsmän».

Utifrån dessa premisser stämplas sedan det svenska ämbetsmannaväsendet som skråmässigt och kännetecknat av slentrian, ineffektivitet, obildning, isolering och avundsjuka. Ämbetsmännens oavsärtlighet är ett oting. De ligger också i fejd med representationen, vilket har till följd, att de inte söker sitt stöd hos denna, som naturligt vore, utan hos regeringen. De blir i motsats till folkets levande kraft en död kraft, »som hänges vid regeringens svans». Folket hålles också på detta sätt utanför de viktiga ärendena. Man måste ha ämbeten, höra till skrået, för att göra sig gällande. I de moderna stater, där friheten fått fast fot, är det annorlunda. »En Fox, en Franklin, en Necker hava gått omedelbart ur den privata medborgareklassen till statens styresmän.»

De botemedel, som nu föreslås för att förbättra situationen, är

²² Jfr Hessler, C. A., Geijer som politiker, I, (1937), s. 259—300.

publicitet och representation. Ministrarna skall tas ur representationen, vara folkets representanter. Regeringen erfar folkets vilja genom publiciteten, och den »finner sig existera endast genom folkets vilja och utan densamma ingenting kunna företaga». Detta tillstånd kan icke uppnås genom den nuvarande representationen, där det svenska folket icke kan sägas vara företrätt. Representationen är skråmässig och överensstämmer icke med »det stora allmänna intresset». »Man må raisonnera så mycket man vill om naturen och bestämmelsen om pairskapet, så stannar man ändock vid detta: ovalda representanter.» Representation och ämbetsmannakår liknar varandra således, och båda är också »underavdelta i mindre skrån». Det är inte riktigt, att man till representanter måste välja sina likar inom skrået och inte fritt få utse den dugligaste. Denne är kanske inte ens valbar. Det har klagats över, att s.k. ofrälse ståndspersoner, »ett ord, som endast har en konstlad betydelse, och aldrig borde hava någon», inte är representerade, men man har endast velat förvandla dem till ett femte skrå. Det kan nämnas, att Anders Lindeberg både i Allmänna Journalen och Stockholms Posten förespråkade inrättandet av ett femte stånd.²³

Författaren ägnar sig vidare åt att diskutera möjligheterna för maktmissbruk i den tänkta representationen, och finner vid jämförelse med den nuvarande ingen anledning till farhågor. Det ligger ingen kontrollmöjlighet »i valbarhetens inskränkande inom en viss klass; den måste ligga i själva valens inrättning. Ju större de väljandes antal är, desto svårare är corruption». Om alla få njuta sin rätt, elektorssystem avskaffas, skråindelningen i väljande och valbara försvinner, då skall det svenska folkets röst kunna göra sig hörd vid riksdagarna. Författaren drar även en lans för en förändrad uppfostran, som måste ligga till grund för det nya politiska systemet. Det skråmässiga måste överges även inom detta område. Det är skulden till råhet, tomhet och övermod. »Den sanna liberala, allmänna bildningen humaniserar.»

Det konkreta reformprogram, som skisseras i denna artikel är ytterst intressant, inte minst beroende på sin omfattning. Här framföres krav på individuell representation, vidsträckt valrätt och på ministeransvarighet. Författaren hävdar t.o.m., om än något oklart, tanken, att ministrarna skall hämtas ur representationen, för att de skall kunna sägas företräda folket. Skråväsendet skall bort, en ny bildning skall sättas i dess ställe, och samhället skall byggas på den

²³ Se Lindeberg, Hj., a.a., s. 53, 156 ff.

enskilde, privatmannen, medborgaren och hans personliga kapacitet.

Som författare till denna artikel, som förut i förbigående omnämnts i litteraturen, har man mer hypotetiskt antagit den ene av utgivarna, Sven Lorens Theorell.²⁴ Den har dock skrivits av den andre av de båda bröderna, Johan Peter Theorell. Artikeln var dessutom inte nyskriven, när den publicerades i Stockholms Courier 1820, utan hade tillkommit nästan två år tidigare. I sin dagbok noterar nämligen Theorell i slutet av juli 1818, att han är sysselsatt »med en avhandling om *skrå*, som kommer kanske att heta *pesten* i Sverige». I denna »avhandling» säger sig Theorell vilja »bevisa, att det är endast och allenast skrån, som plågar oss, näml. skrå i representationen, skrå i näringar och skrå i ämbetsmannavägen».²⁵ Detta överensstämmer väl med innehållet i den refererade artikeln.

Att begreppet skrå för Johan Peter Theorell redan vid denna tid fått en mycket vid och mycket pejorativ innebörd, framgår av en rad andra notiser i dagboken. Han diskuterar kollegierna med ett par ämbetsbröder, vilka försvarar dem och menar, att de är »hållhakar mot våld och förtryck ovan ifrån». Theorell kommenterar: »Så tänka många redliga och tämligen förståndiga män; så mycket lättare blir det för skurkar och skråpaddor att försvara sina rötbon.»²⁶ När han råkar en person, som hävdar, att tortyr är nödvändig, blir han »arg och bortkastade många dyrbara pärlor för svinet, icke besinnande, att jag hade för mig en skråbroder».²⁷ När hans egen situation tedde sig alltför dyster, kunde han också med en likasinnad överväga utvandring till Amerika. Det var nödvändigt att »söka komma dit, där människan gäller, vad hon kan gälla, och att ett längre vandrande här i kollegier och skrån måste flys, om man någonsin vill bli människa».²⁸

Theorells ord om kollegierna får sin nödvändiga relief, om man anför en passus av den politiskt livligt verksamme bruksägaren Per Lagerhjelm.^{28a} Det är en kommentar till den stora kritiska skrift om

²⁴ Lindström, H., *Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—1836* (1923), s. 235. Jfr även Erdmann, N., *Svenska Minerva* (1915), s. 83 ff. Ivar Andersson har helt allmänt velat betona bröderna Theorells beroende av Benjamin Constant. Se »Oppositionen» och ministeransvarigheten (1917), s. 63 ff.

²⁵ Johan Peter Theorells dagbok 30/7 1818, KB, I.t.6 a. Dagboken, vars övriga delar tycks vara förkomna, omfattar tiden 13/7 1815—24/7 1819.

²⁶ *Ibid.*, 15/4 1819.

²⁷ *Ibid.*, 23/4 1819.

²⁸ *Ibid.*, 28/6 1819.

^{28a} Om Lagerhjelm och hans oppositionella verksamhet 1823 se Björklund, S., »De oberoende». En gruppbildning på 1823 års riddarhus (StvT 1963).

prohibitivsystemet, som August von Hartmansdorff planerade att utge under det tidiga 1820-talet, och som underkastades Lagerhjelm's granskning. Till Hartmansdorffs manuskript har Lagerhjelm, som själv tänkte publicera ett arbete om näringsfrihetens fördelar, noterat bl.a.: »En despotisk konung *med* kollegier är icke bunden av former, utan fullt fri. En konstitutionell konung utan kollegier har ingen annan motvikt än nationens anda. — — — Nu äro kollegierna nationens stöd emot våldsamma och okunniga befallningshavander och den kollegiala ämbetsmannakåren, som är självständig, utgör kärnan av opposition.»^{28b} För Lagerhjelm blir detta ett argument mot »ministerialsystemet», då nationen saknar »anda». Det var just mot en dylik hög uppskattning av kollegierna, som Theorell med så stor våldsamt opponerade sig, och motsatsen mellan honom och Lagerhjelm i synen på ämbetsmannakåren kunde inte vara större.

Det intressanta med notiserna ur Theorells dagbok är också det sammanhang, i vilket de återfinnes. Theorells idéer tycks ha växt fram dels på grund av hans egen otillfredsställande situation, dels på grund av hans ställning tillsammans med brodern som idégivare och skrivhjälp åt bondeståndsuppositionen, fr.a. Anders Danielsson, vid riksdagen 1817—18. Utvecklingen har skett gradvis och brodern Sven har kunnat verka i radikaliserande riktning. 1817 diskuteras således i ett sällskap den akademiska jurisdiktionen, bl.a. Richerts nyutkomna skrift, och då befinner sig de båda bröderna i motsatta läger. Johan Peter finner sig tvungen att konstatera: »Sven är het och orimlig däri; han sade till och med: de böra förlora det, just därför att de villa behålla det. Skada, att han skall vara så kär i sina egna satser och så illiberal.»²⁹ Bröderna Theorell odlade också en nära förbindelse med Askelöf och Clas Livijn, men distansen till de båda utbildades alltmera. De låter sig nöja med lättköpta löften, heter det, och i en debatt med Sven ligger Askelöf under, ty han »är icke, vad han varit, varken till lynne eller inbillning».³⁰ Genom sin opposition mot det rådande regeringssystemet, mot de styrande ämbetsmännen (»paddorna»), och även mot Karl Johan (»sergeanten») tycks Theorell vid början av 1820-talet också ha letts till en opposition mot de idékonservativa.

^{28b} Lagerhjelm's kommentarer återfinnes i Hartmansdorffs samling, RA, E 4024.

²⁹ Johan Peter Theorells dagbok 17/11 1817. Jfr även 18/11: »Gick sen till Sven, men straxt dän ty han var orimlig i gårdagsämnet.»

³⁰ 28/11 1818, 28/2 1819. Om den starka motsättningen mellan Livijn och bröderna Theorell under 1820-talet, då Livijn medarbetade i tidningen Granskaren jfr Mortensen, J., Clas Livijns publicistiska verksamhet (1913), s. 31 ff.

Dagboken ger också många exempel på Theorells försvar för tryckfrihet och frihandel. Idéerna går igen även i Stockholms Courier. Man kunde, vad gäller tryckfriheten, t.o.m. kritisera den paragraf i tryckfrihetsförordningen, som medger ingripanden mot yttranden, som kan tänkas föranleda kontroverser med främmande makt.³¹ Paragrafen, sägs det, bygger på missförstånd. »Är politiken icke djupare? Hänga staters öde på så svaga trådar? Förklarar en regering den andra krig eller kommer den ens i verkligt missförstånd med henne, därför, att en skribler kastat stickord? Jag tror det icke.»

Ett argument rörande frihandel kan också anföras. I anslutning till ett förslag från USA till Sverige om ömsesidiga lättnader i handelsrestriktionerna bryter Courieren staven över produktplakat och införselbud.³² Den gamla tiden är förbi. Visserligen återstår ännu en del »bedrövliga minnesmärken», men »sanningens skyhöga cedrar och skämtets nässlor hava så överväxt dem, att blott några år fordras tills endast antikvarier bliva deras kännare och beundrare». Tyskland och England, »skråväsendets, tvångssystemets och de statsekonomiska drivbänkarnas båda fädernesland», ha slagit in på en annan linje. »Deras störste och kunnigaste köpmän yrka ju handelsfrihet och navigationsakters upphävande såsom sin enda räddning.» De tror ej längre »att de hellre böra vinna litet, blott en annan vinner intet, de tro, att de kunna vinna ännu mer, då de låta den andre vinna bredvid sig. Detta kallas liberalitet, och denna liberalitet är icke en försakelse utan tvärtom en fin kalkyl». I den aktuella situationen, heter det, föranleds naturligtvis USA:s framstöt av eget intresse, men Sverige kommer att vinna på det. Bakom detta resonemang finns ju med all klarhet tanken, att när någon handlar i eget intresse, kommer det alla till godo.

Utläggningarna i Stockholms Courier äger en pregnans och en konkretion, som saknats i de ovan anförda debatterna. Slutsatser, som dras utifrån fördomandet av det s.k. skråväsendet får också betecknas som jämförelsevis långtgående. Läger man samman argumenten från Courieren och de framdragna uttalandena från Stockholms Posten, framträder ett alternativ till de idékonservativa åskådningarna, vilket är mer sammanhängande och mer utbildat, än man kanske hade anledning förmoda. Det är således möjligt, att redan med föreliggande material påvisa en utbildad motsättning

³¹ Stockholms Courier 3/2 1820.

³² Stockholms Courier 5/6 1820.

mellan två ideologiska möjligheter. Läget kan dock ytterligare preciseras och samtidigt förses med vissa komplikationer. Det finns ytterligare pressorgan att ta hänsyn till.

V

Magister Johan Johansson, från 1820 utgivare av tidskriften *Argus*, tillhörde tidens mest uppmärksammade, diskuterade och häcklade publicister. De idékonservativa bekämpade honom, och det gjorde alla, som tyckte sig se opposition och fronderi i hans presskampanjer. Theorell hade sin åsikt klar redan före *Argustiden*. Han talar i sin dagbok argt om, »det inbilska och impertinenta svinet Johansson», och att »Johansson är en sofist och olidelig människa».³³ Motsättningen var inte bara personlig, utan också föranledd av sakskalet. Vid ett tillfälle hade Anders Danielsson anordnat ett »kalas» för tidningen *Anmärkarens* dåvarande utgivare Georg Scheutz, sedermera tillsammans med Johansson utgivare av *Argus*. Syftet var, att i *Anmärkaren* bereda rum för politiska artiklar av Danielsson och bröderna Theorell, vilket Scheutz också lovade. Theorell är ytterst upprörd: »Den förb., oförskämde, illiberale, inbilske fähunden Johansson förstörde hela min glädje; vi grälade som turkar om representation, produktplakat osv.»³⁴

Det finns dock alla skäl, att ett ögonblick dröja vid Johanssons skrivelser. I augusti 1821 publicerade han i *Argus* en artikelserie, »Är Sverige en konstitutionell stat eller ej?», som kom att engagera många till gensvar. Två riktningar, heter det i *Argus*, kämpar i samtidens politiska liv, liberaler och ultraister. Johan Johansson vill själv ej företräda någon av dessa ytterligheter, utan väljer en tredje väg, den konstitutionella, speciellt då den konstitutionella monarkin. Denna är »en religiös eller rättare sagt en hierarkisk institution, på vilken man inympat en demokratisk telning». Tro och förtroende, självständighetsbegär och »loyauté», båda måste finnas och hålla varandra i jämvikt. Denna statsform är skild såväl från despotismen, ultraismen, som strävar efter teokrati, som från liberalismen, som hamnar i republikanism. Ultraismen företräds bl.a. av Adam Müller, som hävdar känsla och nödvändighet, »the divine right» och »passive

³³ Johan Peter Theorells dagbok 1/4, 26/4 1819.

³⁴ *Ibid.*, 12/7 1819.

obedience», liberalismens bl.a. av Fichte, som får representera förstånd och frihet, »souveraineté du peuple» och »droits de l'homme».

I den konstitutionella monarkin betyder detta, att ultras kämpar för adel och kyrka, religion och tro, ideal, som är föråldrade. Inte heller liberalerna är tidsenliga, ty 1789 tillhör numera också historien. Ingen av de båda riktningarna kan sättas upp som absolut förebild. Sverige är i kraft av sin historiska utveckling en sant konstitutionell stat, där de monarkiska institutionerna adel och kyrka vägs mot de populära ministär, borgar- och bondestånd. Johan Johansson låter sin artikel mynna ut i ett försvar för ståndsriksdagen.³⁵

Artiklarna i Argus blev föremål för en kritisk vidräkning i Stockholms Courier.³⁶ Inlägget formar sig till ett försvar för den linje, som i Argus hade framställts som ensidig liberalism. Liberalismen vill inte underminera monarkin för att införa republik, »men hon påstår, att tronen kan och bör bliva en populär stiftelse — —, en makt utgången från folket, av folket hyllad och stödd, för folkets skull tillvarande och skyddande allt folkets rätt.» Kyrkan och adeln kan icke, som Argus vill, kallas monarkiska, lika litet som ministären, borgar- och bondestånden kan kallas populära institutioner. Ministären är icke »underkastad den kontroll, som folkets öga borde över honom hålla — —. Högst aristokratisk, men alldeles icke populär hava vi således ansett inrättningen av vår ministär, vår konungs statsråd».

Vad stånden beträffar, har man också en bestämd uppfattning. »Vi bedraga oss mycket, om stånds-anda icke är det samma som privilegii-anda, och om icke denna är motsatsen till popularitet. Bedraga vi oss icke, så är en i stånd sönderdelad representation följaktligen aldrig en rätt populär representation.» Ändamålet och vill-

³⁵ Om denna artikel jfr Hessler, C. A., a.a., I, (1937), s. 259 f., Jansson, G., Tegnér och politiken (1948), s. 126, 131, not 3, Björklund, S., Scandia 1964, s. 66, 69 f, 74 f. Den balanslära, som Johan Johansson förfäktar i denna artikel, har satts i samband med romantiska och idékonservativa tankegångar (Jansson), men man har också understrukt förbindelserna med upplysningens maktfördelningstänkande (Heckscher, a.a., I, s. 76 ff, Hörnström, E., Rec. av G. Jansson, Samlaren 1948). Det har även hävdats, att maktfördelningsföreställningarna vid denna tid under inflytande av Montesquieu och Blackstone var så dominerande, att en renodlad parlamentarism icke kunde tänkas (Boëthius, S. J., Richerts politiska idéer, HT 1905, s. 213 ff). Jfr även Björklund, Scandia 1964, s. 80. Om Karl Johan och jämviktsläran se Höjer, a.a., s. 124 ff.

³⁶ Uppsatsen trycktes även i »Ett polemiskt häfte i lagerfarenhet och politik utgivet av Couriers redaktion» (1821). Jfr Björklund, Scandia 1964, s. 66.

koret för den sanna konstitutionella monarkin det är »folkets fria verksamhet med fysiska och intellektuella krafter, bunden av ingenting annat än den lag, som folket genom sina ombud och sin konung stiftat». Författaren beskyller Argus för att ha slutit sig till ultras.

Theorells utläggningar blev i sin tur bemötta och utsatta för kritik i Svensk Litteratur-tidning av dennas utgivare Vilhelm Fredrik Palmblad. I de idékonservativas främsta organ, kommer nu den riktning till tals, som Argus kallade ultras.³⁷ De liberala, säger Palmblad, menar, att samhället är ett kontrakt mellan styrande och styrda, men det är något mer, »det är en religiös akt, ett sakrament». De liberala serverar »en artificiell teori, där allt beror på ett kontrollsystem», där den yttersta kontrollen lägges hos folket. Någon form av kontrollsystem måste finnas, men bör enligt Palmblad omhändrhas av konungen och folket gemensamt.

Kungamakten är enligt de liberala den förnämsta ämbetsmannasysslan, men konungen skall vara »Guds levande röst på jorden, kärlekens tolk, och kärleken är mer än lagen, i det den är både lagen själv och något ännu högre». I detta sammanhang anser sig Palmblad kunna anknyta till det amerikanska styrelseskicket. Liberalismen »lovat oss inga andra frukter än dem, vilka det nordamerikanska frihetsträdet redan burit: handel, rikedom, den högsta produktionen av säd, ull, boskap, barn, men där känslan står förarmad, där snillet tolereras som en luxartikel och på sin höjd värderas för den merkantila vikten av dess produktioner, lagda på handelsvägen». Begreppet opinion är också en chimär, »folket måste ledas», ämbetsmännen hållas i aktning och ej angripas högljutt och pockande.

Stockholms Courier ansåg sig böra återkomma med en replik till Palmblad, och den formar sig till ett intensivt försvar för kontrollsystemet.³⁸ Litteratur-tidningen har talat om kärlek och förtroende för monarken. »Vi kunna åtminstone icke för möjligheten av denna kärleks, detta förtroendes bibehållande finna något enda verksamt medel, utom den oinskränkteste kontroll-rättighet och granskning över regeringsåtgärderna — —.» Konungen står som institution över åtal, men de åtgärder, som han vidtar genom sina rådgivare, måste vara öppna för granskning. Detta är kontentan av det engelska syste-

³⁷ Ställningstagandet till Courieren sker i uppsatsen »Översikt över Sveriges nuvarande dagblads-litteratur», sp. 732—741, Svensk Litteratur-tidning 1821.

³⁸ Supplement til Svensk litteratur-tidnings Översikt av Sveriges nuvarande dagblads litteratur (Stockholms Courier 7/2, 11/2 1822).

met. Det är inte fråga om något mekaniskt kontrollsystem med tillsatta uppsyningsmän och fiskalkontor. Kontrollen »måste vara en levande kraft hos ett upplyst folk». Det frihetstida stadsskicket misslyckades, därför att ständerna likaväl som rådet var en aristokratisk inrättning, »men ingalunda därifrån, att en kontroll på regeringen fanns».

Klart och knappt formulerar Stockholms Courier den klassiska läran om folksuveränitet och statsfördrag. Folket »konstituerar» sig och uppsätter en monark att utöva makten, men avsäger sig inte därigenom »sitt majestät». Kungen äger alltså inget ursprungligt majestät. Courieren nekar icke till, att man grundar sina resonemang på förnuftet och icke på tron, »ty det är gott att *begripa*, varföre man älskar och vördar någon». Förhållandet mellan överhet och undersåtar är icke det samma som förhållandet mellan föräldrar och barn. Medborgaren behöver inga förmyndare, de vill endast ha sina rättigheter skyddade mot våld. »Och då detta är vunnet — och vunnet genom ett *kontrakt*, ehuru illa det ordet ock må skorra i Litteratur-tidningens öron — kan man befria sig från mödan att behandla dem som barn.» Liberalismen ger verkligen något annat än den nidbild av USA, som Litteratur-tidningen serverar. Man kan dessutom verkligen inte förebrå USA, att man arbetat på sin välmåga och rikedom. Hade man icke gjort det, skulle man ha blivit ett byte för England igen.

Med anledning av Argus' artikelsvit yttrar sig också Stockholms Posten, men här göres endast en jämförelse mellan fosterlandets innevarande tillstånd och förhållandena under det föregående seklet. Författaren finner då, att framsteg skett inom de flesta områden, han prisar Karl Johan, regeringen och det svenska folkets mognad. Allt detta sker utan tyngande teoretiska argument och utan konkreta reformförslag. Någon motsvarighet till den senare uppgörelsen med Järta och Biberg, vilken återgivits ovan, finnes inte, endast ett avståndstagande från Argus.³⁹

Intressantare är då P. A. Wallmark i Allmänna Journalen. I en artikel, som också handlar om tidningsväsendet, snuddar han vid den här anförda polemiken.⁴⁰ Den bildar ett anatema över oppositionen, och anfallet går främst ut över Courieren och Argus. Det heter i en not, att Argus med stor iver sökt skrapa ihop ett liberalt

³⁹ Är Sverige en konstitutionell stat eller icke? (Stockholms Posten 19/11, 23/11, 24/11, 26/11 1821).

⁴⁰ Om vårt tidnings-väsen (citerad artikel Allmänna Journalen 29/12 1821).

parti i Sverige, och av den anledningen »dröjde han icke att i en viss diupsinnig avhandling göra liberaliteten så förhatlig som möjligt». Det finns en liberalism, »som icke är fransysk, och som icke daterar sig först från 1814, men som tillhört och skall tillhöra alla verkligt upplysta människor i alla tider och alla länder». Till denna vill även Wallmark bekänna sig, »evad öde som än må träffa liberalismen som parti betraktad» och lämnar åt Argus »äran att hos oss uppträda som liberalismens bekämpare och ultraismens koryfé».

En tidigare i Allmänna Journalen införd artikel hade format sig till ett försvar för den franska liberalismen. I Frankrike såväl som i Sverige finns en liberal mob, men att räkna Constant, Etienne, Thiessé, de Pradt o.a. dit, som Argus gör, är en omöjlighet. I spetsen för de franska liberalerna står kungen, »som genom Kartans utfärdande givit ett stöd och en föreningspunkt åt liberalismen». Att upphöja England på Frankrikes bekostnad är galenskap. Argus måste räknas till de liberalas fiender.⁴¹

Debatten kring Argus' artikelserie redovisar ganska klart de olika positionerna. Palmblad driver sin idékonserverna opposition mot kontraktsläror och fördrag, mot de materiella välsignelser, som kan mätas och vägas. Förtroende och kärlek är utmärkande för det sakrament, som staten utgör. Mot detta står som tidigare Wallmark, som vill hävda kontraktsläror och fördragsidéer, men där kärleken och förtroendet också skall få sitt, och som ivrigt anfäller Argus, där Johansson emellertid också vill förfäkta en jämviktslära, som i Sverige funnit sitt uttryck i författningen. Striden mellan Johansson och Wallmark rör sig även kring begreppet liberalism, med vilken term Wallmark vill beteckna sin åskådning, men som Johansson också vill placera som en av de ytterligheter, mellan vilka han önskar åstadkomma en avvägning. Till begreppet liberalism bekänner sig också Stockholms Courier, men dess liberalism är av en annan utformning än Wallmarks. Här är icke fråga om någon avvägning, här deklarerar man öppet en folksuveränitet, varav följer kontrakt, insyn och kontroll och en opposition, mot ståndsinrättningar och allt som uppfattas som aristokratiskt eller som rester av föråldrade privilegier. Vartill detta ledde i mer utarbetad form, har tidigare framhållits.

⁴¹ Några nödiga kommentarier till stycket: Är Sverige en konstitutionell stat eller ej? (Allmänna Journalen 20/7, 26/7 1821).

VI

Det vållar således inga svårigheter att finna representanter för de kategorier, som av Argus kallades liberala och ultra. Situationen förvirras endast av att så många hade intresse av att tillskriva sig det positiva ordet liberal och förneka sin tillhörighet till det pejorativa ultra. Redan samtiden satte gärna likhetsstecken mellan opposition och liberalism, bortsett från försöken att göra en boskillnad mellan falsk och äkta liberalism. I en våldsam uppgörelse med Argus 1825 beskyller Wallmark det ministeriella organet Granskaren för att i polemiskt syfte kalla Argus liberal.⁴³ De båda av Argus uppställda sekterna är produkter av hans egen fantasi, för att han själv skall kunna inta en tredje ståndpunkt. I ett undfallande svar av Granskarens redaktör, Hans Axel Lindgren, försöker denne rentvå liberalismen under fortsatt polemik med Argus, men innehållet i Lindgrens liberalism blir helt ogripbart.⁴⁴

Bortser man från Lindgren, återstår bland idékonservatismens motståndare Wallmark och Johansson, Theorell och Anders Lindberg. Om Wallmark har det sagts, att hans polemik »med de liberala, vilkas teoretiska utgångspunkter i stort sett voro alldeles desamma», ofta ledde till »advokaty».⁴⁴ Det är dock fullt uppenbart, att vad som skilde Wallmark från Johansson och från Theorell inte bara var advokaty eller förhållandet till regeringen. Vad de har gemensamt är huvudsakligen ett försvar för kontraktslärorna, men så olika utformat, att det var omöjligt för dem att finna en gemensam plattform.

Det är ej heller förvånande att finna denna rad av sinsemellan divergerande åskådningar bland idékonservatismens motståndare. De har ofta framhållits i litteraturen. Men det är förvånande att man redan med hjälp av ovanstående begränsade material får ett så rikt utbyte av mer preciserade och utbyggda argument, och så klart urskiljbara skillnader mellan de åskådningar, som Wallmark, Theorell och Johansson företrädde.

I hur hög grad är det nu möjligt att benämna någon av dessa åskådningar liberal? Termen var redan synnerligen belastad i samtiden, och dess innebörd oklar. Oklarheten har också återspeglats sig

⁴³ Något om de farhågor för en politisk fanatism, som Argus den tredje söker att väcka och dess karaktärstik av våra föregivna sekters polemik (Allmänna Journalen 11/4, 13/4, 14/4, 15/4, 16/4, 19/4, 23/4 1825).

⁴⁴ Erinran (Granskaren 19/4 1825). Inlägget är signerat.

⁴⁴ Heckscher, a.a., I, s. 188.

i den vetenskapliga litteraturen. En ny utgångspunkt har dock skapats genom Stefan Björklunds studier.⁴⁵ För att kunna precisera det tidigare 1800-talets »borgerliga liberalism» har han för denna formulerat en definition, som sedan prövats på riksdagsdebatterna 1823. Det har därvid lyckats honom att ur debatten utmönstra en rad utsagor, som hittills mer oreserverat godtagits som liberala, och utbytet av liberala argument har blivit, om ej resultatlöst så dock mera inskränkt, än man tidigare varit benägen att anta.

Björklunds krav på preciseringar och hans definition har tillfört forskningen ett nytt intressant verktyg för analys av den begynnande liberalismen i Sverige över huvud taget.

Den borgerliga liberalismens kännetecknas enligt Björklund av »en tro att framåtskridandet på samhällets alla områden är beroende av de individuella intressenas fria spel».⁴⁶ Denna tro medför krav på näringsfrihet, frihandel, yttrandefrihet, parlamentarism och en individuell, ej stånds- eller klassrepresentation i riksdagen. Samhällets tyngdpunkt bör enligt denna syn ligga hos medelklassen.

Jämför man den av Björklund uppställda definitionen med det här redovisade materialet, är det två slutsatser, som kan framhållas. För det första är det uppenbart, att de argument, som ovan återgivits främst från Theorell men även från Lindeberg (bl.a. försvaret för medelklassen), i hög grad sammanfaller med definitionen. Man torde således utan övedrift kunna fastslå, att det i Sverige vid 1820-talets början fanns en otvetydig »borgerlig liberalism» i definitionens kvalificerade mening. Resultatet är betydligt positivare än det, som riksdagsdebatterna 1823 lät förmoda. Det gäller här alltså en debatt samtida med den av Björklund undersökta, men som legat utanför hans forskningsområde.

Den andra slutsatsen tycks strida mot den första. Det är nämligen också uppenbart, att kontrakts- och fördragsläror spelade en så betydande roll i även en »borgerligt liberals» arsenal vid denna tid, att det är omöjligt att komma förbi dem. När den gamle C. G. Brinkman i brev till Järta klagade över anfallen mot idékonservatismen, uttalade han sitt hat mot »detta voltairiska småvettet, som i politik och religion förhånar det ädlaste, vad vi av våra fäder i arv mottagit», därför att det står i vägen för dem, som själva vill bli Gud och »skapa

⁴⁵ Björklund, S., Scandia 1964; Dens., Oppositionen vid 1823 års riksdag. Jordbrukskris och borgerlig liberalism (1964). Jfr rec. av S. Åkerman, StvT 1965 och N. Runeby, HT 1966.

⁴⁶ Björklund, Scandia 1964, s. 47 f.

av intet».⁴⁷ Det »nya» för Brinkman blir paradoxalt nog arvet från Voltaire. Upplýsningens naturrätt växer direkt in i den »borgerliga liberalismen», och vägen bort från den blev lång. Den utgör inget kriterium på »borgerlig liberalism», men måste likväl räknas till dess kännemärken. Om det är möjligt att påvisa förekomsten av »borgerliga liberaler» också före de här behandlade åren, det är tills vidare en öppen fråga.

⁴⁷ Brinkman till Järta 15/8 1825 (tryckt i Ur Hans Järtas litterära brevväxling, I, utg. av E. Lewenhaupt. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet, 18: 1, 1899).

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Tvister om gränser och territorier

INLEDNING

En av grunderna till folkrätten utgörs av det välkända faktum att alla landområden på jordytan (Arktis och Antarktis undantagna) är fördelade mellan olika stater. Inom sina respektive territorier har staterna befogenheter att utöva vad man kallar territoriell suveränitet¹ inom de gränser som av gammalt är uppdragna av den allmänna folkrättens regler. Denna suveränitet innebär emellertid inte, att staternas överhuvuden eller deras invånare har äganderätt till territoriet liknande den privaträttsliga äganderätten. Denna uppfattning var dock länge förhärskande; ett bra stycke in på den nya tiden ansågs som bekant territoriet vara furstens privata egendom.²

Utmärkande för den territoriella suveräniteten är framför allt att den inom varje område tillkommer endast *en* stat³ och att den omfattar alla staten tillkommande befogenheter.

Föreliggande framställning utgör en uppsats i tillämpade studier i folkrätt, framlagd för seminariet i internationell rätt vid Stockholms Universitet. Seminarieledare var professor Hilding Eek. Utgångspunkten för uppsatsen var de sex rättsfall ur internationell praxis som nedan refereras. Uppgiften var att mot bakgrund av dessa rättsfall belysa den behandling som bl.a. frågan om hävd fått i avgöranden i internationella territorietvister.

Förvärv av territorium

Gränserna mellan de olika staternas territorier har i allmänhet fastställts genom traktater. Beträffande staters förvärv av territorier finns inom folkrätten fem olika slags rätt för sådant förvärv, nämligen överlåtelse (cession), naturlig tillväxt, underkuvande, ockupation och hävd. Till frågan

¹ En beteckning på den folkrättsligt grundade rätten för en stat att härska över ett territorium.

² De flesta termerna och beteckningarna på olika rättsinstitut inom folkrätten har via de olika staternas rättssystem övertagits från den romerska rätten.

³ Om vissa undantag i detta hänseende, se bl.a. Oppenheim, L.: *International Law, a treatise* I, 8:e uppl. 1961, sid. 453—460.

om det sistnämnda institutets ställning inom folkrättsdoktrinen återkommer jag nedan. Först emellertid en kort redogörelse för de fyra förstnämnda.

Överlåtelse (cession). Sådan överlåtelse av territorium, som avses i folkrätten, sker naturligt nog endast stater emellan; en privatpersons eller en organisations försäljning av ett landområde till en stats regering faller alltså utanför. Föremål för överlåtelsen är ett visst område, som tillhör den överlåtande staten. Det står varje stat fritt att på detta sätt förfoga över områden, över vilka den utövar suveräniteten, alltså även att överlåta hela det område den omfattar till en annan stat och uppgå som en del i denna. Överlåtelseavtalet mellan de båda staterna kan vara frukten av fredliga förhandlingar, men den kan också ha tillkommit som följd av ett krig. Vidare kan överlåtelsen vara av antingen oneröst eller benefikt slag. Huvudsaken är emellertid att en traktat verkligen upprättas innehållande villkoren för överlåtelsen. Fullbordad är denna sedan tradition skett, eventuellt endast genom ömsesidig ratificering av traktaten.⁴

Naturlig tillväxt. En stat kan även få ett tillskott till sitt landterritorium genom naturens gång, dvs. genom landhöjningar, uttorkning av floder (vilka i sin helhet flyter genom statens territorium), »nyfödda» öar inom territorialvattengränsen, etc.

Underkuvande genom erövring (debellatio). Med erövring förstås en stats tagande i besittning av annan stat tillhörigt territorium med militära eller polisiära styrkor i krigstid. Det är emellertid icke blott genom själva erövringen av området som den erövrande staten erhåller titeln därtill, utan det krävs tillika ett effektivt underkuvande.⁵ Ett område som erövrats under krigstid kan slutgiltigt överföras från den ena staten till den andra genom ovan beskrivna cession, genom en vid krigets slut upprättad utförlig traktat eller genom sådant underkuvande utan någon formell överenskommelse staterna emellan. Men som Brierly⁶ säger, är det »an obvious moral objection to the legal recognition of a title by conquest, but it is no greater than the moral objection to the recognition of an enforced cession of territory. . . The attitude of the law towards both these titles has been merely a corollary, but a necessary corollary, of its inability to regulate the use by states of armed forces». Det anses även att, så länge krigshandlingar används som medel till att nå förändringar på det internationella planet, även krigets följder kommer att ha samma innebörd och betydelse som förr. Frågan är emellertid, om det inte genom framför allt NF:s och FN:s⁷ insatser kommer att gå därhän att underkuvande genom erövring inte längre är ett av folkrättssamfundet accepterat sätt att förvärva territorium.

⁴ Beträffande folkomröstning i det område som skall överlåtas, se Oppenheim a.a. sid. 551 samt Castberg, F.: Folkerett, 2:a uppl. 1948, sid. 77.

⁵ »Subjugation».

⁶ Brierly, J. L.: The Law of Nations, Ed. Waldock, 6:e uppl. 1963, sid. 171 f.

⁷ FN:s stadga artikel 1 och 2.

Ockupation. Vad som framför allt är av betydelse i fråga om detta slag av förvärv är, att det landområde som skall ockuperas är *terra nullius*. Visserligen finns ej längre något sådant område på jordytan, men reglerna om ockupation är inte desto mindre ännu av stor betydelse. Ockupationen skall för att bli bindande gentemot andra stater vara »effektiv». »Hva som ligger i kravet om att statshögheten må etableras effektivt, vil nödvändigtvis avhänge av förholdenes natur»,⁸ dvs. det är oftast beroende på vilken art av landområde det är fråga om. Man kan naturligtvis inte ställa samma krav på effektiviteten i svårtillgängliga trakter, t.ex. polarområdena, som i bebodda och lättare tillgängliga trakter. Vad beträffar omfattningen av det ockuperade området, har det mestadels förhållit sig så att det område, som en stat gör anspråk på att ha förvärvat titeln till genom ockupationen, har varit till ytan betydligt större än det som effektivt besatts. Frågan om detta s.k. »Hinterland» har mycket diskuterats, men ganska allmän tycks dock denna uppfattning, sålunda uttryckt av Hall,⁹ vara: »a settlement is entitled not only to the lands actually inhabited and brought under its immediate control, but to all those, which may be needed for its security, and to the territory which may fairly be considered to be attendant upon them.»

Särskilt om hävd i folkrättsdoktrinen. Kring frågan om hävd¹⁰ inom folkrätten har genom tiderna förts diskussion bland författarna. Flertalet¹¹ författare har gjort gällande, att ett sådant institut existerar inom folkrätten just i vad avser förvärv av suveräniteten över ett territorium. Man har framför allt angivit nödvändigheten av att bevara internationell ordning som ett skäl till förekomsten av hävdinstitutet.

Man har från början skilt mellan viss tids hävd (det romerskrättsliga institutet »usucapio») och urminnes hävd. Grotius och författarna i den grotianska traditionen¹² erkände inte usucapio utan framhöll, att det enda slaget av hävd var urminnes. Grotius' uppfattning var den, att usucapio inte stod i överensstämmelse med naturrättens regler, medan däremot ett innehav som varat oavbrutet längre tid än man kunde minnas och vars giltighet under hela tiden ej ifrågasatts, medförde att suveräniteten övergått. Man fick förutsätta att staterna var ense om detta faktum, eftersom en sådan regel tjänade fred och ordning i folkrättssamfundet.¹³

De Vattels inställning till frågan var att erkännandet av hävd i folkrätten grundade sig på att hävdinstitutet var en naturrättslig princip och att

⁸ Castberg, a.a. sid. 82.

⁹ Hall, W. E.: A treatise on International Law, Ed. Higgins, 8:e uppl. 1924, sid. 129.

¹⁰ Eng. »acquisitive prescription», fra. »prescription acquisitive», ty. »Verjährung».

¹¹ Bland de äldre författare, som förnekar att hävd är ett institut i folkrätten, brukar nämnas framför allt G. F. de Martens: Précis du Droit des Gens moderne, 1858.

¹² Se bl.a. Fenwick, C.: International Law, 3:e uppl. 1948, sid. 356, Oppenheim, a.a. sid. 575, Johnson, D. H. L.: Acquisitive prescription in international law, BY 1950, sid. 336.

¹³ Grotius, H.: Vom Recht des Krieges und des Friedens, ty. övers. 1950, Bok II, Kap. 4, IX.

folkrätten inte var annat än naturrättens anpassande till förhållandena stater emellan. Någon skillnad mellan konsekvenserna av dessa två synpunkter tycks dock inte föreligga. De Vattel erkände till skillnad från Grotius även förekomsten av *usucapio*, vilken han definierade som »l'acquisition du domaine, fondée sur une longue possession non interrompue et non contestée».¹⁴ Enligt dessa äldre författares mening (förutom Grotius och de Vattel även bl.a. Putendorff och de Louter) fanns det större anledning att erkänna hävden som förvärvssätt inom folkrätten än inom den nationella rätten, eftersom det förorsakade större omvälvningar att rubba en stats besittning av ett territorium än att rubba en privatpersons besittning av egendom. Något krav på bestämd tidsrymd för viss tids hävd (*usucapio*) ansågs inte heller kunna uppställas men de Vattel rekommenderade staterna att närmare avtala härom i traktater.¹⁵

Bland moderna författare har vi först och främst Hall, som även han framhåller likheterna i detta avseende mellan folkrätten och den nationella rätten samt att det existerar två typer av hävd. Till skillnad mot de äldre författarna anser emellertid Hall, att det inte krävs *bona fide possessio*, utan framhåller att, eftersom hävdinstitutet framför allt bidrar till att skapa lugn och stabilitet i folkrättssamfundet, det knappast kunde förutsättas att godtros-rekvisitet måste uppfyllas. Han säger härom, att »while under the conditions of civil life it is possible so to regulate its operation as to render it the handmaid of justice, it must be frankly recognized that internationally it is allowed for the sake of interests which have hitherto been looked upon as supreme, to lend itself as a sanction for wrong, when wrong has shown itself strong enough not only to triumph for a moment but to establish itself permanently and solidly».¹⁶ Hall påpekar vidare beträffande vikten av säkerhet i förhållandet mellan staterna, att många staters krav på det territorium av vilka de helt eller delvis består vilar på en ganska lös grund; de har sedan lång tid utövat suveräniteten över ifrågasvarande områden, men det ursprungliga förvärvets natur kan ofta vara tvivelaktig eller som sagt rent av olaglig. Även Oppenheim anser att god tro inte är av nöden vid hävd. Han framhåller, att det inte föreligger några tvivel om att i folkrätten har fastslagits, att en stat anses vara laglig innehavare även av de delar av sitt territorium som den ursprungligen satt sig i besittning av på ett olagligt sätt, under förutsättning att den »has been in undisturbed possession for such a length of time as is necessary to create the general conviction that the present condition of things is in conformity with international order». Oppenheim definierar alltså hävd i folkrätten som ett förvärv av titeln till ett område genom ett oavbrutet och ostört utövande av suveräniteten över detsamma under så lång tidsrymd som krävs för att i folkrättssamfundet skapa den allmänna övertygelsen att det rådande tillståndet beträffande området i fråga står i överensstäm-

¹⁴ Cit. hos Johnson, a.a., BY 1950, sid. 337.

¹⁵ Jfr även Fauchille, P.: *Traité de Droit International Public*, Ed. Bonfils, 1925, I, del 2, sid. 762 samt Audinet, E.: *De la prescription acquisitive en droit international public*, *Revue de Droit International public*, 1896, sid. 323 f.

¹⁶ Hall, a.a. sid. 143.

melse med internationell ordning. Vidare säger han, att ingen allmän regel om hävdens utsträckning i tiden kan fastslås, utan att avgörande måste ske från fall till fall. Det är inte enbart tidsfaktorn som spelar en roll, utan även andra omständigheter kan vara av betydelse i sammanhanget.¹⁷

Även franska författare som Fauchille¹⁸ och Audinet¹⁹ är av den åsikten att god tro ej är ett nödvändigt rekvisit. Av Fauchille är detta uttryckt så, att »n'est-ce pas précisément une des fonctions de la prescription de purger le vice dont un titre était à l'origine infecté, même lorsque le consentement a été arraché par la violence?» Vid avvägningen av hänsynen till den enskilda staten å ena sidan och till folkrättssamfundet som helhet å den andra låter således dessa författare den enskilda statens intresse vika till förmån för samfundet.²⁰ Häremot vänder sig bland andra Schwarzenberger, som pekar på den sammansatta karaktär en titel som stöder sig på hävd har. Den vilar, säger han,²¹ på ett samspel av de regler som ligger till grund för principerna om suveränitet, samtycke och god tro. Att den goda tron är av betydelse framhåller även Ross, som säger att »hævd næppe kan vindes i ond tro».²² Ross kallar även institutet »hævdliknande»,²³ därmed liksom Schwarzenberger och flera andra menade, att den folkrättsliga »hævd» inte är direkt analog med privaträttslig hævd utan att det är ett samspel av olika regler. Brierly har uttryckt saken sålunda, att hævdinstitutet inom folkrätten är »ill defined», obestämt avgränsat, men att »international law does appear, however, to admit . . . that . . . long possession may operate . . . to confirm the existence of a title». Brierly pekar också på att gränsen mellan förvärv genom ockupation och förvärv genom hævd är svävande. Även en uttrycklig och folkrättsenlig ockupation måste ju följas av effektivt utövande av suveränitet för att bli giltig gentemot folkrättssamfundet i övrigt.²⁴

REFERAT AV RÄTTSFALLEN

Jag avser att med utgångspunkt från sex fall ur internationell praxis närmare belysa frågor i samband med förvärv av titeln till ett territorium genom längre tids innehav (hævd). De sex rättsfallen är följande:²⁵ 1) Fallet Grisbådarna, skiljedom mellan Sverige och Norge.²⁶ 2) Fallet Palmas-ön, skiljedom mellan Förenta Staterna och Nederländerna.²⁷ 3) Östgrönlands rättsställning, dom i Fasta Mellanfolkliga Domtolen i tvist mellan Dan-

¹⁷ Oppenheim, a.a. sid. 575—578. Jfr Sørensen, M.: Hævd og forældelse i folkeretten, NTIR 1932, sid. 245.

¹⁸ a.a. sid. 759.

¹⁹ a.a. sid. 318—325.

²⁰ Jfr Sørensen, a.a. NTIR 1932, sid. 245.

²¹ Schwarzenberger, G.: International Law, I, 3:e uppl. 1957, sid. 307.

²² Ross, A.: Lærebog i folkerett, 4:e uppl. 1961, sid. 161.

²³ a.a. sid. 160.

²⁴ Brierly, a.a. sid. 167—171; jfr även Johnson, a.a. BY 1950, sid. 348.

²⁵ Angående domstolar och förfarande, se Eek, H.: Internationella Domstolen, 1960, samt Rosenne, A.: The World Court, 1964.

²⁶ Scott, J. B.: The Hague Court Reports, 1916, sid. 121.

²⁷ Bishop, jr., W. W.: International Law, Cases and Materials, 1954, sid. 265.

mark och Norge.²⁸ 4) Fallet *Minquiers och Ecrehos*, dom i Internationella Domstolen i tvist mellan Storbritannien och Frankrike.²⁹ 5) Fallet rörande suveräniteten över vissa gränsparceller, dom i Internationella Domstolen i tvist mellan Belgien och Nederländerna.³⁰ 6) Fallet *Preah Vihear*, dom i Internationella Domstolen i tvist mellan Kambodja och Thailand.³¹

Grisbådarna. I en kompromiss av den 14 mars 1908 överenskom Sverige och Norge att överlåta frågan om sjögränsen till en skiljedomstol, vilken skulle bestå av en medlem från vardera landet samt en medlem (tillika ordförande) från ett tredje land (Nederländerna). Denna skiljedomstol skulle »efter prövning av parternas yrkanden samt till stöd därför anförda skäl och bevis fastställa gränslinjen i vattnet från p. 18 å den vid de svenska och norska kommissariernas förslag av den 18 aug. 1897 fogade kartan uti havet in till territorialgränsen». Skiljedomstolen ägde vidare att avgöra »huruvida gränslinjen bör anses vara helt eller till viss sträckning bestämd genom gränstraktaten av år 1661 med därtill hörande karta».

Frågan gällde framför allt inom vilket lands gräns fiskegrundet *Grisbådarna* skulle anses ligga, dvs. om gränslinjen från ovannämnda p. 18 (belägen mitt på en rät linje dragen mellan de yttersta uddarna på den norska ön *Herføl* och den svenska *N. Hellsö* i *Bohuslän*) skulle dragas norr eller söder om *Grisbådarna*. Detta fiskegrund är beläget i havet 4,8 naut. mil *VNV* om *Kosteröarna* i *Bohusläns skärgård*. *Grisbådarna* jämte närliggande skär och undervattensgrund (bl.a. de norr därom belägna *Sköttegrunden*) hade betydelse genom det hummerfiske som där bedrevs.

Skiljedomarna diskuterade i sina skäl först principerna för gränsdragning i havet av det slag som här var aktuellt, bl.a. den princip som kommit till uttryck i 1661 års traktat och som innebar, att gränsen skulle dragas i havet exakt mitt emellan yttersta punkterna på de öar, holmar och skär, som tillhörde respektive land. Beträffande gränsdragningen i denna traktat konstaterades vidare, att denna börjat mellan *Nord-Koster* på den svenska sidan och *Tilser* på den norska, vilka öar är belägna öster om *Grisbådarna*, och därifrån fortsatt in mot fastlandet, att det varken i 1661 års traktat eller i freden i *Roskilde* bestämts till vilketdera landet *Grisbådarna* respektive *Sköttegrunden* skulle höra, samt att det ej kunde antagas att man i traktaten avsett, att gränsen skulle dragas ända ut till territorialvatten-gränsen från mittpunkten på linjen *Nord-Koster—Tilser* i samma riktning som den dragits dit.

Skiljedomarna ansåg, att man vid det tekniska förfarandet vid själva gränsdragningen skulle följa samma princip som kommit till uttryck i 1661 års traktat, här ovan beskriven, varigenom man skulle handla i traktatens anda (intertemporal rätt).

Det beslöts att gränsen skulle dragas mellan *Grisbådarna* och *Sköttegrunden*, varvid de förra alltså ansågs böra tillfalla Sverige.

²⁸ PCIJ, Series A/B no. 53, samt Ross, A. m.fl.: *Studiebog i internationell ret*, 1964, sid. 171.

²⁹ ICJ, *Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders*, 1953, sid. 47.

³⁰ D:o, 1959, sid. 209.

³¹ D:o, 1962, sid. 6.

Som de främsta skälen till att tilldela Sverige Grisbådarna angav skiljedomarna följande:

a) Hummerfisket vid fiskegrundet Grisbådarna hade bedrivits av fiskare av svensk nationalitet under längre tid, i större utsträckning och i större antal än vad fallet varit med norska fiskare.

b) Svenska myndigheter hade under årens lopp, och speciellt under tiden närmast före 1908, vidtagit flera åtgärder vid Grisbådarna, när man varit av den övertygelsen att området tillhörde Sverige; bl.a. hade farleden utprickats, vattendjupet uppmätts och ett fyrskepp utlagts. Dessa åtgärder hade vidtagits av de svenska myndigheterna i den övertygelsen att de inte bara utövade en rätt utan även uppfyllde en plikt, medan de norska, såsom de själva medgav, inte visat ett tillnärmelsevis lika stort intresse för sådana åtgärder.

Sverige hade alltså sedan länge utövat territoriell suveränitet över Grisbådarna, och på ingen punkt hade ovannämnda eller andra åtgärder föranlett protest från norsk sida.

Skiljedomarna framhöll även, att »it is a settled principle of the law of nations that a state of things which actually exists and has existed for a long time should be changed as little as possible».

Palmas-ön. Palmas är en liten ö, belägen ca 40 naut. mil SÖ om Mindanao i Filippinerna, och ca 45 naut. mil från Nanusa i Nederländska Indien (numera Indonesien).

Sedan tvist uppstått mellan Förenta Staterna och Nederländerna om vilket land som hade rätt att utöva den territoriella överhögheten över Palmas, vände sig de båda ländernas regeringar i en »Special Agreement» till permanenta skiljedomstolen i Haag, vilken utsåg sin ordförande den schweiziske juristen Max Huber, att som skiljedomare avgöra frågan.

Huber anförde i sin skiljedom bl.a.:

Förenta Staterna (successor till Spanien i fråga om rätten till Filippinerna) baserade sina anspråk på Palmas i första hand på spanjorernas upptäckt av ön. Den sålunda förvärvade suveräniteten, framhöll Förenta Staterna, var bekräftad i Münster-traktaten av år 1648. Då under mellantiden ingenting inträffat av sådan art att det kunde framtaga Spanien suveräniteten över området i fråga, hade denna alltså intakt övergått till Förenta Staterna, när Spanien år 1898 överlät Filippinerna till Förenta Staterna. Dessutom anförde Förenta Staterna, att Palmas rent geografiskt utgjorde en del av den filippinska övärlden och att ön med stöd av principen om nära grannskap (the principle of contiguity) borde anses tillhöra den stat som hade överhögheten över Filippinerna. Nederländerna å sin sida framhöll i första hand, att man under den första delen av kolonisationsperioden representerats av Holländska Ost-Indiska Kompaniet och genom detta utövat suveräniteten över Palmas alltsedan 1677 och möjligen även tidigare (t.o.m. före 1648). Denna suveränitet hade sin grund i konventioner som ingåtts med de infödda furstarna av Sangi-öarna. Dessa konventioner etablerade den nederländska suveräniteten över detta område, vilket även omfattade Palmas. Detta förhållande bekräftades, framhöll man vidare, av internationella traktater.

Huber diskuterade härefter i sina domsskäl frågan om territoriell suveränitet i allmänhet och framhöll bl.a., att denna inte kan begränsas till enbart det »negativa» rekvisit, som ingår i begreppet, dvs. att utestänga andra staters verksamhet från det område varom fråga är.

Han anförde vidare, att utövandet av territoriell överhöghet över ett område tar sig olika uttryck beroende på tiden och platsen. Även om överhögheten i princip är oavbrutet i kraft, kan den inte faktiskt utövas i varje ögonblick inom varje staten tillhörigt område.

Beträffande det aktuella fallet framstod det som klart, att Spanien till sin successor till överhögheten över Filippinerna inte kunnat överlämna ett större område än det själv innehaft. I Paris-traktaten av år 1898 vari Spanien överlämnade Filippinerna till Förenta Staterna ingick en artikel, som behandlade vilken utsträckning området ifråga skulle ha och däri ingick även Palmas som en del av Filippinerna. Kopior av traktaten översändes bl.a. till de nederländska myndigheterna, vilka emellertid inte hade något att invända mot gränsdragningen. Detta faktum kommenterade skiljedomaren med att framhålla, att en stats försummelse att protestera mot innehållet i en traktat mellan två andra stater kunde ha betydelse för bedömandet av frågan om vederbörande stats anspråk i anslutning till traktaten, men att vad som framför allt vore av vikt var anspråkens natur. En sak var, framhöll Huber, att en konventionell gränsdragnings- och överlåtelseakt, om vilken en tredje stat blivit underrättad och vilken den lämnat utan anmärkning, hade betydelse för bedömandet av denna stats rätt till en s.k. ofullständig titel som inte åtföljts av något utövande av territoriell suveränitet; en annan situation är den i vilken denna tredje stats rätt till ett område där den verkligen utövat territoriell suveränitet, skulle gå förlorad endast på grund av dess eventuella tystnad inför en traktat där detta område inordnades under en annan stat. Vad vidare beträffande frågan huruvida upptäckandet av ett område vore nog för att skapa en titel därtill för upptäckarens hemstat, framhöll Huber, att ett sådant betraktelsesätt var vanligt under 1600-talet men att det senare förkastats. Spanien må alltså ha erhållit titeln till Palmas enbart genom upptäckt, men för att behålla denna titel genom seklerna skulle alltså fordras ett mera aktivt utövande av denna suveränitet än som varit fallet för Spaniens del. Någon princip om nära grannskap i geografiskt hänseende (*contiguity*), som Förenta Staterna gjort gällande, kunde inte heller läggas till grund för ett rättsligt avgörande av en fråga om territoriell överhöghet. Detta skulle leda till godtyckliga beslut.

Nederländerna kunde å sin sida stödja sig på långvarigt innehav av Palmas och direkt utövande av territoriell suveränitet i anslutning till fördraget med de infödda furstarna. Innehavet och den territoriella suveräniteten hade visserligen inte varit oavbrutet effektiva, men detta var också omöjligt med hänsyn till öns läge och dess fåtaliga infödda befolkning.

Långvarigt och relativt effektivt innehav samt utövande av territoriell suveränitet, vilken emellertid inte grundade sig på en egentlig ockupationshandling, var faktorer som för skiljedomaren var tillräckliga för att besluta att Palmas-ön i sin helhet tillhörde Nederländska Indien. Till yttermera visso hade varken Spanien eller Förenta Staterna vidtagit några åtgärder

till ändring av detta förhållande, dvs. inte under hela tiden protesterat däremot.

Östgrönlands rättsställning. Sedan Norge den 10 juli 1931 företagit ockupation av vissa områden i Östgrönland, (Erik Raudes land) instämde Danmark Norge till Fasta Mellanfolkliga Domstolen i Haag under åberopande av att den av den norska regeringen företagna ockupationen innebar en kränkning av det bestående rättstillståndet och därför var rättsstridig och ogiltig. I sitt svar framhöll den norska regeringen, att varken Danmark eller någon annan stat utövat suveränitet över Erik Raudes land samt att Norge genom sin ockupation förvärvat titeln därtill.

Enligt vad den danska regeringen framhöll, var den norska ockupationen av Erik Raudes land ogiltig av den anledningen att hela Grönland, och således även Östgrönland, var underkastat dansk överhöghet och att det under inga omständigheter kunde företagas några ockupationshandlingar därstädes av någon annan makt. Till stöd för sin talan anförde Danmark: för det första att Danmarks nuvarande titel till hela Grönland grundade sig på ett långvarigt och effektivt suveränitetsutövande över ön, ett innehav, som varit oavbrutet sedan lång tid och som ej förrän vid den av Norge företagna ockupationen bestridits av någon stat; för det andra att Norge i traktat erkänt denna Danmarks suveränitet.

Norge å sin sida hävdade, att området låg utanför gränserna för de danska kolonierna på Grönland och således var *terra nullius* och som sådant fritt att ockuperas av vilken stat som helst.

Från dansk sida gjordes dessutom gällande, att ett uttalande av den norske utrikesministern, vilket denne gjort på sin regerings vägnar år 1919 till Danmarks sändebud i Kristiania, hindrade Norge från att företaga ockupation av något område på Grönland, även om Norge icke på annat sätt erkänt den danska suveräniteten därstädes.

Domstolen undersökte de två danska huvudargumenten var för sig.

I. Det första av dessa gick alltså ut på att den norska ockupationen av Grönlands ostkust var ogiltig på grund av att Danmark under lång tid gjort anspråk på och även utövat territoriell suveränitet över Grönland och därmed förvärvat en giltig titel därtill.

Visserligen, framhöll domstolen, hade det danska kravet inte stöd av någon direkt ockupationshandling, men att det (och härvid citerades den ovan refererade Palmas-domen) »hade sin grund i ett fredligt och oavbrutet utövande av överhöghet över ön». Danmark hade övertagit alla de rättigheter som innehafts av kungen av Danmark och Norge fram till år 1814.

Ett krav på territoriell suveränitet, sade man vidare, som inte vilar på någon bestämd handling, t.ex. en traktat, utan endast på fortlöpande utövande av statsmyndighet, innehöll två rekvisit, vilka båda måste bevisas, nämligen viljan att handla såsom suverän och ett faktiskt utövande av suveränitet.

En annan omständighet att beakta i föreliggande fall var förhållandet, att medan i de allra flesta tvister om territorium mellan två stater båda dessa gör gällande en rätt till suveränitet och det alltså gäller att avgöra

vilkendera staten, som har den bästa rätten, det framstod som klart att ingen annan stat än Danmark gjort anspråk på territoriell överhöghet över Grönland före 1931.

Domstolen skärskådade sedan de bevis som förelåg för danskt utövande av suveränitet under skilda tidsperioder. Man fann härvid, att även om sådant utövande med anledning av Grönlands geografiska struktur från början varit av ganska sporadiskt slag, det dock varit avsett att omfatta hela ön och att det kulminerat under tidsperioden 1921—31, bl.a. med utfärdandet av vissa särskilda lagar rörande jakt och fiske på och kring ön. Dessutom hade under lång tid kartografiska och andra vetenskapliga expeditioner utrustats och sänts till Grönland av danska staten.

De bevis som således förelåg var tillräckliga för att det skulle framstå såsom klart för domstolen att Danmark under lång tid utövat territoriell suveränitet över Grönland, medan Norge å sin sida icke lyckats bevisa vad man gjort gällande, nämligen att Östgrönland var *terra nullius*, varför den norska ockupationen av den 10 juli 1931 var rättsstridig och ogiltig.

II. Det andra danska huvudargumentet var att den norska regeringen genom sin utrikesminister officiellt förklarat att den avstod från alla anspråk på Grönland. Vid tiden för fredskonferensen i Paris år 1919 hade nämligen den norske utrikesministern Ihlen till Danmarks sändebud i Kristiania på sin regerings vägnar skriftligen låtit meddela, att om Danmark avstod från alla krav på Spetsbergen, vilka var av största vikt för Norge, så skulle den norska regeringen »ikke . . . gjøre vanskeligheter» vad beträffade Grönland.

Domstolen ansåg det vara höjt över allt tvivel, att ett sådant uttalande avgivet av en utrikesminister på sin regerings vägnar i en fråga som tillhörde hans ämbetsområde, var bindande för den stat han representerade.

Minquiers och Ecrehos. För att bilägga tvisten om titeln till de två små öarna i Engelska kanalen Minquiers och Ecrehos inkom brittiska och franska regeringarna med en gemensam »Special agreement» till Internationella Domstolen i Haag, i vilken domstolen ombads besluta till vilket land öarna skulle anses höra.

Minquiers och Ecrehos är två öar med tillhörande holmar och grund, belägna i Engelska kanalen i närheten av den större engelska ön Jersey; Minquiers söder och Ecrehos nordost om denna. Alla dessa öar ligger som bekant närmare den franska kusten än den engelska. Båda ländernas regeringar anförde till stöd för sin talan ett fortlöpande utövande av territoriell suveränitet över ögrupperna, Frankrike ävenledes stödande sig på olika traktater, bl.a. en konvention av år 1839 om fiske kring Jersey och andra kanalöar.

Domstolen anförde i sina skäl bl.a. följande.

Av överenskommelsen framgick, att det tillkom Internationella domstolen att tilldöma antingen endera landet båda ögrupperna eller vardera landet en av dessa, det kunde alltså inte bli fråga om någon form av condominium. Båda parter framhöll att de under långa tider utövat suveräniteten över öarna, att de härigenom erhållit en titel till dem och att denna titel inte blivit ifrågasatt av någon stat, än mindre gått förlorad.

De engelska kraven på öarna gick tillbaka till Vilhelm Erövrarens tid och grundade sig på det faktum att denne varit länsherre över Normandie och som sådan även härskare över kanalöarna. Denna Vilhelms överhöghet över en del av Frankrike gick i arv till hans efterföljare på den engelska tronen. Sedan de engelska kungarna förlorat sitt vasalldöme på det franska fastlandet hade ändå titeln till vissa kanalöar, däribland Minquiers och Ecrehos kvarstannat hos Storbritannien, eftersom man därstädes effektivt utövade och fortfarande utövade territoriell suveränitet.

Även den franska regeringen angav som stöd för sin talan först och främst att Frankrike erhållit titeln till öarna i historisk tid. Man framhöll, att de engelska kungarna efter Vilhelm såsom hertigar av Normandie hade varit vasaller under den franska kronan och att det område som tillhörde deras vasalldöme hela tiden hade stått under fransk suveränitet.

Vad som emellertid var av vikt, ansåg domstolen, var inte den indirekta verkan den ena eller den andra händelsen under medeltiden kunde ha, utan snarare frågan om vilkendera staten som faktiskt under längre tid utövade suveräniteten över respektive ögrupp. Bevisen för sådant suveränitetsutövande från vartdera landet granskades närmare av domstolen, som efter att ha diskuterat dessa bevis framhöll följande.

Vad först angick Ecrehos, hade denna ö vid början av 1200-talet ansetts och behandlats som en del av det område som utgjordes av kanalöarna Jersey, Guernsey, Alderney, Sark, Herm och Jethou. Dessa öar gavs av engelske kungen som förläning men fortfor att vara under engelsk suveränitet. Ön låg vidare under 1300-talet under de engelska domstolarnas jurisdiktion. Vidare ansåg domstolen att engelska myndigheter under 1800- och 1900-talen utövade makt på ögruppen. De engelska bevisen för lång tids effektivt utövande av territoriell suveränitet visade på ett tydligt sätt, att Ecrehos tillhörde Storbritannien, då till yttermera visso den franska regeringen inte lyckats framlägga några bevis av värde till stöd för sin talan. Även beträffande Minquiers förelåg, ansåg domstolen, sådana bindande bevis för engelskt suveränitetsutövande, varför den enhälligt beslöt att de två öarna skulle anses tillhöra Storbritannien.

Suveräniteten över vissa gränsparceller. I en kompromiss av den 7 mars 1957 ombads Internationella Domstolen avgöra huruvida två mindre landområden på tillsammans 14 hektar vid den belgisk-holländska gränsen skulle anses tillhöra Belgien eller Nederländerna. Jordlotterna i fråga var vid tiden för separationen mellan Belgien och Nederländerna betecknade som »Nrs 91 och 92, Section A, Zondereygen».

Gränsen mellan de båda staterna i det område där de omtvistade lotterna låg uppvisade säregna drag. Där låg nämligen inne på nederländskt territorium i den nederländska kommunen Baarle-Nassau ett antal belgiska enklaver tillhörande kommunen Baarle-Duc. Jordlotterna i fråga utgjorde en del av en av dessa enklaver.

Den belgiska regeringen anförde som stöd för sin talan i första hand gränstraktaten av år 1842 och gränskonventionen av år 1843, med tillhörande kartor.

Separationen mellan Belgien och Nederländerna ägde rum 1839. I sepa-

rationstraktaten bestämdes, att en gränskommission med deltagare från båda länderna skulle fastställa gränsen. I 1842 års gränstraktat § 14 angavs, att i fråga om ovannämnda kommuner skulle status quo bibehållas, dvs. enklaverna skulle bestå sådana som de av gammalt bestämts. Domstolen inlät sig därför på en närmare granskning av traktaten och konventionen jämte tillhörande protokoll och promemorior. Den promemoria i vilken den slutliga uppräkningsen av till vilken kommun de olika jordlotterna hörde (»the descriptive minute») stödde sig till stor del på den promemoria, som år 1841 upprättats på uppdrag av kommunalstyrelserna i de bägge kommunerna (»the communal minute») för att få klarhet i förhållandena angående gränserna mellan Baerle-Duc och Baerle-Nassau. På en punkt, just i fråga om de här omtvistade jordlotterna nr 91 och 92, skilde emellertid de båda promemorierna sig åt: i »the communal minute» angavs de tillhöra Nederländerna, i »the descriptive minute» Belgien.

Från nederländskt håll hävdades att de två jordlotterna på grund av ett misstag i konventionen kommit att tilldelas Belgien, eftersom status quo inte bevarats. Status quo skulle vara liktydigt med uppräkningsen i »the communal minute». Vidare framhöll den nederländska regeringen att, även om jordlotterna i konventionen tilldelats Belgien, hade Nederländerna alltsedan delningen utövat suveräniteten över dem. Efter vidare granskning av protokollen från gränskommissionens sammanträden framstod det för domstolen som klart, att gränskonventionen av år 1843 varit avsedd att bestämma, och även bestämde, till vilkendera kommun samtliga jordlotter i enklav-området skulle höra och att de här ifrågavarande lotterna tillfallit Belgien. Vidare var domstolen övertygad om att inget misstag begåtts vid upprättandet av »the descriptive minute» och att konventionens giltighet i fråga om de omtvistade lotterna alltså inte kunde sättas i fråga.

Vad slutligen angick utövandet av den territoriella suveräniteten, framhöll domstolen, att Belgien genom traktat erhållit titeln till områdena men att frågan således var, huruvida Belgien genom oavbrutet nederländskt suveränitetsutövande gått miste om denna titel.

Av bevismaterialet framgick emellertid, att båda staterna vid olika tillfällen hade utfört handlingar av administrativt slag, bl.a. registreringar av överlåtelsehandlingar, med hänsyn till lotterna nrs 91 och 92, (vilka f.ö. fram till år 1906 förblev obebodda).

Belgien hade alltså utövat suveränitet över dessa områden, men på grund av deras karaktär av enklaver var detta utövande förenat med stora svårigheter. Domstolen betonade också detta faktum i sitt utslag, vari den med 10 röster mot 4 fann, att den suveränitet till områdena som grundlagts år 1843 vidmakthållits av de belgiska myndigheterna och att således jordlotterna »nrs 91 och 92, Section A, Zondereygen», tillhörde Belgien.

Templet Preah Vihear. Templet ifråga (egentligen ruinen av ett gammalt buddistiskt tempel) är beläget på en utlöpare av Dangrek-bergskedjan, vilken utgör gränsen mellan Thailand och Kambodja.

Thailändska trupper hade hållits stationerade där, och i sin inlaga till domstolen framhöll Kambodjas regering att detta förhållande bröt mot folkrättens regler och att trupperna skulle dras bort, eftersom titeln till

området tillkom Kambodja. Dessutom skulle Thailand till Kambodja återställa föremål av arkeologiskt värde som bortförts från templet.

Thailand å sin sida bestred detta och angav att Preah Vihear var thailändskt territorium.

Gränsen mellan Siam (nuv. Thailand) och det franska protektoratet Indokina, av vilket Kambodja utgjorde en del, fastställdes i en konvention av den 13 februari 1904, där det fastslogs att gränsen i det område varom här är fråga i princip skulle följa vattendelaren och att den i detalj skulle fastställas av en fransk-siamesisk gränskommission. Denna kommission företog för detta ändamål år 1906 en resa i Dangrek-området, varefter franska topografer framställde en karta över området på vilken gränsen var utritad. På kartan hade gränsen dragits så, att templet Preah Vihear angavs ligga på indokinesiskt område. Kopior av denna karta översändes till de siamesiska myndigheterna, som mellan år 1906 och år 1954 inte framfört några protester mot den utformning kartan fått. Kambodja stödde sin talan framför allt på denna karta. Mot detta invände den thailändska regeringen i sin inlaga till domstolen följande. Kartan hade aldrig blivit godkänd av Siam (Thailand), eftersom den gräns som utritats däruppå inte följde vattendelaren, som i konventionen principiellt angetts som gränslinje. Hade gränsen i hela sin sträckning följt vattendelaren så hade Preah Vihear kommit att ligga på siamesiskt område. Om den underlåtelse att protestera mot den felaktighet som Thailand under femtio år gjort sig skyldigt till skulle anses som ett tyst godkännande av gränslinjen på kartan, vilade i så fall detta på den felaktiga förutsättningen att denna gränslinje följde vattendelaren. (Vilket alltså båda parter var eniga om att den inte gjorde.)

Vid avgörandet av hur det härmed förhöll sig, framhöll domstolen, att det å ena sidan i vart fall framstod som klart, att kartan i fråga icke var någon av gränskommissionen godkänd sådan och att den alltså ursprungligen icke var av för Siam bindande karaktär.

Å andra sidan, fortsatte domstolen, förelåg emellertid fakta som pekade i en motsatt riktning. Kartan hade officiellt tillställts den siamesiska regeringen som ett resultat av utstakningen av gränsen på marken. Från siamesiskt (thailändskt) håll hade inte vid något tillfälle under de därpå följande femtio åren någon officiell protest mot kartans utformning inlämnats. Härav sluter domstolen, att man godkänt den på kartan inritade gränsen. Härtill kom att den thailändska regeringen vid ett flertal tillfällen under denna tid haft möjlighet att framföra anmärkningar och protester: år 1930, då Prins Damrong av Siam besökte templet och mottogs av en fransk myndighetsrepresentant och den franska flaggan var hissad vid templet, år 1934—35, då revidering av kartorna över gränstrakterna företogs och det med tydlighet framstod, att gränsen inte följt vattendelaren, år 1927 och 1937 vid förhandlingarna om fransk-siamesiska traktater, vilka bekräftade de existerande gränserna, år 1947 vid efterkrigsförhandlingar i Washington.

Thailand hade även hänvisat till att lokala myndigheter företagit handlingar av suveränitetsnatur, såsom t.ex. uttagande av skatt i området. Detta faktum ansåg emellertid domstolen inte kunna tillmätas någon större be-

tydelse, eftersom de centrala myndigheternas hållning var av mera avgörande karaktär. Domstolen ansåg alltså, att Thailand genom sitt underlåtande att reagera hade erkänt kartan i fråga samt att detta erkännande hade gjort att kartan måste anses som en del av gränskonventionen, och beslöt med 9 röster mot 3 att templet Preah Vihear var beläget på ett område som stod under Kambodjas suveränitet.

— — —

Gemensamt för ovan refererade fall är att områdena är av relativt ringa betydelse, såväl ekonomiskt som politiskt. De är antingen glest befolkade, avlägsna eller svårtillgängliga. Samtliga fall gäller frågan om suveräniteten över ett territorium, men de två senaste, enklav-fallet och Preah Vihear-fallet, uppvisar drag som i viss mån skiljer dem från de övriga. I dessa fall är det omtvistade territoriet beläget i gränstrakterna mellan de tvistande staterna och frågor i anslutning till de rent tekniska problemen i samband med gränsdragning kan bli aktuella. En närmare redogörelse för dessa problem skulle emellertid föra för långt, då till yttermera visso de skiljaktiga dragen är av mindre betydelse för den följande framställningen.³²

KOMMENTAR TILL RÄTTSFALLEN

Vilken ställning har nu hävdinstitutet i folkrättslig domstolspraxis, mot bakgrunden av ovan återgivna fall? Kan det sägas grunda sig på »internationell sedvänja, utgörande bevis för en allmän praxis, godtagen såsom gällande rätt» eller är det en av de »allmänna, av de civiliserade folken erkända» rättsgrundsatserna?³³ Det är nog snarast så, att en titel till ett territorium, som baserar sig på hävd, till sin natur är synnerligen sammanfattig; detta på grund av att hävdinstitutet kan sägas vila på ett samspel mellan de regler som ligger till grund för vissa av de »allmänna rättsgrundsatserna»: bl.a. suveränitet och samtycke.³⁴

Man observerar vid en genomgång av fallen, att det finns vissa villkor, som den dömande instansen uppställer och vilka den finner vara uppfyllda av den i respektive fall vinnande parten. Dessa villkor eller rekvisit har alltså sin grund i ovan nämnda regler.

De villkor som uppställs i fallen för att ett område skall anses ha förvärvats genom något som man skulle kunna kalla hävd, trots att denna sammanfattande benämning inte direkt använts av domstolarna, kan i stort sett, med användande av Fauchilles³⁵ »mall», indelas i fyra grupper: 1) Den övertagande staten måste ha handlat »à titre de souverain» 2) Innehavet måste ha varit fredligt och oavbrutet 3) Innehavet måste ha kommit till allmän kännedom 4) Innehavet måste ha varat under en längre tid.

³² Se bl.a. Boggs, J.: *International Boundaries*, 1940.

³³ *Internationella Domstolens stadga*, artikel 38.

³⁴ Jfr Schwarzenberger, a.a. sid. 307.

³⁵ a.a., I: 2 sid. 760; jfr även Johnson, a.a. BY 1950, sid. 344.

1) *Den övertagande staten måste ha handlat »à titre de souverain»*. Härmed förstås att en stat inte kan förvärva titeln till ett territorium medelst hävd med mindre än att den är övertygad om att suveräniteten över det inte rätteligen tillkommer någon annan stat. Staten i fråga måste vidare grunda sina krav på *sina egna statsadministrativa åtgärder*. I Grisbådarna-fallet var det alltså framför allt det faktum att de svenska myndigheterna hade vidtagit vissa åtgärder av statsadministrativ karaktär i området som var avgörande. Vidare ansåg skiljedomaren i Palmas-fallet att det var »the continuous and peaceful display of state authority» från nederländsk sida⁹⁰ och inte enskilda holländares handlingar som avgjorde tvisten till nederländsk förmån. I Grönlands-fallet angavs som avgörande omständighet, att både viljan att handla såsom suverän och ett faktiskt suveränitetsutövande bevisligen förelåg. I Preah Vihear-fallet ansåg Internationella Domstolen den centrala statsmaktens åtgärder vara av så stor betydelse att de lokala thailändska myndigheternas handlingar inte hade någon verkan på avgörandet av frågan. I fråga om tempelområdet hade alltså ingendera staten egentligen vidtagit något som i Domstolens ögon framstod såsom åtgärder av administrativ karaktär, utan det avgörande blev härvidlag den thailändska regeringens samtycke till gränsdragningen. Vad sedan gällde kanalöarna Minquiers och Ecrehos samt de belgiska enklaverna, var det ju däremot så att *båda* parter sade sig ha utövat suveräniteten över de områden tvisten gällde och Domstolen hade alltså att ta ställning till vilkendera staten som gjort detta effektivast. Framför allt gäller detta naturligtvis Minquiers-fallet. I enklavfallet kan bevisbördan till största delen sägas ha legat hos Nederländerna, då det ju för denna stat gällde att bevisa ett mycket effektivt och odiskutabelt utövande av suveräniteten för att uppväga den presumption till belgisk favör som låg i tolkningen av gränstraktaten.

Myndighetsakter som är av betydelse för avgörandet av frågan om suveränitetsutövande är framför allt lokal administration av olika slag, lagstiftning samt det förhållandet att området i fråga är beläget inom jurisdiktionsområdet för landets domstolar. De administrativa åtgärder som de dömande instanserna funnit vara av betydelse har varit av olika slag, beroende på vilket slag av territorium som det varit fråga om. I Grisbådarna-fallet hade Sverige bl.a. utprickat farleden, uppmätt vattendjupet och utlagt ett fyrskepp. I Grönlands-fallet hade Danmark under en längre tid sänt kartografiska och andra vetenskapliga expeditioner till ön. I fallet Minquiers angav domstolen flera åtgärder av detta slag som utförts av Storbritannien, såsom taxering av fastigheter, uttagande av skatt, registrering av fiskebåtar, uppförande av engelska tullhus m.m.

Lagstiftningsakter ansågs vara av betydelse bl.a. i fallen Grönland och Minquiers. Vad beträffar lagstiftning förtjänar dessutom att i detta sammanhang framhållas, att en stat visserligen kan ha stiftat lagar som gäller för dess inom en annan stats territorium bosatta medborgare, utan att lagarna på något sätt påverkar territoriet i fråga. Endast om lagstiftningen gäller just vederbörande territorium och om den inte varit ifrågasatt av

⁹⁰ Bishop, a.a., sid. 271. Kurs. här.

någon annan stat kan den således sägas vara ett sådant utövande av suveränitet som tillsammans med andra faktorer kan skapa en titel till territoriet.

Territoriellt suveränitetsutövande är således en viktig faktor vid skapande och bibehållande av titeln till ett område. De regler som kan sägas ligga till grund för principen om suveränitet sammanfattas av Schwarzenberger sålunda:³⁷ 1) Folkrättssubjekten är, vare sig de samtycker härtill eller inte, bundna av en internationell rättsordning, om en sådan kan anses existera, tillämpliga internationella sedvaneregler samt allmänna av de civiliserade folken erkända rättsgrundsatser. 2) Ytterligare internationella förpliktelser kan, i enlighet med sådana nya regler, som kan skapas utan samtycke av något enskilt folkrättssubjekt, inte åläggas någon stat utan dess samtycke. 3) Såvida inte en stats territoriella jurisdiktion är utesluten eller begränsad av folkrättsliga regler, är utövandet av denna jurisdiktion uteslutande en intern angelägenhet för varje folkrättssubjekt. 4) Folkrättssubjekten kan anse sig ha jurisdiktion över personer och saker utanför sitt egentliga jurisdiktionsområde, men i brist på tillåtande regler av motsatt innebörd, kan de i själva verket utöva sådan jurisdiktion i konkreta fall endast inom sina egna områden. 5) Ett folkrättssubjekts intervention på en annan stats område utgör ett folkrättsbrott, om interventionen inte stöder sig på tillåtande regler av motsatt innebörd. 6) I avsaknad av folkrättsliga regler av motsatt innebörd har alla stater samma ställning och är lika inför folkrätten.

Dessa reglers omfattning står i direkt samband med de regler som utgör grunden för andra rättsgrundsatser inom folkrätten.

2) *Innehavet måste ha varit fredligt och oavbrutet.* Ett utövande av suveräniteten från den övertagande partens sida är naturligtvis inte tillräckligt för att titeln till ett territorium skall anses ha förvärvats genom hävd. Den stat som är förutvarande innehavare eller som på annat sätt kan sägas ha intresse i saken måste ha givit sitt samtycke till förändringen. »Display of authority by the one party, acquiescence in that display by the other part — these are the *sine qua non* of acquisitive prescription», sålunda formuleras denna princip av professor Johnson.³⁸ Hävden kan brytas av en protest från den eller de stater, som anser sig och kan anses vara förfördelade.

Frågan är då först och främst, huruvida sådant samtycke skall vara av uttryckligt slag eller om det räcker med ett tyst samtycke, dvs. frånvaro av protest under en längre tid.

Fauchille ansåg, att samtycket skall vara uttryckligt, och framhöll att det faktum att en stat inte företog sig något inte kunde förstås så att den samtyckte till en annan stats åtgärd, som kunde beröra den.³⁹

Även Ross, vilken främst bland de omständigheter som »utesluter en handlings normala rättsstridighet» sätter samtycke, framhåller, att »en

³⁷ Schwarzenberger, G.: The fundamental principles of international law, RC 1955, I, sid. 216.

³⁸ a.a. BY 1950, sid. 345.

³⁹ Fauchille, a.a. I: 2 sid. 382.

forudsætning er det i alle tilfælde at der foreligger et virkeligt samtykke, og ikke blot passivitet overfor uafvendelige kendsgerninger». ⁴⁰ Dessa författares ståndpunkt, att förneka att samtycke, som har formen av utelivna protester, har relevans och rättslig effekt, synes emellertid vara motsatt den som är förhärskande i den övriga moderna doktrinen. ⁴¹

Om man betraktar de här behandlade fallen märker man, att samtycke i en eller annan form från den förlorande partens sida har varit ett tungt vägande skäl för de dömande instanserna i de flesta fallen.

I Grisbådarna-fallet ansåg skiljedomarna, att innehavet varit fredligt och oavbrutet genom att de åtgärder Sverige vidtagit i området inte mötts av protest från norskt håll. Detta tysta samtycke sträckte sig över en längre tid och med hänsyftning på »*quieta non movere*»-principen framhöll också domarna att något som varat under en längre tid skulle ändras så litet som möjligt.

Också skiljedomaren Huber i Palmas-fallet framhöll, att frånvaron av protest från spansk sida ända sedan 1666 fram till 1898 då Filippinerna överläts till Förenta Staterna, var tillräckligt för att anse att innehavet varit fredligt och oavbrutet. Även här således en form av tyst samtycke. I Grönlands-fallet var förhållandena något annorlunda. Danmark hade sökt få och i de flesta fall även fått olika intresserade staters erkännande av dess suveränitet över hela Grönland. Även Norge ansågs av Domstolen vara en av de stater som erkänt denna suveränitet i och med utrikesminister Ihlens deklaration år 1919. Här gällde det alltså inte bara ett samtycke till en åtgärd utan ett faktiskt och uttryckligt erkännande från ena partens sida. Grönlands-fallet uppvisar särdrag även såtillvida att Danmark inte erhållit titeln till ön genom att på grund av Danmarks långa innehav någon eventuell förutvarande innehavare av titeln fått sin rätt härtill utsläckt. Gränsen mellan »ockupation» och »hävd» är i detta fall ganska osäker. ⁴²

I Minquiers-fallet 1953 ⁴³ pekade Storbritanniens ombud inför Internationella Domstolen på ett flertal tillfällen vid vilka den franska regeringen hade avhållit sig från att effektivt protestera mot Storbritanniens suveränitetsutövande över öarna. ⁴⁴ Domstolen avhöll sig emellertid i sina domskäl från att direkt framhålla detta tysta franska samtycke, utan angav endast att Frankrike inte lyckats framlägga några hållbara bevis för att man hade en giltig titel till öarna. Detta det engelska ombudets yttrande vid de muntliga förhandlingarna har dock samband med den roll som sam-

⁴⁰ Ross, a.a. sid. 290.

⁴¹ Se MacGibbon, I. C.: The scope of acquiescence in international law, BY 1954, 145 ff.

⁴² Se ovan not 24.

⁴³ I detta sammanhang må även nämnas det s.k. »Fisheries Case» mellan Norge och Storbritannien angående fisket på Nordatlanten, där frågan om samtycke utförligt upptogs till behandling av Internationella Domstolen. (ICJ Reports, 1951 sid. 116.)

⁴⁴ Jfr MacGibbon, I. C.: Some observations on the part of protest in international law, BY 1953, sid. 313 ff.

tycke kan sägas spela i *statspraxis*, något som det emellertid skulle föra för långt att här vidare utveckla.⁴⁵

Det viktigast domstolsutslaget för belysande av denna frågas ställning i internationell praxis är det senaste av de ovan refererade: i Preah Vihear-fallet. Här var det avgörande skälet till att Internationella Domstolen beslöt att templet skulle anses ligga på Kambodjas territorium det faktum att Thailand under en längre tid underlåtit att protestera mot att gränsen på kartan⁴⁶ över området inte var utritad enligt de instruktioner som uppställts i gränstraktaten. Domstolen uttryckte sig sålunda: »It is clear that the circumstances were such as called for some reaction, within a reasonable period, on the part of the Siamese authorities, if they wished to disagree with the map or had any serious question to raise in regard to it. They did not do so, either then or for many years, and thereby must be held to have acquiesced. *Qui tacet consentire videtur si loqui debuisset ac potuisset.*»⁴⁷ Domstolen pekade även på de många tillfällen Siam (Thailand) haft att protestera men underlåtit att göra detta. I ett särskilt votum redogjorde vidare en av domarna för en omfattande internationell praxis på detta område, av vilken redogörelse med all tydlighet framgår, att principen om »estoppel» (preklusion) för en icke-protesterande stat är erkänd även i praxis.

En stats krav på t.ex. titeln till ett territorium prekluderas alltså genom att denna stat i en eller annan form samtyckt till att en annan stat utövar suveräniteten över territoriet. Trots att preklusion och samtycke är två helt skilda begrepp kan emellertid ett visst »släktskap» mellan dem förefinnas just i fall som ovan. I Preah Vihear-fallet uttrycks detta faktum av en domare sålunda: »acquiescence can operate as a preclusion or estoppel in certain cases, for instance where silence, on an occasion where there was duty or need to speak or act, implies agreement, or a waiver of rights, and can be regarded as a representation to that effect.»⁴⁸

En protest från den eller de stater, som anser sig ha anledning härtill, vilkas rätt alltså blivit kränkt, tjänar i huvudsak till att avbryta hävdtiden.⁴⁹ Ofta har krävts förutom en »formell» protest att en förfördelad stat företager någon handling för att understryka att den inte ämnar finna sig i en annan stats göranden och låtanden med hänsyn till territoriet i fråga.⁵⁰ Den diplomatiska protesten i dagens folkrätt måste emellertid ses

⁴⁵ Över huvud taget är ju frågorna om erkännande, tyst eller uttryckligt samtycke etc. av vital betydelse långt utöver det område som här behandlas. Se bl.a. MacGibbon a.a. BY 1954, sid. 143—186 m. anf. noter.

⁴⁶ Se Weissberg: Maps as evidence in international boundary disputes: a reappraisal. AJIL 1963, sid. 781.

⁴⁷ ICJ Reports, 1962, sid. 23.

⁴⁸ ICJ Reports, 1962, sid. 62

⁴⁹ Se Verykios, P.: La prescription en droit international public. Thèse, 1934, sid. 99—109, där förf. anger följande fyra sätt att förhindra att en titel till ett område skapas genom hävd: 1) framföra diplomatisk protest 2) föra frågan inför ett internationellt forum 3) uppta frågan i NF 4) börja krig.

⁵⁰ Se MacGibbon, a.a. BY 1953, sid. 312 ff.

mot bakgrunden av FN:stadgans artikel 2(4), vari ett omfattande förbud mot bruk av våld i internationella relationer är uttryckt. Vidare har det ju sedan en längre tid existerat internationella fora, till vilka folkrätts-subjekten kan vända sig för att förhindra att en titel, som grundar sig på hävd, skapas.

3) *Innehavet måste vara allmänt känt.* Att en titel till ett territorium inte kan vinnas genom hävd om innehavet inte är allmänt känt, dvs. om hävd-tiden förlöper i hemlighet, är omfattat av de flesta rättssystem. Det har även ofta uttryckts, att ett icke allmänt känt innehav av ett territorium över huvud inte skulle kunna vara tänkbart inom folkrätten. Icke desto mindre måste framhållas, att »publicity is essential because acquiescence is essential».⁶¹ För att samtycke skall anses föreligga måste ju krävas kunskap om förhållandena.

4) *Innehavet måste ha varat under en längre tid.* Det har sagts tidigare, men förtjänar att upprepas, att det är omöjligt att en gång för alla fixera en viss tidsperiod efter vars slut titeln till vederbörande område skulle anses ha förvärvats av en stat. Det måste avgöras från fall till fall, beroende på de särskilda omständigheter, som kan tänkas föreligga. I ett par äldre tvister om territorier, mellan Storbritannien (Brittiska Guayana) och Venezuela samt mellan Storbritannien (Kanada) och Förenta Staterna (Alaska), sattes av skiljedomarna tidsgränsen till 50 resp. 60 år, men inget av dessa utslag kan sägas ha fastställt en allmän regel.

I de ovan refererade fallen har de dömande instanserna mer eller mindre klart angivit, att det i varje särskilt fall förflutit en viss tidsperiod, vilken varit tillräcklig för att tidsrekvisitet skulle anses ha uppfyllts. Vad som emellertid är av intresse i detta sammanhang är frågan om den s.k. »kritiska tidpunkten». Den tidsperiod det är fråga om anses ha sin början vid ett visst tillfälle i det förflutna, mer eller mindre avlägset. Men en »hitre gräns» måste ju också sättas, ett datum, efter vilket parternas åtgärder inte längre har något inflytande på bedömningen av sakfrågan. Detta datum brukar kallas »the critical date», den kritiska tidpunkten. Frågan om denna tidpunkt har naturligtvis i samtliga ovan refererade fall beaktats av de dömande instanserna, och oftast har det varit mer eller mindre självklart när denna tidpunkt infallit. När den är diskuterad parterna emellan och vardera parten framför sin egen teori om när den skall anses ha infallit, blir den en viktig fråga för domstolen att taga ställning till, eftersom man i stort sett kan säga, att ju senare den kritiska tidpunkten anses ha infallit, desto större är möjligheterna för den stat som gör anspråk på en titel grundad på en längre tids innehav, att finna stöd för sina anspråk. Och tvärtom, ju tidigare den anses ha infallit desto mer gynnas motparten. Det kan ibland bli mycket svårt för den dömande instansen att avgöra när denna tidpunkt skall anses ha infallit »neither too early nor too late». Det

⁶¹ Johnson, a.a. BY 1950, sid. 347. Jfr Verykios a.a. sid. 75.

brukar framhållas⁵² att den kritiska tidpunkten skall anses vara den då konflikten »utkristalliserats» mellan parterna.

SAMMANFATTNING

Med användande av internrättslig terminologi går ett av sätten att förvärva territorium i folkrätten under beteckningen »hävd». Ovan har redogjorts för hur vagt och sammansatt detta begrepp egentligen är, vilket f.ö. även är fallet med de andra begreppen inom denna del av folkrätten: ockupation, cession etc.

Om man alltså, sedan man genom definitioner överenskommit vad som menas med hävd, för enkelhetens skull använder detta begrepp i doktrinen för att beteckna det förhållande som kan inträda, när en stat fredligt och oavbrutet en längre tid (eller sedan urminnes tid) innehaft ett territorium, må man dock hålla i minnet att t.ex. Internationella Domstolen inte kan arbeta på samma sätt. För domarna i Internationella Domstolen gäller det i varje konkret fall att avgöra, till vilken stat ett omtvistat territorium skall anses höra med beaktande av alla i målet relevanta faktorer.

I de här ovan refererade fallen har de dömande instanserna haft att taga ställning till det »klassiska» hävdbegreppet, men icke på det sättet att man i varje fall undersökt huruvida »hävd» varit för handen och kunnat bevisas av den ena parten med angivande av samtliga de faktorer, som ovan sagts kunna spela in.⁵³

Även om den ena parten inte lyckats visa att samtliga rekvisit som konstituerar hävdinstitutet föreligger, har Internationella Domstolen ändå ansett, att det omtvistade territoriet skulle anses tillhöra denna stat, just för att en lösning av tvisten, ett svar på den fråga som parterna ställt, skulle åstadkommas.

I anslutning härtill skall redogöras för en syn på problemet, som vid bedömandet av biläggande av tvister av förevarande slag kan sägas vara mera fruktbart.

Teorin om »konsolidering». Den belgiske folkrättsjuristen de Visscher har i en skrift⁵⁴ framlagt teorin om något som han kallar »konsolidering av en titel».⁵⁵ Hos de flesta folkrättsförfattare förs under beteckningen »acquisitive prescription» (hävd) alltså både »immemorial possession» (urminnes innehav) och »prescription properly so called» (hävd i egentlig mening).⁵⁶ I stället för »hävd» vill nu de Visscher sätta konsolidering

⁵² Se Fitzmaurice, G.: The law and procedure of the International Court of Justice, 1951—4: Points of substantive law, part II, BY 1955—56 sid. 20 ff, Jennings, R. Y.: The acquiescence of territory in international law, 1963, sid. 31 ff.

⁵³ Dessa faktorer har för framställningens skull ovan indelats i fyra olika grupper.

⁵⁴ De Visscher, C.: Théories et réalités en droit international public, 1953.

⁵⁵ Se även Johnson, D. H. N.: Consolidation as a root of title, Cambridge Law Journal, 1955, sid. 215 samt Jennings a.a. sid. 23.

⁵⁶ Andra beteckningar för detta är »straightforward possession» resp. »adverse possession, se Johnson, a.a. Cambridge Law Journal, 1955, sid. 119.

(»consolidation»), detta bl.a. för att »éviter des discussions inutiles».⁵⁷ Detta kan vid första anblicken synas vara endast en terminologisk reform, men framstår vid närmare skärskådande som något mer än så. Detta betraktelsesätt har ansetts⁵⁸ visa vägen till ett sätt att förvärva en titel, vilket är, eller kan bli, (visserligen hårfint) skilt från hävden. Hävd grundar sig på ett fredligt effektivt innehav, som sträcker sig över en viss tid. Men ett sådant innehav måste i en tvist bevisas, och en mängd rekvisit måste visas vara och ha varit för handen. Men, säger Jennings, som utförligt kommenterat detta, »the notion of consolidation introduces something over and above the notion of *evidences* of sovereign possession; for these factors . . . become . . . not merely *evidences* of a situation apt for prescription but become *themselves* decisive ingredients in the process of creating a title».⁵⁹

De Visscher säger vidare,⁶⁰ att »le long usage établi, qui en est le fondement, ne fait que traduire un ensemble d'interêts et de relations qui tendent par eux-mêmes à rattacher un territoire ou un espace maritime à un État déterminé». Det är alltså dessa intressen och relationer, vilka varierar från det ena fallet till det andra, och icke antagandet av en fixerad term, som tas i beaktande av domarna när de har att bestämma huruvida en »historisk titel» har konsoliderats eller ej. Det må dock ytterligare betonas, att innehavet av territoriet utgör grunden för en sådan konsolideringsprocess. Detta betraktelsesätt är som sagt fruktbarare vid bedömandet av rättsfall ur internationell praxis, eftersom det utgör en helt riktig iakttagelse av det sätt, på vilket internationella dömande instanser i realiteten närmat sig frågan om titeln till territoriell suveränitet.⁶¹

Med utgångspunkt från några givna fall ur internationell praxis och med begränsning till dessa har här ovan frågor i anslutning till förvärv av titeln till ett territorium tagits upp. Man frestas dock efter en genomgång av de olika författarnas synpunkter på dessa frågor att instämma med professor Johnsons något paradoxala uttalande:⁶² »Trots att de folkrättsliga regler som behandlar de olika sätten för förvärv av territorium länge har varit klarare utformade än de flesta andra regler, har denna deras klarhet något fördunklats av de ansträngningar, som olika författare gjort för att söka få dem att framstå ännu klarare.»

Man kan även i likhet med Sørensen anföra, att »hverken teori eller praxis har været i stand att fastslaa udtømmende regler, selvom det er naaet visse resultater i den retning, navnlig m.h.t. hævd»,⁶³ med det tillägget att de resultat som nåtts nu är mera omfattande än då Sørensen

⁵⁷ De Visscher, a.a. sid. 244 f.

⁵⁸ Se Jennings, a.a. sid. 25 ff.

⁵⁹ Jennings, a.a. sid. 25.

⁶⁰ a.a. sid. 256.

⁶¹ Se dock Jennings, a.a. sid. 26 ff, där förf. varnar för ett alltför utbrett användande av begreppet: »Historic consolidation is also a voracious concept, and should be kept within bounds.»

⁶² a.a., Cambridge Law Journal, 1955, sid. 215.

⁶³ Sørensen, a.a., NTIR 1932 sid. 262.

skrev de ovanstående, utan att man för den skull kan säga att detta problemkomplex är slutgiltigt löst.^{64 65}

Konflikten Indien—Kina. Om man som avslutning kastar en blick på en aktuell tvist om territorium, som ännu inte fått sin lösning, nämligen den indisk-kinesiska konflikten om gränserna mellan de två staterna, uppvisar den många drag som liknar den vid de här behandlade avgörandena.

Visserligen är ju internationella domstolsutslag inte prejudicerande, men vid ett avgörande av förevarande tvist kommer det forum till vilket Indien och Kina må enas om att vända sig, inte att kunna undgå att påverkas av äldre fall av liknande art. Det exakta innehållet i den kompromiss, som kommer att utgöra grundvalen för en eventuell framtida skiljedomstols lösande av denna tvist, är ju omöjligt att förutsäga, och därför är det svårt att säga något om i vilken riktning utslaget kommer att gå. Men i betraktande av konflikten sådan den just nu framstår och utan några förbehåll skulle man kunna anföra följande.

Både Indien och Kina gör anspråk på titeln till vissa territorier utmed den gemensamma gränsen. De områden som tvisten gäller är: 1) vad som brukar kallas den östra sektorn, omfattande den s.k. »North Eastern Frontier Agency», NEFA, i Assam, 2) den s.k. mellersta sektorn, som berör framför allt de indiska protektoraten Sikkim och Bhutan, samt 3) den s.k. västra sektorn, som omfattar Aksai Chin-platån i Ladakh (Kashmir).⁶⁶

1) Den östra sektorn. Här grundar Indien sina krav i första hand på den s.k. MacMahon-linjen, som var den gränslinje som fastställdes i traktaten vid Simla-konferensen 1914, där Indien, Kina och Tibet var representerade. Vidare framhåller Indien, att under en mycket lång tidsperiod brittisk-indiska myndigheter utövar suveräniteten över detta område. För det tredje hade den kinesiske premiärministern Chou En-Lai till sin indiske kollega Nehru vid två tillfällen avgivit deklarerationer av innehåll att kineserna erkände MacMahon-linjen som gräns mellan de båda staterna i detta område. Mot dessa argument anför Kina följande. Kina har aldrig ratificerat traktaten från Simlakonferensen och därför aldrig erkänt MacMahon-linjen, som på kinesiskt håll anses vara ett utslag av brittisk imperialism. Dessutom hade Tibet vid detta tillfälle en sådan osjälvständig ställning att det inte kunde företaga handlingar av denna karaktär utan den kinesiska centralregeringens samtycke. Vidare anser sig även Kina ha utövat suveräniteten över området i fråga. En annan fråga av betydelse i sammanhanget är även, att Indien och Kina inte kan enas om vilken sträckning MacMahon-linjen egentligen har i vissa av dess delar.

⁶⁴ Se även Pinto, R.: *La prescription en droit international*, RC 1955, I, sid. 387.

⁶⁵ Denna ambivalens har även i hög grad satt sin prägel på förevarande framställning.

⁶⁶ Se bl.a. Patil: »The India—China Border Dispute, *India Quarterly* 1964: 2, sid. 156; Sharma: *The India—China Border Dispute, an Indian perspective*, *AJIL* 1965, sid. 16; *Indias unreasonable position refuted*, Chinese Foreign Ministry Memorandum (Dec. 29, 1962), *Peking Review*, 1963: 1, sid. 26; *The Sino—Indian border dispute*, *Current Notes on International Affairs*, Canberra, 1963: 1—2, sid. 37.

2) Den centrala sektorn. Även här gäller frågan huruvida Kina har ratificerat de traktater om gränsens dragning samt om Sikkims respektive Bhutans ställning som uppgjorts. Vidare gäller frågan vilken stat som utövat den territoriella suveräniteten över områdena.

3) Den västra sektorn. I detta område baserar Indien sina krav framför allt på traktaten mellan Kashmir, Tibet och Kina av år 1842, i vilken gränsen enligt indisk mening en gång för alla fastställts. Sedan dess har kashmirska och senare indiska myndigheter utövat suveränitet utan invändningar från Kinas sida under så långt tid att Kina måste anses ha samtyckt till att titeln till detta territorium tillkom Indien. Kineserna å sin sida framhåller bl.a. att det faktum att de byggt en stor väg genom området utgör bevis för att Kina utövade suveräniteten över området med indiskt samtycke.

Vad till sist gäller de kinesiska kraven på områden i samtliga sektorer är ett kinesiskt grundargument, att folkrepublikens regering inte kan finna sig i att följa bestämmelser i traktater som en tidigare regering varit med om att upprätta.

Efter denna ytterst kortfattade redogörelse kan till sist tilläggas, dels att de kinesiska kraven inte synes vara dikterade av en önskan att utbreda kommunismen utan snarare att revidera i Kinas ögon orättvisa handlingar begångna i det förflutna mot en svag stat av en stormakt, dels ock att mot bakgrund av den internationella praxis som ovan refererats, det vill synas som om de indiska kraven trots allt har störst fog för sig. I sistnämnda sammanhang kommer dock den »kritiska tidpunktens» bestämmande att bli av yttersta vikt för det forum som (eventuellt) kommer att få taga ställning till problemet.

Erland Bergman

Förkortningar

- AJIL American Journal of International Law.
BY British Yearbook of International Law.
ICJ International Court of Justice (Internationella Domstolen).
NTIR Nordisk Tidskrift for Internationell Rett.
PCIJ Permanent Court of International Justice (Fasta Mellanfolkliga Domstolen).
RC Académie de Droit International, Recueil des Cours.

Domarämbetet i den tyska rättshistorien¹

I

Grundlagen för förbundsrepubliken Tyskland av den 23 maj 1949 har givit grundsatsen om domstolarnas oberoende, i vilken enligt Max Grünhut rättsstatens idé firar sin största triumf, ett särskilt starkt författningsrättsligt skydd.² Grundlagen uttalar inte bara denna grundsats expressis verbis i artikel 97 st. 1 GG, utan tillerkänner den även dess särskilda betydelse därigenom att det i artikel 79 st. 3 GG uttalade förbudet rörande ändring av bestämda författningsrättsliga grundsatser även omfattar och skyddar denna grundsats. Även om idag domstolarnas oberoende tycks vara en självklarhet för medborgaren i förbundsrepubliken Tyskland, så visar dock en kort tillbakablick på domarämbetets utveckling i Tyskland,³ att det dock inte är så länge sedan, som rättskipningens oberoende trängde igenom.

I det följande skall i korta drag tecknas domarämbetets utveckling i den tyska rättshistorien. Då det därvid talas om domare och domarämbete, så menas framför allt den vetenskapligt skolade domaren, som på grundval av sin utbildning med andlig självständighet på eget ansvar fäller sin dom.⁴

II

1) Ser vi tillbaka på domarämbetets utveckling i den tyska rättshistorien, så kan vi fastställa, att ett vetenskapligt skolat juriststånd i Tyskland först

¹ Uppsatsen återger ett föredrag, som författaren höll den 13 jan. 1966 inför studenterna vid Wirtschaftshochschule i Mannheim. Endast inledningen (I) har förkortats, men för övrigt har inte föredragets text ändrats. Översättningen till svenska har gjorts av fil. mag. Kerstin Schmidt.

² Grundlagen för förbundsrepubliken Tyskland (=GG) av den 23 maj 1949 innehåller den konstitutionella förordningen för det tyska folket i de västtyska förbundsstaterna. Utvecklingen i den s.k. Tyska demokratiska republiken kan här inte behandlas. — Max Grünhut, Die Unabhängigkeit der richterlichen Entscheidung (Monatschrift für Kriminal-Biologie und Strafrechtsreform 1930, Beiheft 2) s. 1.

³ Jfr. Erich Döhring, Geschichte der deutschen Rechtspflege seit 1500 (Berlin 1953) s. 35 ff.; Eduard Kern, Geschichte des Gerichtsverfassungsrechts (München—Berlin 1954); Eb. Schmidt, Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege (3. uppl., Göttingen, 1965); Albrecht Wagner, Der Richter (Karlsruhe 1959) s. 28 ff.; F. Wieacker, Privatrechtsgeschichte der Neuzeit (Göttingen 1952) s. 78 ff.

⁴ Det betyder inte, att lekmanndomarna inte äger något oberoende. Också för dem gäller grundsatsen i art. 97, st. 1 GG. Den vetenskapliga juridiska utbildningen, som är nödvändig för yrkesdomaren, för att han skall kunna bevara sitt domaroberoende har dessa lekmanndomare visserligen inte. Därför måste de komma fram till sitt beslut med understöd av de utbildade domarna, som i domsöverläggningen måste göra dem förtroliga med de rättsliga problemen och redogöra för den grundval, på vilken domen är uppbyggd. — Lekmannadomsrättens intressanta historia och mångfaldiga former kan här inte behandlas. Utvecklingen av uppfattningarna om domarämbetet sedan 1500-talet kan man tydligast följa i samband med de vetenskapligt juridiskt skolade domarnas historia.

uppträder under receptionen, alltså vid övergången från medeltiden till den nya tiden.⁵ Tidigare kan man inte tala om ett juriststånd. Rättskipningen låg sedan de germanska folkrätternas tid i lekmanhänder. Bara vid de furstliga domstolarna (Hofgerichte) möter man då och då juridiskt utbildade män, framför allt präster hemmastadda i den kanoniska rätten. Denna lekmannadomsrätt, vars intressanta historia och mångfaldiga uttrycksformer här inte kan behandlas, kunde emellertid under tidens lopp inte göra rättvisa åt sin uppgift. Under 1400-talet möter vi överallt häftiga klagomål över de — som Klagspiegel från 1425 uttrycker det — »nährischen Heckenrichter in den dörrfern».⁶ På civilrättskipningens område berodde dessa klagomål bl.a. på den gamla inhemska rättens splittring och på de oskolade domarnas oförmåga att tillämpa den från de italienska universitetens inträngande rätten.⁷ Inom straffrättskipningen⁸ tillämpades under 1300- och 1400-talen de vanliga av överheten anbefallda metoderna för brottets beivrande, som sedan 1200-talet brukades i kampen mot det utbredda förbrytarväldet, som de s.k. »landschädliche Leute» utövade, även i rättegångar mot bofasta bönder, och den formlösa inkvisitionsprocessen, som hade utvecklats ur ett rent polisiärt nyttotänkande, och vars viktigaste instrument för att utforska sakförhållandet tortyren var, undanträngde alltmer det gamla germanska förfaringssättet med dess helt annorlunda grundsatser och dess fasta former. Då det för dessa nya inkvisitoriska rättegångar fattades grundsatser, som tjänade rättvisan, och alltså de som domare fungerande lekmännen inte hade några säkra regler att gå efter utbredda sig just på straffrättens område överallt godtycke. Den polisiära ändamålsenligheten undanträngde rättvisan vid brottmålsdomstolarna.

2) Klagomålen över den tröstlösa situation, som den tyska rättskipningen befann sig i, framfördes särskilt högröstat av män, som — vilket sedan 1300-talet blivit alltmer vanligt — från Tyskland flyttade till de norditalienska universiteterna för att där studera den genom glossatorernas och postglossatorernas skolor åter till liv väckta romerska rätten, förkroppsligad i Corpus juris Justiniani.⁹ I denna såg de den för rättvisa borgande ratio scripta, gentemot vilken motsägelser av rättslig art inte var möjliga.¹⁰ Sedan de återkommit till Tyskland intog de ofta viktiga positioner vid landsherrarnas hov eller i städerna och bidrog i sin verksamhet till en ytterligare utbredning av den för dem välbekanta romerska rätten. I många avseenden strävade de efter att utbreda sina kunskaper om de stora italienska rättslärdas läror för att på så sätt även i Tyskland bereda rum för ett rättstänkande, behärskat av rättvisans idé. Ur dessa bemödanden uppstår den populärvetenskapliga juristlitteraturen, såsom den träder oss till mötes i sina mest betydelsefulla verk, i den av en okänd stadsskrivare år 1425 författade Klagspiegel och i den år 1509 av Nördlingens stadsskrivare,

⁵ Eb. Schmidt, Einführung s. 135 ff.; Wagner s. 51 ff.; Wieacker s. 78 ff.

⁶ Klagspiegel (uppl. 1542) fol. 113 a.

⁷ Wieacker s. 46 ff., 60.

⁸ Se härtill frf. allt Eb. Schmidt, Einführung s. 106 f.

⁹ Wieacker s. 78 f.

¹⁰ Wieacker s. 30.

Ulrich Tengler, publicerade *Laienspiegel*.¹¹ Den största betydelsen för sin tid har emellertid det verk fått, som författats av hovdomaren (Hofrichter) i Bamberg, Johan von Schwarzenberg und Hohenlandsberg.¹² Han var ingen lärd jurist. Själv okunnig i latin lät han fackmän översätta Ciceros och den italienska rättsvetenskapens skrifter. Den annars högt bildade mannen berördes starkt av domarämbetets problematik — framför allt av den i den för honom välbekanta populärvetenskapliga litteraturen ständigt behandlade motsättningen mellan rättvisan och det statliga nyttotänkandet. I sitt stora lagstiftningsverk, furstbiskopdomets Bambergs Halsgerichtsordnung från år 1509 och i sin förtyskning av Ciceros *De officiis* kommer mycket tydligt den uppfattningen av domarämbetet till uttryck, som börjar tränga igenom under receptionstiden och som vi redan möter i *Laienspiegel* och i staden Worms' lagbok från 1498, den s.k. Wormser Reformation.¹³

3) Utövandet av domarämbetet, som under 14- och 1500-talen uppfattas helt teokratiskt som ett — såsom Luther uttryckt det¹⁴ — »köstlich göttlich Amt», behärskas av de bägge principerna: den allmänna nyttan och rättvisan; domaren ådömer straffet »aus lieb der gerechtigkeit, und um des gemeinen nutz willen». Denna berömda formel i art. 125 av Bambergensis (CCB) får sin förklaring i Schwarzenbergs översättning av *De officiis*, där han säger, att ingen skulle vara så dåraktig, »dass er etwas, das endlich nutz oder gut sein möge, ohne Übung wahrer Gerechtigkeit hoffe», och att all tortyr och alla straff skulle vara fria från orättvisa och »nicht zu des Strafers Vorteil, sondern zu dem gemeinen Nutz geschehen».¹⁵ Tydligt framställs här, att domaren inte skall ha sin egen fördel för ögonen utan det helas väl — det kan han bara ha, om han bekänner sig till rättvisans idé, och använder »das weltlich schwert zur straff des übels aus lieb der gerechtigkeit», som Ulrich Tengler säger i sitt berömda företal till tredje delen av *Laienspiegel*.¹⁶ Rättvisan ges där företräde framför ändamålsenligheten. Ett efter allmännyttans och rättvisans principer utövande av domarämbetet ställer höga anspråk på domarens personlighet. Schwarzen-

¹¹ Stintzing, *Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts in Deutschland* (Leipzig 1867) s. 337 ff., 411 ff.

¹² Beträffande biografien över denna betydande juristpersonlighet under receptionstiden jfr. Erik Wolf, *Grosse Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte* (4 uppl., Tübingen 1963) s. 102 ff.; Eb. Schmidt, *Einführung* s. 109 f.

¹³ Wormser Reformation från 1498 är den första lagen under receptionstiden, i vilken de under 1400-talet framför allt i populärvetenskaplig juridisk litteratur så tydligt framträdande strävandena till att reformera straffrättskipningen för första gången får sitt uttryck. Den uppställer bl.a. för processen regler, som manar domaren till varsamhet och försiktighet och skall bevara honom från ett förhastat ändamålsenlighetstänkande. *Constitutio Criminalis Bambergensis* (CCB) från 1506 och den på denna byggda *Constitutio Criminalis Carolina* (CCC) från 1532 är de båda stora receptions-lagarna, som på den materiella rättens och processrättens område bäst motsvarar sin tids rättsvetenskapliga fordringar och rättvisekrav. Beträffande dessa samt Wormser Reformation se Eb. Schmidt, *Einführung* s. 123 ff.; se äv. H. v. Weber *ZSRG Germ.* 77 (1960) s. 288 ff.

¹⁴ D. Martin Luthers Werke (Weimar 1883—1948) Bd. XIX, 624.

¹⁵ Joh. Frhr. v. Schwarzenberg *Officia H.T.C. ... Augsburg 1531 fol.* 49 b.

¹⁶ *Laienspiegel* (uppl. 1514) fol. 124 a.

22 — *Statsvetenskaplig tidskrift* 1966: 4. N.F.

berg har väl tydligast insett, att bara den vetenskapligt skolade juristen kan mästra de svåra uppgifter, som uppstår inom rättskipningen på grund av polariteten mellan ändamålsenlighet och rättvisa. Därför hänvisar han gång på gång lekmannajuristerna till de rättslärdade, hos vilka de skall inhämta råd; ty livets omständigheter har, som det heter i art. 167 av CCB »gar subtile unterscheidt». Förståelsen för dessa skillnader förvärvar man bara genom vetenskapliga studier; just den vetenskapliga utbildningen kan emellertid också skänka domaren en hållning präglad av självtukt och objektivitet.¹⁷ Sedlig måttfullhet och förstånd — eller som receptionstidens lagar och juridiska litteratur uttrycker det, »måze» och »bescheidenheit» — fordras uttryckligen av domaren i några tyska receptions-lagar.

3 a) »Måze» betyder, att domaren samvetsgrant och med klok skepsis skall iakttaga sig själv för att så kunna behärska alla lidelser, som kunde stå i vägen för på rättvisa och sanning grundade domslut.¹⁸ Domaren får inte heller låta sig förvirras av sina personliga känslor utan måste — som Luther uttryckt det — »ganz schlicht die ganze Wahrheit lieben und das gerechte Urteil». Framför allt gäller detta på straffrättskipningens område, där de mänskliga lidelserna särskilt lätt råkar i svallning. Här fordrar Klagspiegel¹⁹ i sina sex beprövade regler, att »die strengkait nit aus übermut kummen» skall, »sunder der Richter ... ein temperament der güttigkeit under die strengkait der rechten» blanda skall; och hade redan Laienspiegel²⁰ fordrat, att domaren skulle vara »nit zu gäch, streng oder grymmig», så säger Schwarzenberg i sin översättning av Ciceros *De officiis*,²¹ att en gentemot missdådaren riktad partiskhet hos domaren inte var tillåten, ty »welcher zorniglich straft, mag die Mittel zwischen zu viel und zu wenig nicht halten»; han kommer att ådöma ett olämpligt straff, då hans lidelser så förblindar honom, som Schwarzenbergs samtida Olavus Petri säger i sina domarregler, att han inte kan urskilja, vad som är rättvist i fallet.²²

3 b) Bredvid denna karaktärshållning av »måze» måste domaren äga förstånd, som i det dåtida språkbruket kallades »bescheidenheit», som gör honom skickad att fatta förnuftsmässiga beslut.²³ Förståndet möjliggör för honom, att riktigt urskilja de många subtila skillnaderna i livets olika fall och att på så sätt komma fram till juridiskt sakliga beslut. Och då lekmannadomarna, som under Schwarzenbergs tid trots den växande juristkåren ännu behärskade rättskipningen i hög grad och med vilkas verksamhet CCB och *Constitutio criminalis Carolina* (CCC) under ytterligare en lång tid måste räkna, inte kunde äga just denna »bescheidenheit», utan, som det heter i art. 175 av CCB, »der unterschied jeder sacht nit hören und bewegen», varigenom de gör människorna orätt och blir skyldiga till

¹⁷ Eb. Schmidt, *Einführung* s. 137 ff.

¹⁸ Eb. Schmidt, *Einführung* s. 138.

¹⁹ Klagspiegel (uppl. 1542) fol. 107 a.

²⁰ Laienspiegel (uppl. 1514) fol. 3 a.

²¹ Schwarzenberg, *Officia M.T.C.* ... fol. 22 a.

²² Olavus Petri domarregler nr. 23.

²³ Eb. Schmidt, *Einführung* s. 139.

deras blod, så skall de vända sig till de rättslärda, som på grund av sin juridiska utbildning förfogar över den erforderliga sakkunskapen och förståndet, men även äger den karaktärsfulla hållning, som präglar den äkta domaren.

4) Även om en yrkesdomarkår inte skapades för alla instanser under receptionstiden och Bambergensis och Carolina t.o.m. utgår ifrån, att domarna är lekmän, så uppstod dock under denna tid bilden av den vetenskapligt skolade domaren som det verkliga domaridealet. På annat sätt kan man inte förstå, att Bambergensis och Carolina ideligen hänvisar lekmannadomaren till de rättslärda, vilka — som det heter i Carolinas slutartikel — man kunde finna vid de s.k. Oberhöfe,²⁴ vid ländernas och städernas överheter, vid universiteten liksom vid Schöffentühle.

a) Man tar emellertid miste, om man anser dessa rättslärda, i den mån de var i tjänst hos en furstlig eller en stats överhet, vara oavhängiga domare. Visserligen var de de viktigaste bärarna av en juridiskt motiverad rättskipning i receptionstidens anda i de tyska länderna och städerna under 15- och 1600-talen. Dock uppfattade på 1600-talet furstarna sitt överhetsämbete som ett av Gud givet, som förpliktade dem att inom sitt herravälde sörja för »die liebe justitia».²⁵ Det var självklart för dem och deras tid, att de på straffrättskipningens område skulle inta en högre domares ställning och genom en s.k. bekräftelserätt (Bestätigungsrecht) göra sitt inflytande gällande över rättskipningen inom sitt område. De kunde i kraft av denna bekräftelserätt uppnå de av dem rättsligt eller politiskt eftersträfvade målen. Det skulle stridit mot den tidens uppfattning om deras furstliga ansvar och överhetens ämbete, om de vid furstedomstolarna och i rådstugorna som domare verksamma utbildade juristerna hade varit oberoende. Dessa »gemietete Doktoren» stod i ett tjänsteförhållande till landsherren och måste i sin domarverksamhet lyda landsherren. Härtill kommer, att juristerna ursprungligen inte bara måste verka på rättskipningens område utan därutöver var förvaltningstjänstemän med mångfaldiga uppgifter.

b) Dock fanns det redan på 15- och 1600-talen ganska anmärkningsvärda ansatser till ett äkta domaroberoende.²⁶ Betydelsefulla för utvecklingen av domarens oberoende är speciellt två slags dikasterier, som utslutande på grund av sin vetenskapliga auktoritet utvecklade en rättskipningsverksamhet, som var av betydelse långt utöver gränserna för landsherrens eller städernas områden, Schöffentühle och de juridiska fakulteterna.²⁷ Sedan det föreskrivits genom CCC, att de rättslärdas råd

²⁴ Härvid åsyftas lekmannadomstolarna i städerna, vars stadsrätt förlänades andra dotterstäder. Hit vände sig domarna i dotterstäderna, för att av dem få upplysningar beträffande rättsfall. Berömda Oberhöfe var t.ex. Lübeck och Magdeburg, vars stadsrätter förlänades många städer i Östeuropa. Jfr. Conrad, Deutsche Rechtsgeschichte, bd. I (2 uppl. Karlsruhe 1962) s. 356; F. Wieacker, Privatrechtsgeschichte der Neuzeit (Göttingen 1952) s. 54.

²⁵ Eb. Schmidt, Einführung s. 112.

²⁶ Även den 1495 till liv väckta Reichskammergericht var redan tack vare sin författning en oavhängig domstol. Denna domstols historia kan här inte närmare behandlas. Jfr. Kern s. 27 ff.; Wagner s. 53 f.

²⁷ Wieacker s. 94 ff.

skulle inhämtas i alla svåra frågor, ombads de i allt större omfattning av domstolarna att ge upplysningar i enskilda rättsfall. Domstolarna översände sina akter till dessa dikasterier för att be om juridiska råd och kände sig bundna till de av dem vetenskapligt utarbetade utlåtandena på grund av de juridiska experternas vetenskapliga auktoritet. Inte heller furstarna kunde utan vidare gå emot de lärdas auktoritet, utan måste foga sig — även om det ofta skedde motvilligt — i expertutlåtanden, som av domstolarna övertogs som beslut. Med avseende på Schöffentühle kan här tilläggas, att de alltid hade spelat en viktig roll inom rättskipningen och domstolförfattningen som med lekmanndomare besatta Oberhöfe i de städer, vars stadsrätt hade förlänats andra städer. Många Schöffentühle försvann i och med den romerska rättens framträngande, andra förstod att genom upptagandet av juridiskt utbildade medlemmar anpassa sig till utvecklingen och spela en liknande roll som fakulteterna. Vida berömd blev på 1600-talet Schöffentuhl i Leipzig, vars domsverksamhet hade betydelse för hela riket tack vare dess medlemmars vetenskapliga auktoritet, framför allt genom dess betydande ordförande, Benedikt Carpzow, en högt begåvad och mångsidig jurist.

5) Fakulteterna och Schöffentühle behövde i sina betänkanden och domslut inte ta någon hänsyn till furstarnas politiska ambitioner, framför allt inte i de fall, när de av ett annat territoriums domstolar hade blivit ombudda att ge en juridisk upplysning. De kände sig enbart bundna till den rätt, som vetenskapligt kunde erkännas, och bara förpliktade att ge juridiska upplysningar på grundval av vetenskapligt arbete. Men just detta andliga oberoende av varje yttre makt blev mer och mer en nagel i ögat på den mot envälde strävande landsherren. Så möter vi under 1600-talet allt oftare försök från furstarnas sida att förhindra, att akter sändes till de rättsvetenskapliga dikasterierna utanför deras maktområden. Samtidigt ger dem förvärvandet av en »privilegium de non appellando e non evocando»²⁸ full frihet gentemot Reichskammergerichts rättskipning och därmed en autark slutenhet inom sitt maktområde. På grund av detta förhållande och genom flitigt tillvaratagande av bekräftelserätten hade landsherrarna ett stort inflytande över domstolarna, vilket innebar en stor fara för rättskipningen. Bara alltför lätt råkade makt och rätt i konflikt med varandra och rättvisan måste vika för statens och landsherrens personliga intressen.

Om det under 15-, 16- och 1700-talen inte härskade ett allmänt godtycke inom riket, så berodde detta på att furstarna vid utövandet av sin funktion som högsta domare kände sig religiöst bundna och ofta bemödade sig om att genom att uppfylla sina ämbetsplikter skapa en god rättskipning för sina undersåtar. Domarna vid domstolarna i deras territorier var emellertid för dem i princip bundna till deras befallningar. Denna uppfattning om domaren som en av landets herre beroende statstjänsteman ledde till att i 1700-talets processordningar domarna ibland uttryckligen blir befriade från sin lydnadsplikt för att på så sätt kunna skydda dem från en personlig konflikt mellan statlig ändamålsenlighet och rättvisa.²⁹

²⁸ Kern s. 30; Döhring s. 3 ff.

²⁹ Kern s. 40 ff.

6) Ett äkta oberoende — såsom vi i dag uppfattar det — kunde inte existera under absolutismens tid. Bortsett från att en enstaka befallning från landsherrn var jämställd med en av honom utfärdad lag, gällde det som självklart, att landsherrn inom straffrättskipningen i kraft av sin bekräftelserätt (Bestätigungsrecht) fällde den avgörande domen, men att han även på civilrättens område genom anvisningar fick ingripa i domslutet. I Preussen har beteckningen maktspråk (Machtspruch) vunnit insteg för dessa ex plenitudine potestatis framsprungna anvisningar till domstolarna, såvitt de gällde civilprocesser.³⁰ Därmed uttrycktes, att det handlade om ett domslut som hade fällts utanför den egentliga jurisdiktionen, som utövades av domstolarna. Denna beteckning betyder emellertid inte, att kungens utslag riktade sig mot rätten — även suveränen kände sig bunden till rätten. På straffrättskipningens område däremot, där kungen med fullt domaransvar fungerade som högsta straffdomare var hans på rättsliga undersökningar grundade domslut inga maktspråk; tvärtom var de äkta domslut av en domare inom ramen för kungens domarbehörighet.³¹

III

1) I mitten på 1700-talet sätter en rörelse igång, som under loppet av ungefär 100 år skulle föra till domarnas äkta oberoende. 1748 utkom Montesquieus berömda verk *Esprit des lois*, i vilken ett skiljande av maktbefogenheterna, framför allt rättskipningen från den verkställande makten, krävs. Montesquieus lära hade ett oerhört inflytande på sin tid. Starka intryck tog Fredrik den store av Preussen. Han, som fyra dagar efter sitt regeringstillträde avskaffade tortyren i sina länder, som genom sin kansler von Cocceji lät organisera domarväsendet och sörja för att alla »incapablen Subjekte» försvann ur domarkåren, och som införde ett strängt provningssystem för att höja domarnas nivå³² — han skrev redan 1752 i sitt politiska testamente satsen: »I domstolarna skall lagarna tala och konungen tiga.» Därmed erkände kungen principen om domstolarnas frihet från direktiv och domarens bundenhet enbart till lagen. Detta betydde emellertid ett avståndstagande från maktspråken, dvs. från de hitintills gällande anvisningarna för civildomstolarna, hur de skulle uppfatta sakförhållandet i ett fall och hur de juridiskt skulle bedöma det. Sålunda försvinner även maktspråken i civilprocesser helt efter år 1752. Inom straffrättskipningen fortsatte emellertid kungen att som högsta domare utöva sin nedärvda bekräftelserätt.

2) Men Fredrik den stores avstående från maktspråken i civilprocesser gav impulsen till en vidareutveckling av domarämbetet. Det ledde till att även straffdomarna inom ramen för sitt eget domaransvar ville vara fria från furstligt inflytande. Den kungliga bekräftelserätten ifrågasattes dock därmed ingalunda. Utövandet av den följde ju, sedan domstolens arbete var avslutat, i kungliga kabinettet, i det att konungen på grundval av de

³⁰ Eb. Schmidt, Einführung s. 273 ff.; Eb. Schmidt, Die Justizpolitik Friedrichs des Grossen (Heidelberger Jahrbücher 1962, VI) s. 99.

³¹ Eb. Schmidt, Einführung s. 247; Eb. Schmidt Justizpolitik s. 99 ff.

³² Eb. Schmidt, Einführung s. 269; Kern s. 45.

honom förelagda akterna med eget domaransvar fällde avgörandet, utan att domstolarna — i enlighet med de kungliga direktiven — hade något att säga till om. Men domarna började nu mer och mer bli av den uppfattningen, att om kungen verkligen skulle ge dem en anvisning beträffande den faktiska och den juridiska bedömningen av ett fall, då skulle detta betyda ett slag mot deras domarämbete, ett otillåtet maktspråk. Ett stort tillfälle att värna om sin domarställning mot kungen fick domarna i kammarrättens kriminalsenat i den berömda affären om mjölnaren Arnold.³³ Fredrik hade på grund av mycket tvivelaktiga informationer blivit övertygad om att justitietjänstemännen, som genom flera instanser hade låtit mjölnaren förlora i sina olika civilprocesser, hade begått en uppenbar lagvrängning och alltså gjort sig i hög grad straffbara. Och nu hände det sig, att den mycket uppretade konungen icke höll fast vid sitt avstående från maktspråken utan två gånger tilldelade kriminalsenaten en sträng order att förklara vederbörande domare skyldiga till lagvrängning och tilldela dem ett av kungen begärt straff. Men kriminalsenaten stödd av den framstående justitieministern von Zedlitz vägrade att lyda kungens bäge order, emedan de uppfattades just som maktspråk och alltså även kändes som otillbörliga ingrepp i domarämbetets funktion och ansvar. Fredrik emellertid, vilket blev avgörande för domarämbetets utveckling, fann sig i denna rättshistoriskt så betydelsefulla vägran att lyda, utan att gentemot kriminalsenaten tillgripa de åtgärder, som han i hotfullaste ordalag hade förkunnat med anledning av en eventuell lydnavägran.

Här har för första gången upprättats ett vägmärke för domarens oberoende och därmed för domarens hållning och uppfattning av domarämbetet.

Visserligen avslutade inte denna händelse den egentliga kampen för domarnas oberoende utan inledde den i stället. Så länge absolutismen ännu existerade, var principen om domarens oberoende inte säkrad. Det visade sig också i Preussen genast efter Fredrik den stores död. Under hans efterföljare förhindrade en reaktionär kamarilla vid hovet, att i den allmänna landsrätten för de preussiska staterna (1794) förbudet mot maktspråk, vilket motsvarade Fredriks uppfattning, medtogs.³⁴

3) Vid övergången från 1700- till 1800-talet uppstod i Tyskland under inflytande av den franska revolutionen liberalismen som politisk rörelse. Denna rörelse upptog kampen mot absolutismens polisstat. Det ur denna kamp växande misstroendet mot all slags statlig makt riktade sig visserligen inte bara mot monarkernas kabinettsträttskipning utan även mot de som statliga ämbetsmän anställda domarna, som framstod som exponenter för den statliga makten. Detta visar sig tydligt i den kamp, som fördes

³³ Detaljer kring denna berömda process se Eb. Schmidt, Justizpolitik s. 105 ff.; Eb. Schmidt, Einführung s. 276 ff.

³⁴ Kern s. 48. — I det av Carmer och Svarez 1791 framlagda utkastet till ALR hade man förutsett ett sådant förbud mot maktspråk, dock måste Carmer och Svarez avstå från detta förbud liksom från några andra föreskrifter, framprungna ur upplysningens anda för att gentemot de reaktionära kretsarna omkring Fredrik Wilhelm II kunna genomdriva sitt lagstiftningsarbete.

under början av 1800-talet för att införa de med lekmän besatta Schwurgerichte.³⁵ Då man emellertid insåg, att en rättskipning som omhändertades enbart av juridiskt utbildade domare inte mer var möjlig, att man alltså inte kunde avstå från de statsanställda domarna, strävade man efter att utveckla deras rättsställning och därmed rättsvårdens ställning på grundval av maktbefogenheternas uppdelning, så att rättskipningen varken genom öppna angrepp från de utövande myndigheterna eller genom hemligt inflytande från den politiska makten kunde störas eller trängas undan från sin egentliga uppgift. Det betyder, att, jämsides med det redan vid slutet av 1700-talet starkt utbredda sakliga oberoendet, som domaren hade inom civilrättskipningen, nu även fullt sakligt oberoende inom straffrättskipningen tillkom liksom personligt oberoende, oavsättlighet och förbud mot förflyttningar mot domarens vilja. Några tyska författningar från de första årtiondena av 1800-talet³⁶ försöker förverkliga dessa tankar; de åsidosatte landsherrens funktion som högsta domare i straffprocesser genom att upphäva bekräftelserätten och uppställde bestämmelser över förutsättningarna för en domares avsättning. Dock förekom under de s.k. demagogförföljelserna³⁷ upprepade övergrepp mot domarens oberoende, vilka efter 1830 förde till en intensifiering av kampen för detta oberoende. Berömda lärda som Feuerbach, Zachariae och Savigny arbetade i sina skrifter för denna kamp.³⁸ Men först 1848, hundra år efter Montesquieus *Esprit des lois*, då genom de politiska händelserna enväldet i Tyskland måste vika för ett konstitutionellt styrelsesätt, kunde de höga målen förverkligas i Frankfurter Grundrechten av den 21 december 1848, vilka senare upptogs i den s.k. Paulskirchenverfassung av den 28 mars 1849.³⁹ Kabinetts- och ministerierättskipningen förklarades för otillåten, domstolarnas oberoende fastställdes uttryckligen och som garanti bestämdes, att ingen domare utan dom och rätt fick avlägsnas från sitt ämbete eller erhålla en minskad rang eller lön och att ingen domare mot sin vilja utom i lagligt bestämda fall fick förflyttas till en annan tjänst eller pensioneras.⁴⁰ Med det uttryckliga fastsläandet av domarnas oberoende i Paulskirchenverfassung av 1849 gjorde rättsstaten sitt intåg i Tyskland. Alla därpå

³⁵ Kern s. 58 ff.; Eb. Schmidt, Einführung s. 332 ff.

³⁶ Hit hör författningarna i Bayern (26.5.1818), Württemberg (25.9.1819), Baden (22.8.1818) och storhertigdömet Hessen (17.12.1820).

³⁷ Efter 1819. Demagogförföljelserna hade utlösts genom mordet på författaren Kotzebue, som förövat av studenten Karl Ludwig Sand den 23 mars 1819. De ledde till undertryckandet av de nationella och demokratiska strävandena, som efter frihetskrigen mot Napoleon och under inflytande av liberalismen hade igångsatts i Tyskland.

³⁸ A. v. Feuerbach, Kann die Gerichtsverfassung eines constitutionellen Staates durch blosse Verordnung rechtsgültig geändert werden? (1830); v. Savigny, Vorschläge zu einer zweckmässigen Einrichtung der Gesetzrevision (1842); H. A. Zachariae, Deutsches Staats- und Bundesrecht, 2. Abt. (1842).

³⁹ Den tyska nationalförsamlingen hade i maj 1848 sammanträtt i Paulskyrkan i Frankfurt a. M.

⁴⁰ §§ 175, 177 i Frankfurter Reichsverfassung av den 28 maj 1849; jfr. Eb. Schmidt, Einführung s. 342, Kern s. 69 f.

följande strävanden att reformera domstolsförfattningen och processrätten, vilka sedan utmynnar i de s.k. Reichsjustizgesetze av 1879 tjänade till att uppbygga och säkra denna rättsstat.

Genom införandet av Schwurgerichte⁴¹ försökte man att stärka förtroendet för rättskipningen genom deltagandet av lekmannadomare, vilka sedan 1600-talet varit bortträngda från domstolarna, och man trodde sig ha skapat ett bålverk mot varje statligt godtycke.

IV

1) Ingen tänkte väl på, att de grundsatser som Paulskirchenverfassung innehöll och som övertogs av de konstitutionella författningarna under 1800-talet och av Weimarförfattningen av år 1919, ännu en gång skulle ifrågasättas. Men att alla i författningarna och i »Reichsjustizgesetze» skapade garantier för domarnas oberoende inte var tillräckliga visade sig i tiden efter 1933. Några lagar, t.ex. Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums av den 7 april 1933, Reichbürgergesetz av den 14 nov. 1935 liksom Beamtengesetz av 27 jan. 1937 innehöll föreskrifter, som innebar ett undanröjande av domarnas oberoende, trots att formellt Weimarförfattningen och § 1 av Gerichtsverfassungsgesetz, som betonade domarnas oberoende, ännu ägde giltighet. Därtill blev genom införandet av särskilda domstolar (Sondergerichte) den ordinarie domsrättens behörighet inskränkt och möjligheten till en politiskt rättsvård skapad. Och då Hitler, som betecknade det som en skam att vara jurist, i riksdagen den 26 april 1942 fordrade, att varje domare skulle avlägsnas, som inte visade sig tillförlitlig i nationalsocialistisk mening, hade de ungefär hundra år tidigare vunna framgångarna runnit ut i sanden.⁴²

2) Skaparna av grundlagen (Grundgesetz)⁴³ såg sig nu ställda inför uppgiften att återupprätta domarnas oberoende och ge domarämbetet dess tillbörliga plats i en rättsstat. Under intrycket av de bittra erfarenheterna från tiden av diktatur nådde de nu fram till en uppfattning av domarämbetet, som väsentligen skilde sig från den uppfattning, som låg till grund för Weimarförfattningen.

a) Visserligen är art. 97 st. 1 GG och likaså § 25 DRiG (tyska domarlagen),⁴⁴ som säger, att domarna är oberoende och bara underkastade lagen, gamla formuleringar utan nytt innehåll. Något nytt framkommer emellertid i art. 92 st. 1 och art. 20 st. 3 GG. Art. 92 st. 1 GG »anförtro» (anver-

⁴¹ Eb. Schmidt, Einführung s. 332 ff.

⁴² Kern s. 207 ff., 214 ff., 226 ff.; Eb. Schmidt, Einführung s. 445 ff. — Beträffande rättsvårdens ställning under tredje riket jfr. Hermann Glaser, Das Dritte Reich (Herder-Bücherei bd. 92, Freiburg i. B. 1961) s. 124 ff.; Justiz im Dritten Reich. Eine Dokumentation (Fischer-Bücherei, bd. 559, Frankfurt a. M. 1964); Hubert Schorn, Der Richter im Dritten Reich, Geschichte und Dokumente (Frankfurt a. M. 1959)

⁴³ s. anm. 2.

⁴⁴ Deutsches Richtergesetz av den 8 sept. 1961.

traut) domarna den rättskipande makten.⁴⁵ Genom denna formulering betonas domarämbetets särskilda ansvar och vidare uttrycks positivt, att den rättskipande makten är en självständig makt bredvid den lagstiftande och verkställande. Det betyder emellertid, att domarna höjs över det allmänna ämbetsmannaförhållandet och att deras rättsförhållande måste regleras på ett sätt, som motsvarar denna förstärkta betydelse av den rättskipande makten. Den direktivbundna förvaltningstjänstemannen och den oberoende på eget ansvar handlande domaren har enligt grundlagens uppfattning föga gemensamt. Därför skall särskilda domarlagar reglera domarens rättsliga ställning. Den tyska domarlagen är ett försök till en sådan reglering, vars mål skulle vara att teckna en ny och tidsenlig bild av en rättsstats domarväsen.

b) Detta framhävande av en oberoende domarkårs betydelse motsvarar i grundlagen — som art. 20 st. 3 nu säger, utöver vad som står i art. 97 st. 1 GG — bindningen till lag och rätt.⁴⁶ Denna formulering befriar domaren från lagpositivismen, som uppstod för ungefär hundra år sedan i en tid, då man inte tvivlade på lagarnas rättvisehalt. Den sedan slutet av förra århundradet allt starkare politiseringen⁴⁷ och därmed nedvärderingen av lagarna förde i vetenskapen mellan 1914 och 1933 till meningsskiljaktigheter beträffande innebörden av lag och rätt. Om den ena meningen⁴⁸ fordrade domarens ovillkorliga trohet inför den skrivna lagen, även om denna var orättvis, så betonade den andra meningen,⁴⁹ att domaren bara var förpliktad att följa den över lagen stående rätten. Idag finns inte mer något tvivel om, att domaren måste inta en kritisk och självständig ställning gentemot lagarna och göra motstånd mot ett missbruk av lagarna.⁵⁰ Bindningen till rätten betyder sålunda samtidigt frihet gentemot den orättvisa lagen. Denna frihet förutsätter, att domaren är befogad att pröva lagarna med avseende på deras halt av materiell rättvisa.⁵¹ Dessa vittgående befogenheter, som tilldelas domaren genom grundlagen, ställer inte bara höga fordringar på hans juridiska kunskaper, utan fordrar av honom även en karaktärsstyrka och en inre fasthet, som bevarar honom från att miss-

⁴⁵ Eb. Schmidt, Lehrkommentar zur Strafprozessordnung und zum Gerichtsverfassungsgesetz, del I (2 uppl. 1964) nr. 7.

⁴⁶ Eb. Schmidt, Lehrkomm. I nr. 488 ff.

⁴⁷ Den s.k. Sozialistengesetz av den 21 okt. 1878 är den första lagen, som inte enbart kände sig förpliktad rättvisans idé. Det var i själva verket en politisk åtgärd från statsmaktens sida mot socialdemokratiens strävanden, som på den tiden bedömdes som farliga. I hög grad förändras lagbegreppet sedan första världskrigets utbrott. Lagarna blir alltmer politiska nyttskapelser. Jfr. Eb. Schmidt, Lehrkomm. I nr. 468.

⁴⁸ Radbruch, Rechtsphilosophie (3 uppl. 1930) s. 180 f.; G. Anschütz, Die Verfassung des Deutschen Reiches, 14 uppl. 1933; art. 102 n. 4; Thoma, Handbuch des Deutschen Staatsrechts bd. 2 (1932) s. 142.

⁴⁹ H. Reichel, Gesetz und Richterspruch (1915); J. Goldschmidt, Der Prozess als Rechtslage (1925) s. 158 ff.; H. Triepel, Festschrift f. W. Kahl (1923) II s. 93.

⁵⁰ Eb. Schmidt, Lehrkomm. I nr. 507 ff.; Forsthoff, Rechtsstaat im Wandel (Stuttgart 1964) s. 176 ff.

⁵¹ Eb. Schmidt, Lehrkomm. I nr. 510.

bruka dessa befogenheter. Framför allt måste domaren ta sig i akt för att göra sin egen subjektiva rättvise- och rättsuppfattning till sin ledstjärna eller genom ett felaktigt naturrättstänkande låta sig förledas till beslut »contra legem». Rätten, som han är bunden till, måste han alltid se i de rättsligt allmänt förpliktande ordningsprinciperna, som framgår ur de allmänna fri- och rättigheterna och ur grundlagens institutionella normer.⁶² Han får inte sätta sig upp mot en lag, om den rättspolitiskt inte tilltalar honom eller om han inte anser den vara lämplig, utan endast, om den objektivt bryter mot den genom dessa ordningsprinciper stadgade materiella rättvisan.

3) Så uppvisar grundlagen bilden av ett domarämbete, vars utövare aldrig tidigare i den tyska rättshistorien haft så vittgående befogenheter, men inte heller ett så stort ansvar. Hur långt deras sociala ställning, som de idag har inom ramen för rättsgemenskapen, motsvarar denna betydande ställning som sanna väktare inte bara av lagarna utan av rättvisan kan här inte behandlas, inte heller frågan, om den stora allmänheten förstår att värdera deras arbete, ett arbete, som, om de vill göra domarämbetets uppgifter rättvisa, liksom för 400 år sedan måste skötas med »mäze» och »bescheidenheit» och »aus lieb der gerechtigkeit und um des gemeinen nutz willen».

Gerhard Schmidt

Upprivande av beslut av riksdagskammare

Då man talar om av riksdagen fattade beslut, tänker man i första hand på beslut, varigenom riksdagen avgör ärende. Ett sådant riksdagsbeslut framgår regelmässigt som ett resultat av två likalydande beslut av envar av riksdagens båda kamrar. Emellertid fattar vardera kammaren därutöver under ett riksdagsärendes handläggning allehanda beslut, vilka föregår kammarens slutliga avgörande och som kan betecknas som beslut under förfarandet. Sålunda hänvisar kamrarna exempelvis avlämnade propositioner och väckta motioner till vederbörligt riksdagsutskott genom särskilda beslut. Inkomna utskottsutlåtanden bordläggas. Osv.

Vad gäller dessa förberedande kammarbeslut är ej erforderligt, att kamrarnas beslut är likalydande, i vidare mån än fråga är om beslut som även berör utomstående, t.ex. ett gemensamt riksdagsorgan, eller som eljest implicerar riksdagen i dess helhet, exempelvis beslut om remiss till utskott, justering av riksdagens utgående skrivelser etc. Utöver dessa förberedande beslut fattar vardera kammaren i viss omfattning beslut, som ej gäller visst ärende utan som angår kammarens interna förhållanden, t.ex. beslut om den inbördes ordningen av ärendena, när dessa uppföres på kammarens föredragningslista för viss dag, beslut om att åtskiljas etc.

Som följer av det anförda, knyter sig det rent tekniska intresset vad gäller beslutsfattandet i ett tvåkammarssystem i första hand till hur den

⁶² Eb. Schmidt, Lehrkomm. I nr. 510 f.

enskilda kammaren förfar för att få fram ett avgörande. Det konstitutionella problemet hur ett samfällt riksdagsbeslut skall komma till stånd lämnas här åsido. Några gemensamma regler för alla fall då kammare fattar beslut finns ej. Huvudregeln om hur det skall tillgå vid slutligt avgörande av ärende i kammare gives i RO § 60. Om förfarandet i övrigt vid handläggning av riksdagsärende och om beslut i interna kammarangelägenheter finns några få spridda bestämmelser. I riksdagsordningen återfinns några, t.ex. i RO § 56 andra st. om att kammare äger besluta om att sammanträda inom lyckta dörrar, i RO § 60: 1 om att kammare skall besluta förklara överläggning avslutad, i RO § 51 andra st. om att kammare har att besluta om sammanträdes avslutande. I riksdagsstadgan och ordningsstadgan för kamrarna har samlats ytterligare bestämmelser av denna art. Bl.a. märkes de noggranna föreskrifterna om i vilken ordning ärendena skall föredragas i kammaren. Grundbestämmelsen härom finns i 3 § riksdagsstadgan, som anger i vilken ordning ärendena skall förekomma å den förteckning, som skall följas vid ärendenas föredragning i kammaren. Enligt 3 § sista stycket riksdagsstadgan kan kammare besluta om ändring för kommande sammanträde av denna i riksdagsstadgan fastslagna ordning. Då förslag om sådan ändring blivit väckt, skall enligt författningsrummet beslut däröver genast fattas. Av regeln kan e contrario slutas, att kammare icke under pågående sammanträde äger besluta om ändrad ordningsföljd vad gäller föredragningen av de å listan upptagna ärendena. Ytterligare föreskrifter om föredragningslistans utseende återfinnas i § 18 ordningsstadgorna för kamrarna.

Dessa rader har närmast föranletts av att spörsmålet, om kammare äger ändra ett fattat beslut, blev aktuellt under 1966 års riksdags vårsession. Huvudregeln härom finns i RO § 60: 2 tredje st. in fine, där det heter — sedan förfarandet vid ett besluts tillkomst beskrivits — »ingen må försöka att beslutet genom ny överläggning uppriva.» Paragrafen åsyftar formellt endast slutligt avgörande av »mål, däri överläggning ägt rum», varmed torde avses ett riksdagsärende av vanlig art. Fråga är huruvida denna regel kan ses som ett uttryck för en allmän grundsats eller om den gäller blott vid slutligt avgörande av riksdagsärende.

Den förra tolkningen är otvivelaktigt den riktiga. Huvudregeln måste beträffande alla slag av kammarbeslut vara att de skall stå fast och ej kunna upprivas. Så måste uppenbarligen fallet vara med beredningsbeslut, som avser förhållanden utanför kammare, t.ex. beslut om remiss till utskott. Kunde kammare i efterhand riva upp dylika beslut, skulle riksdagsarbetet helt desorganiseras. Men detsamma måste gälla även vad angår såväl beredningsbeslut i visst ärende, vilka blott har avseende på kammarens egna åtgöranden, som beslut, vilka gäller kammarens interna förhållanden. Har motionstiden förlängts, bör icke kammaren genom ett nytt beslut kunna återtaga denna förlängning. Har framställande av en interpellation tillåtits, kan denna tillåtelse ej senare återkallas. Visst stöd för en allmän regel om förbud mot upprivande av fattade beslut kan hämtas i den ovan refererade bestämmelsen i 3 § riksdagsstadgan om att ändringar i den stadgeenliga ordningsföljden för ärendenas föredragning i kammaren skall träffas i förväg före det möte, varom är fråga. Senare ändringar är icke

tillåtliga. Grundtanken i just dessa bestämmelser är att skapa ordning och reda i arbetet till fromma för ledamöterna själva. Varje kammarledamot bör vid början av plenum av föredragningslistan kunna utläsa i vilken ordning ärendena kommer att föredragas. Han skall ej behöva riskera några överraskningar i form av omkastad ordningsföljd mellan de å föredragningslistan upptagna ärendena under plenums gång. Man har härmed tagit avstånd från den eljest i och för sig tänkbara grundsatsen att kammaren bör vara suverän att när som helst fatta beslut om att ordna sina sammanträdesförhållanden efter gottfinnande, däri inbegripet att ändra tidigare beslut i sådant avseende. Utgick man från teorin att kammarledamot har att vara oavbrutet närvarande vid varje plenum från dess början till dess slut, kunde sägas, att han alltid hade möjlighet att inverka på kammarens avgörande i ordningsfrågor av hithörande art och att han kunde hålla sig fortlöpande informerad om innehållet i fattade beslut. Nu bygger mellertid bestämmelserna på den mera realistiska föreställningen att kammarledamot skall kunna förlita sig på de beslut, som en gång fattats, och inrätta sig därefter.

De frågeställningar, som nu behandlats, belyses av en händelse, som inträffade i riksdagens andra kammare fredagen den 1 april 1966 (AK 1/4 1966 nr 15 s. 212). Vid detta plenum förekom på kammarens föredragningslista som ärende nr 30 första lagutskottets utlåtande nr 21 i anledning av dels Kungl. Maj:ts proposition med förslag till godkännande av 1965 års europeiska överenskommelse till förhindrande av rundradiosändningar från stationer utanför nationella territorier m.m., dels ock i ämnet väckta motioner.¹ Avsikten med placering å listan var att detta ärendes behandling skulle kunna slutföras under detta plenum, som var det sista före riksdagens påskuppehåll. Kungl. Maj:t hade redan i konselj på morgonen samma den 1 april före plenas början villkorligt beslutat promulgera den lag, vartill förslag framlades i utskottsbetänkandet och som väntades bli antagen av riksdagen under dagens lopp. På grund av mellankommande händelser kunde behandlingen av ärendet påbörjas i andra kammaren först fram på eftermiddagen ifrågavarande dag. Talmannen hade tidigare låtit meddela, att han avsåg att föreslå att plenum denna dag skulle avbrytas omkring kl. 16.30 för att bereda ledamöterna tillfälle fara hem på påskledighet med vissa tåg. När ifrågavarande tidpunkt närmade sig och alltjämt flera talare återstod på talarlistan, framställde den fungerande talmannen, förste vice talman von Friesen, förslag om att den fortsatta behandlingen av ärendet liksom övriga ärenden på föredragningslistan skulle uppskjutas till det sammanträde, som var utsatt att äga rum onsdagen den 13 samma april. Spridda ja- och nejroster hördes som svar på talmannens fråga. Talmannen förklarade att kammaren bifallit hans hemställan och beslutet klubbfastes. I efterhand har påståtts, att någon skulle ha begärt votering. Hur därmed förhåller sig saknar intresse, då vederbörande i vart fall icke tillsåg att voteringsyrkandet blev uppfattat av talmannen och upptaget till behandling. Kammarens beslut om bifall till talmannens hem-

¹ Ärendet hade fått denna plats på föredragningslistan i anledning av ett särskilt kammarens beslut vid plenum den 31 mars (se AK 1966 nr 15 s. 143).

ställan har för övrigt intagits i det justerade protokollet, som har ovillkorligt vitsord.

Kammaren fortsatte efter detta beslut sina förhandlingar med en rad löpande ärenden. Först beslöts en ändring av föredragningslistan för sammanträdet det 13 april. Därpå följde interpellationers framställande, justering av protokoll, bordläggning av utskottsbetänkanden och godkännande av förslag till riksdagsskrivelser, bordläggning av inkomna propositioner och avgivna motioner. Meddelanden lämnades om enkla frågor. Slutligen justerades protokollsutdrag. Därmed hade kammaren fullgjort vad på den ankom för dagen, och fungerande talmannen föreslog kammaren att åtskiljas. Enligt stadgandet i RO § 51 andra stycket äger nämligen talmannen ej makt att utan kammarens samtycke något dess sammanträde avsluta. Bland vissa av kammarens medlemmar rådde missnöje med att lagutskottsärendet ej skulle komma att föras fram till avgörande vid detta plenum. En medlem av kammaren herr Bengtsson i Varberg — socialdemokratisk gruppleddare — begärde ordet och yrkade, »att kammaren måtte besluta att inte åtskiljas utan fortsätta behandlingen av första lagutskottets utlåtande nr 21».

Hemställan innefattar två skilda yrkanden. Det första går ut på att talmannens hemställan om att kammaren måtte åtskiljas ej skulle bifallas. Det andra yrkandet avsåg ett upprivande av kammarens tidigare fattade beslut om uppskjutande av lagutskottsärendet till ett senare plenum. Yrkandet berörde däremot ej det beslutade uppskovet av övriga obehandlade ärenden å föredragningslistan. Fungerande talmannen valde i den plötsligt uppkomna situationen att ställa proposition på båda yrkandena under ett, varvid utgången efter votering blev den att de av herr Bengtsson i Varberg framställda yrkandena bifölls med 92 röster mot 69 (se AK 1/4 1966 nr 15 s. 218).

Vad gäller det första yrkandet var kammaren i sin fulla rätt att besluta att icke åtskiljas. Kammaren kan förbli samlad, även om den ej har några ärenden att behandla. Så har stundom skett, då man velat avvakta utgången av ett ärende i medkammaren, även sedan den egna föredragningslistan blivit slutligen genomgången. Omröstning skulle sålunda anställas mellan talmannens hemställan, att kammaren måtte åtskiljas, och herr Bengtssons yrkande, att kammaren ej skulle åtskiljas. På denna punkt finns icke rum för någon tvekan.

Vad återigen gäller den andra frågan om återupptagande av lagutskottsärendet, vars fortsatta behandling redan enligt särskilt beslut uppskjutits till ett senare sammanträde, skulle ett bifall till denna hemställan komma att innebära ett upprivande av detta tidigare beslut. I enlighet med vad förut sagts torde ett av kammaren i vederbörlig ordning fattat beslut om att uppskjuta ett ärende till ett annat plenum ej kunna upprivas vid samma plenum, som det vid vilket det fattats. Här måste regeln om att fattade kammarbeslut ej få upprivas äga giltighet. I fråga om beslut av denna art gör sig gällande samma hänsyn, som lett till föreskriften i 3 § riksdagsstadgan om att avvikelse från den ordning, i vilken ärenden skall behandlas i kammaren, skall beslutas å plenum, som föregår det ifrågavarande sammanträdet. Kammarledamöterna måste kunna förlita sig på en gång

fattade beslut i ordningsfrågor. Ett återupprivande av det tidigare beslutet i enlighet med herr Bengtssons i Varberg förslag kan sålunda icke anses lagligen tillåtligt.

Mot bakgrund av det anförda torde talmannen i den förevarande situationen ha bort jämlikt RO § 61 vägra proposition på den del av herr Bengtssons hemställan, som avsåg återupprivande av det tidigare beslutet om uppskov med den fortsatta behandlingen av det ifrågavarande lagutskottsärendet. Häremot kunde möjligen invändas att propositionsvägran får brukas blott när talmannen »finner väckt fråga strida mot grundlags lydelse». Även om det ej är expressis verbis inskrivet i grundlagen att beslut av denna speciella art ej får upprivas, är dock den allmänna grundsatsen om att kammarbeslut ej får upprivas grundlagsfäst i RO § 60. En propositionsvägran torde därför ha varit den riktiga åtgärden i den uppkomna situationen.

Det är därför angeläget att här understryka att vad som inträffat icke får ses som ett prejudikat av andra kammaren av innebörd att kammare äger fritt riva upp en gång fattade beslut, som avser ärendes behandling, kammarens föredragningslista eller liknande spörsmål. Å andra sidan kan knappast göras gällande att vid radiolagens tillkomst förelupit så grovt formfel att denna icke kan anses giltig. I vart fall har någon sådan invändning mot den ifrågavarande lagen hittills icke gjorts gällande.

Från detta illustrera plenum i andra kammaren den 1 april 1966 kan vidare den oegentligheten antecknas, att kammaren som blott beslutat återupptaga behandlingen av lagutskottsärendet (nr 30 å föredragningslistan) men ej beslutat revidera sitt uppskofsbeslut med avseende å övriga ärenden på föredragningslistan, vid plenums slut en andra gång beslöt uppskjuta dessa övriga ärenden till plenum den 13 april. I denna del förelåg sålunda två likalydande beslut, medan kammaren rörande punkt 30 fattade två motstridiga beslut.

Gustaf Petré

LITTERATURGRANSKNINGAR

Karl Marx: Människans frigörelse. I urval av SVEN-ERIC LIEDMAN. Sthlm 1965.

Karl Marx—Friedrich Engels i urval av BO GUSTAFSSON. Sthlm 1965.

V. I. Lenin i urval av BO GUSTAFSSON. Sthlm 1965.

Kurt Samuelsson bemöter i sitt senaste arbete »den rätt vanliga föreställningen att ideologierna en gång fanns som tämligen klart från varandra avgränsade fasta system, ett slags arméer av idéer med en uniformering som gjorde det lätt att särskilja dem».¹ I stället vill han visa, att de viktigaste idériktningarna alltid varit »blandideologier». Endast inför marxismen känner sig Samuelsson tveksam. Han kallar den en »enmansideologi», men betonar upprepade gånger Marx' beroende av klassisk liberal national-ekonomi, upplysningsidéer och t.o.m. naturrättsföreställningar.

Otvivelaktigt har Samuelsson därigenom tillfört debatten om avideologiseringsen ett viktigt argument.² Men vi drivs också lätt, alltför lätt, till att överbetona det enhetliga hos de stora ideologierna själva. Vi bär alla på vissa standardföreställningar — låt oss kalla dem idéhistoriska stereotyper — som oundvikligen innehåller förenklingar och schematiseringar av en betydligt mer komplicerad verklighet. Hur många har t.ex. inte fått sin bild av marxismen fixerad genom Tingstens lysande inledning till »Den svenska socialdemokratiens idéutveckling»?

Reflexionerna här ovan har inställt sig efter genomläsningen av tre nyutkomna antologier, två av dem innehållande skrifter av Marx och Engels, den tredje av Lenin. Alla tre, men i synnerhet Liedmans urval, återger en del mindre kända och sällan citerade skrifter, som tillsammans ger

¹ Är ideologierna döda? Sthlm 1966, s. 63 f.

² En liten utvikning bör i det sammanhanget vara tillåten. Inte ens Samuelsson undgår helt det vanliga misstaget att jämföra icke jämförbara storheter. Är det rimligt och intressant att ställa 1800-talets ideologer mot 1900-talets praktiska politiker? Det rimliga är väl att jämföra ideologer med ideologer, eller ännu hellre, de politiska partiernas agerande under 1800-talet med vår egen tids politiska strider. Inget parti var på 1800-talet en ideologisk monolit och ingen av seklets många ideologer var veterligt framgångsrik som praktisk politiker. Först i 1900-talets totalitära system möter vi den nästan fullständiga fusionen mellan teoretiker och partiledare. De ideologiska krusprång som då blir nödvändiga är välbekanta.

läsaren en ganska bred bild av resp. författare — och tillfälle att här och var korrigera den idéhistoriska »stereotypen».³

Liedmans utgåva omfattar Marx' ungdomsskrifter, som tidigare inte funnits i svensk översättning. Det är just i dessa skrifter som Marx utformar begreppet »alienation», som nu nära nog epidemiskt spritt sig i kulturdebatten. Att grundtexterna blivit lätt tillgängliga för var och en måste därför i högsta grad välkomnas.

Ungdomsskrifterna erbjuder en fängslande, om än något snårig läsning. Vi får följa Marx' bildningsväg, hans kamp för att vinna klarhet. Språket är tyngt av hegeliansk terminologi, innehållet liksom kämpar med formen och blott här och var bryter en strimma fram av det klara, enkla och agitatoriskt effektfulla språket i Kommunistiska manifestet. Helt kunde varken Marx eller Engels någonsin frigöra sig från ungdomsårens jargong. Antitesen förblev deras vanligaste stilgrepp, det stilistiska uttrycket för den »dialektiska» metoden.

Frågan är om inte den dialektiska tankemodellen ger oss den bästa vägledningen när det gäller att förstå hur Marx blev »marxist». När de »ekonomisk-filosofiska» manuskripten kom till åren 1843—44 hade han ännu relativt ytliga kunskaper i nationalekonomi. Men förhållandet kapitalister—arbetare beskrivs som en dialektisk antites: »De råkar i *motsättning* till varandra. . . Till sist råkar var och en i *motsättning* till sig själv. . . *De ömsesidiga och inneboende motsättningarna råkar i våldsamt konflikt*» (s. 79). Utifrån den dialektiska modellen är det lätt att förstå varför Marx hävdade att kapitalet *måste* koncentreras och proletariatet extremt utarmas innan motsättningarna kunde lösas, långt innan han med egna forskningar ansåg sig kunna bestyrka dessa tendenser (s. 55 f., 60). Det blir förklarligt varför just Ricardo fångade hans intresse. Ricardo anses ju ha bidragit till klasskampsteoriernas utformning.

Tankemetodens makt över tänkandet framstår lika klart i själva alienationstemat, som dominerar de ekonomisk-filosofiska manuskripten. Alienationen har flera olika element. Det gemensamma för dem är att arbetaren genom kapitalismen »fjärmats» från sitt arbete och berövats dess frukter: »Arbetet är någonting *yttre* för arbetaren, dvs. det hör inte till hans väsen, och att han därför inte bejakar utan förnekar sig i sitt arbete, inte känner sig lycklig utan olycklig, inte utvecklar någon fri fysisk och andlig energi utan förstör sin fysik och ruinerar sin ande. Arbetaren känner sig som sig själv först utanför arbetet och som en främmande varelse i arbetet. Han är sin egen när han inte arbetar och när han arbetar är han inte sin egen. Hans arbete är därför inte frivilligt utan påtvingat. Det är tvångsarbete. . . Arbetet [är] inte en del av arbetarens väsen därigenom att det inte är hans eget utan en annans, att det inte tillhör honom, att han inte tillhör sig själv utan en annan» (s. 64).

³ Ett litet exempel är uppfattningen att »Marx liksom hundra år tidigare Adam Smith, inte förutsåg vilken betydelse bolagsformen skulle få» och därför inte heller uppfattade »skillnaden mellan ägande och förvaltande» (Tingsten: *Från idéer till idyll*, Sthlm 1966, s. 219). Det är kanske delvis riktigt, men Engels behandlade frågan rätt utförligt i en artikel från 1881, dvs. under Marx' livstid. (Gustafssons urval, s. 113 ff.)

Lösningen på alienationens, främlingskapets förbannelse blir då återföreningen mellan arbetare och produktionsmedel, mellan arbetare och arbetsprodukt och mellan arbetare och arbete. Detta förutsätter privategendomens upphävande, kommunismen. Först då kan den harmoniska människan existera, den människa för vilket arbetet blivit inte ett tvång utan ett behov. »Denna kommunism . . . är den sanna upplösningen av konflikten mellan människan och naturen och mellan människan och människan, den sanna upplösningen av kampen mellan existens och väsen, mellan opersonlighet och personlig självhävdelse, mellan frihet och nödvändighet, mellan den enskilde och det allmänna; den är lösningen på historiens gåta, och den är medveten om det» (s. 86).

Kommunismen är negationens (privategendomens) negation, dvs. »synthesen». Vanligen antar man ju att Marx menade att den världshistoriska dialektiska processen därmed avslutats. Vad skall man då säga inför följande sats:

»Kommunismen är positiv som negation till negationen, och därför är den det *verkliga*, för den närmaste historiska utvecklingen nödvändiga momentet i den mänskliga frigörelsen och återupprättelsen. *Kommunismen* är den närmaste framtidens nödvändiga gestalt och dess energiska princip, men kommunismen som sådan är inte målet för den mänskliga utvecklingen, inte det mänskliga samhällets slutgiltiga gestaltning» (s. 96).

Vi står alltså här inför ett ännu större »perspektiv» än det som Tingsten kallar »det stora». Ur den hegelianska dialektikens synpunkt är det rimligt, ja nästan självklart. Veterligt är det enda gången som detta perspektiv skymtar i Marx' skrifter. Man förstår bättre varför »den unge Marx» så länge var tabu i de kommunistiska länderna och varför de intellektuella i dessa länder så ivrigt sysselsätter sig med alienationstemat.

Bo Gustafssons Marx—Engelsurval börjar där Liedmans slutar, med det kommunistiska manifestet. Vid sidan av de vanligen citerade skrifterna, däribland förordet till »Zur Kritik der politischen Oekonomie», presenteras många som är mindre väl kända. Ett avsnitt i boken ägnas åt Marx' och Engels' politiska journalistik. En populär framställning av de ekonomiska teorierna ges av Marx' i ett föredrag från 1865, »Lön, pris och profit» (ss. 116—169). Det intressantaste avsnittet rör emellertid taktikfrågorna, där Gustafsson framhäver de uttalanden, som senare kunnat åberopas från kommunistiskt håll. Centralledningens »hänvändelse» till det kommunistiska förbundets organisationer i Tyskland på våren 1850 är ett av de intressantaste dokumenten i det sammanhanget (s. 175 ff). Marx och Engels slutar sitt brev med parollen »permanent revolution» (Die Revolution in Permanenz), vilken spelat så stor roll både för Lenin, Trotskij och Mao. Den proletära revolutionen tänks som en direkt fortsättning på den »borgerliga» eller demokratiska revolutionen.⁴

Redan Bernstein påpekade att Marx och Engels vid denna tid stod under

⁴ Jfr Kommunistiska manifestet (s. 47): »Den tyska borgerliga revolutionen kan . . . vara blott det omedelbara förspelet till en proletär revolution».

starkt inflytande från den märklige revolutionären Blanqui.⁵ Deras materialistiska historieuppfattning var inte fastare grundad än att de kunde hänge sig åt samma revolutionära aktivism, som 50 år senare förskaffade Lenin epitetet »blanquist». Det blev ytterst inte produktivkrafternas utveckling utan beslutsamheten hos proletariatets förtrupp som skulle fälla avgörandet. I centralledningens brev klagas över att medlemmarna »trodde att de hemliga sällskapens tid var förbi och att det räckte med offentlig verksamhet». I »Brumaire» talar Marx om »proletariatets avantgarde, de hemliga föreningarna».⁶ I den heliga alliansens Europa florerade de revolutionära klubbarna och konspirationerna. Denna politiska miljö var den naturliga grogrunden för avantgarde-föreställningar i Västeuropa såväl som i Ryssland.⁷

Blanquisterna dominerade kommunardupproret i Paris 1871, den andra och sista revolutionära aktion som Marx och Engels fick uppleva. Marx var från början minst sagt skeptisk mot blanquisternas upprorsplaner, Engels som militär expert ännu mer, men snart rycktes de med och planerade, som Gustafsson meddelar i sitt förord, att bege sig till Sydfrankrike för att resa arbetarna till kommunens räddning. Marx' senare analys av Pariskommunen som den proletära diktaturens statsform blev som bekant grundläggande för Lenins statsteori i »Staten och revolutionen».

Det blev slutligen Engels' uppgift att strax före sin död, 1895, göra upp räkningen med det förgångna.⁸ Han erkände öppet att han och Marx vid båda tillfällena misstagit sig om de ekonomiska förutsättningarna för en revolution. Han tycktes ta avstånd från upprorstaktiken som sådan till förmån för maktövertagande med rösträttens hjälp. Det skedde inte utan tvekan och inre kamp. I själva verket tycks han ha stannat vid en »både-och»-ståndpunkt. Det är värdefullt att Gustafsson nu kan återge texten efter Engels' originalmanuskript, med de partier medtagna som han i sista stund lät stryka av taktiska hänsyn. En upprorslag riktad mot socialdemokraterna hade just lagts fram i den tyska riksdagen.

I sitt entusiastiska företal till Leninantologin framhåller Gustafsson starkt att Lenin var »stöpt i traditionen från dekabristerna och de revolutionära terroristerna i Narodnaja Volja» (s. 8). Uppenbarligen bör vi tillfoga, att en liknande tradition finns i själva marxismen och att något av det väsentliga i den, liksom i »leninismen», uttrycktes av Lenin 1923: »*On s'engage . . . et puis on voit*» (s. 185). »Om det krävs en bestämd kulturnivå . . . för att upprätta socialismen, varför kan vi då inte först börja med att på revolutionär väg erövra förutsättningarna för denna nivå och sedan sätta igång med att hinna ifatt de andra folken?» (s. 184).

⁵ Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter, Sthlm 1907, s. 42 ff.

⁶ Louis Bonapartes 18:e Brumaire, Sthlm 1939, s. 136.

⁷ En nyligen utkommen samling av tidigare opublicerade dokument, bl.a. stadgar för olika kommunistiska föreningar där Marx och Engels var aktiva under denna period, visar på några punkter en nära överensstämmelse med Lenins senare organisationsidéer. Sojuz kommunistov, Moskva 1964, ss. 39 ff, ss. 48 ff.

⁸ Inledning till Marx' »Klasstriderna i Frankrike 1848—1850», s. 220 ff.

Lenins statsteori speglas inte, som man skulle ha väntat, av något avsnitt ur »Staten och revolutionen» utan med hjälp av en föreläsning från 1919. Lenin kom då betydligt närmare den nuvarande officiella sovjetdoktrinen än i sitt grundläggande arbete två år tidigare. Läsaren får på så sätt ingen riktig föreställning om den egenartade, närmast halvanarkistiska uppfattning av den socialistiska staten som Lenin hyste bara några månader före oktoberrevolutionen.

Fullt berättigat ger Gustafsson stort utrymme åt Lenins kritik av den borgerliga demokratin. I sällsynt skarp form framfördes den i 22 teser för den kommunistiska internationalen. Tillsammans med de välkända 21 villkoren för inträde i internationalen ger dessa teser en dogmatisk sammanfattning av den »färdiga» leninismen. I anslutning till dem skulle man ha önskat att några av de taktiska anvisningarna i »Kommunismens barnsjukdomar» tagits med.

En artikel av provinsieellt svenskt intresse är en kommentar från 1914 till den svensk-norska unionsupplösningen. I polemik mot Rosa Luxemburg ansåg Lenin att de nordiska socialisterna gjorde rätt i att hävda Norges självbestämmanderätt. Rosa Luxemburg däremot menade att den norska självständighetsrörelsen var »en yttring av bonde- och småborgarpartikularism, en önskan att för sina egna pengar ha en 'egen' kung, i stället för den av den svenska aristokratin påtvingade» (s. 89).

Ett urval av Mao Tse-tungs skrifter, också det verkställt av Bo Gustafsson, är under utgivning.

Reidar Larsson

KNUT PETERSSON: *En bondedemokrat. Alfred Petersson i Påboda*. Stockholm 1965.

Knut Peterssons biografi över fadern, Alfred Petersson i Påboda, är ett arbete med många förtjänster. Det är stilistiskt njutbart och förenar på ett elegant sätt episk bredd med sinne för dramatiska poänger. Utan att ge avkall på hänsynen till en bredare läsekrets benär författaren upp problem, som även forskningen har anledning att uppmärksamma. De obligatoriska invändningarna mot genren från vetenskaplig synpunkt kommer man väl inte ifrån. Bristen på dokumentation gör det stundom svårt att utan vidare inordna resultaten i det vetenskapliga kunskapssystemet, vilket ter sig retfullt med hänsyn till den noggrannhet och probleminriktade karaktär, som eljest präglar arbetet. Men man kan ju också vända på resonemanget och lyckönska den breda läsekretsen, som fått en så kunnig och medveten guide till en viktig period i vårt förflutna. För de intresserade forskarna kompenseras bristen på klara hänvisningar i någon mån av frikostiga citat, som gör det möjligt för läsaren att på vissa punkter själva ta ställning till slutsatser och tolkningar. Att författaren tillåtit sig en viss frihet i fråga om värdeomdömen bör bekymra vetenskapssamhället mindre. Tidsskedet är ur den synpunkten så väl genomdiskuterat och vaksamheten hos »skolorna» så stor, att ingen torde ta någon skada till sin själ. Den konsekvent proliberala hållningen kommer väl i sin provokativa utformning att förarga några men säkerligen också att verka stimulerande.

Alfred Peterssons idéutveckling var föga märklig, utan språng eller subtila teoretiska inslag. Konsekvensen är det mest frapperande. Den dragning åt vänster, som man hela tiden kan skönja, var i huvudsak en konsekvens av grundåskådningens anpassning till nya verkligheter. Men den var förmodligen mer än så. Vissa verkligheter räknades icke. Den opinionsmässiga och statsrättsliga reaktionen kring 1914 följdes icke av någon motsvarande i Alfred Peterssons utveckling. Hans vänstervridning fortsatte som förut, ja, den accentuerades.

Hemmet gav impulser i både konservativ och frisinnad riktning. I den trakt han växte upp — Söderåkra socken söder om Kalmar — var det naturligt, om man som hemmansägaren på 1880-talet slöt sig till tullvännerna. Hur mycket av nationell anda, som följde med på köpet, är ovisst. Uttalanden i unionsfrågan kring 1905 tyder på en obestridd nationell självkänsla, ehuru samförståndsanda och fredsvilja präglade det slutliga ställningstagandet.

Men det gavs även impulser i motsatt riktning. Väckelsen gick på 1870-talet genom bygden och grep även den blivande lantmannaledaren från Påboda. Allvaret i hans övertygelse liksom den praktiska inriktningen, viljan att göra något, framgår av hans beslut att utbilda sig till missionär. Den fasta tron övergick dock aldrig i sekterism eller ofördragsamhet. När hans samfund kring sekelskiftet visade tendenser i den riktningen drog han sig undan. Studiet av Viktor Rydberg, vars betydelse för svensk radikalism är dokumenterad i flera andra fall, spelade härvidlag säkerligen en betydelsefull roll. I Knut Peterssons framställning framstår han som den i särklass viktigaste teoretiske inspiratören, och att han påverkade Alfred Peterssons samhällssyn på ett djupgående sätt synes oomtvistligt. Grottemotivet tycks ha följt honom genom åren. Idéinnehållet i Grottesången och Rydbergs kommentarer därtill korresponderar slående med Alfred Peterssons egna åsikter och känslolägen: främlingskapet inför industrialismen, de moraliska invändningarna mot kapitalismen, synen på socialismen som en farofylld utopism. Men kapitalister och socialister kunde icke tigas bort. Alfred Petersson vägrade även att hemfalla åt privata utopier. Så kom det sig, att han i regeringsställning kom att kampera samman med såväl bolagspampar som socialistledare.

Vägen till de viktiga posterna var stillsam. Träget utskottsarbete under erfaren ledning och några välfunna kompromissformler hade 1905 fört honom upp i skiktet närmast under lantmannaledare som Persson i Stallerhult, Pehrson i Törneryd och Andersson i Nöbbelöf. Detta skickelsediga år förde honom emellertid på allvar fram i offentlighetens ljus. Vid den urtima riksdagen invaldes han som ordinarie ledamot i utskottet för unionsfrågornas handläggning. Att han här kom att inta en från majoriteten av andrakammarrepresentanterna avvikande hållning är tidigare känt genom Arne Wählstrands detaljrika redogörelse i studien över 1905 års ministärkriser. Med synbarligen äkta patos vände han sig mot tanken på eftergifter. Tillsammans med Harald Hjärne och Lindblad i Närlunda slöt han sig till förstakammarledamöternas ståndpunkt.

Knut Petersson noterar, hur detta stärkte hans aktier inom lantmannaleden. Av delvis taktiska skäl ställde sig nämligen de övriga lantmanna-

ledarna på en ståndpunkt, som närmare överensstämde med den liberala linjen. Härigenom avlägsnade de sig uppenbarligen från den förhärskande stämningen bland riksdagens lantmän. Men Knut Petersson glömmer en viktig aspekt på frågan. I sin iver att påvisa, att faderns ställningstagande icke var ett uttryck för krigiska instinkter, tycks han negligera det faktum, att Petersson i Påboda vann sin position som ledande lantmannapolitiker genom att gå till höger om »de gamle». Härigenom undandras läsaren en viktig iakttagelse, som har betydelse för förståelsen av innebörden och utgången av kampen mellan Lindman och Påboda om lantmännen under de följande åren.

Att Påbodas nationella patos icke var uttryck för samma avancerade ståndpunkt som t.ex. Lindmans eller Teofron Säves, är en annan sak. Det får anses bestyrkt av hans handlande efter invalet i den nationella samlingsministären. Här slöt han sig nämligen till Wachtmeisters och Staaffs fredliga linje. Kravet på Kongsvingers nedläggande, som de aggressivare statsråden ville vidhålla, synes han tidigt ha uppgivit. Man bör dock icke bortse från möjligheten att här har skett en viss förskjutning i hans åsikter.

Gästspelet som statsråd blev kort. När unionsfrågan lösts och de följande valen mot alla tips gått i vänsterriktning, trädde Staaff till. Men Påboda hade onekligen gjort en betydelsefull insats, och som »den förste bonden i konungens råd» hade han fått blickarna på sig. Hans verkligt stora politiska insats låg dock ännu framför honom. Med den ställning han förskaffat sig var han anmärkningsvärt passiv inför 1906 års riksdag. Han skrev visserligen in sig i Nöbbeleöfs skapelse, Nationella framstegspartiet, men några ledaraspirationer lade han ej i dagen. Ändå kom han under de följande åren att stå i centrum för det politiska spelet. Han tog ledningen i den stora politiska dagsfrågan, rösträttsfrågan.

Tillsammans med Arvid Lindman och Daniel Persson i Tjällberg har Petersson i Påboda för eftervärlden framstått som en av upphovsmännen och den måhända viktigaste pådrivaren bakom 1907 års rösträttsreform. Han har också fått ge namn åt den princip efter vilken lösningen kom till stånd, Påbodalinjen. Varje nytt arbete, som sett dagen, har allt starkare understrukit just Påbodas förtjänst om slutresultatet. Det sista arbetet är härvidlag inget undantag. Dubbelproportionalismen som sådan var visserligen ingen ny tanke, men det var han som genom att förbinda den med ingrepp i fyrskalan drev fram den till ett verkligt alternativ till den liberala majoritetsvalslinjen.

Den s.k. Påbodamotionen vid 1906 års riksdag, ursprunget till det slutliga verket, utarbetades i samråd med intresserade personer inom och utom riksdagen. Någon partimotion i egentlig bemärkelse var den icke. Dagen innan den framlades fick den visserligen ett slags officiell sanktion genom att den undertecknades av ledande personer inom såväl lantmannapartiet som framstegspartiet. Vid utskottsbehandlingen visade sig dock sanktionen utan djupare innebörd. Samtliga representanter för andrakammarhögern följde regeringspropositionen. Däremot nappade man från det andra hållet. Förstakammarrepresentanterna slöt enigt upp bakom den dubbelproportionalistiska principen. Även i kammaren fick den stor majoritet. Ännu var man dock icke beredd att tumma på fyrskalan, vars reducering var

Påbodas viktigaste bidrag till motionen. Utskottsmajoriteten vägrade nämligen att uppta till behandling frågan om en ny maximering av röstetalen vid landsbygdens val till landstingen.

I denna fråga arbetade dock opinionen för Påboda. Det viktigaste stödet kom här från den energiske redaktören för Stockholms Dagblad, Karl Hildebrand, vilkens betydelse för 1907 års reform först i Knut Peterssens arbete fått sin fulla värdering. Han har inte bara bidragit till centrala delar i 1906 års motion. Såväl i sin tidning som under vidlyftiga turnéer på landsbygden röjde han väg för påbodalinjens acceptering i såväl första-kammarkretsar som bland landsbygdsbefolkningen. I de förra började man alltmer inse, att Påbodas medicin måste sväljas, om man önskade ett realistiskt politiskt alternativ till det liberala programmet — bland den senare att det nya programmet öppnade lockande perspektiv beträffande inflytandet över de kommunala angelägenheterna. Med hänsyn till Peterssens i Påboda bristande intresse för den opinionsbildande sidan framstår Hildebrands insats som än mer betydelsefull.

Den centrala position Petersson i Påboda redan nu intagit i rösträttsfrågan blev för allom uppenbar genom anbudet om statsministerposten efter den staaffska ministärens fall. Han lät icke övertala sig, men som jordbruks- och »rösträttsminister» i Lindmans regering intog han från början en ställning, som icke stod den nominelle statsministerns efter. Att man från dynastins sida ville ihge betraktaren samma intyck, framgick av den kommuniké, som utsändes och som mot vanligheten lät meddela, att anbudet först gått till Påboda.

Skildringen av tillkomsten av den Lindmanska ministärens rösträttsproposition är ett av de mest dramatiska avsnitten i boken. Till betydande del har författaren här kunnat bygga på Brusewitz' opublicerade manuskript »Motsättningar i rösträttsfrågan», vars resultat härigenom i huvudsak införlivas med den tryckta litteraturen på området. Att regeringsförslaget måste innefatta en reducering av fyrskalan, var man från början klar över. Men hur långt skulle man gå? För Lindman var det en taktisk fråga. Hur långt kunde första kammaren pressas och hur långt måste den pressas? Reduceringen hade för honom inget egenvärde. För Påboda var det en fråga av lika stor vikt som utsträckningen av den politiska rösträtten. Budgivningen blev därefter och dragkampen mellan de två långvarig och hård. Lindman mobiliserade alla resurser för att bringa Påboda till reträtt. Fastän nästan ensam i ministären mot de övriga — Trolle och Tingsten stödde honom visserligen moraliskt men ville stå neutrala — höll Påboda ut. Lindman fick i det väsentliga ge vika. Han betraktade otvivelaktigt utgången som en personlig motgång och det förefaller troligt, att den inverkat på det framtida förhållandet mellan de två. Men framför allt var kampen uttryck för en djupgående motsättning i politisk grundsyn, som ändå förr eller senare skulle ha drivit dem i oförsonlig konflikt. Att Påboda lade en moralisk aspekt på motståndarens åsikter, gjorde inte saken bättre. När han manade fram Grottevisionen, fick Mammonprästen lätt drag av bruksdisponenten från Iggesund.

Lindmans eftergifter och besvikelser var dock inte slut med accepterandet av den 40-gradiga skalan. Lantmännen i andra kammaren utbad sig

ytterligare kompensation för en anslutning till dubbelproportionalismen. Kravet framställdes av Persson i Tällberg, som i en motion den 16 april gjorde klart, att skulle regeringslinjen accepteras, så måste den förknippas med ändrade valbarhetsvillkor till första kammaren och arvode till dess ledamöter.

Det har varit en omtvistad fråga, huruvida Petersson i Påboda tagit aktiv del i Tällbergsmotionens tillkomst. Att han aktivt stödde den efter framläggandet är känt, likaså att han under riksdagen stod i kontakt med Tällberg. Erik Timelin gick 1928 i sin avhandling »Ministären Lindman och representationsreformen 1907—1909» ett steg längre. Motionens ursprung var att söka i överläggningarna mellan Tällberg och Påboda, hävdade han.¹ Genom oklarhet i dokumentationen och yttre omständigheter har emellertid värdet av Timelins utsaga blivit högst dubiöst och möjligheterna att pröva hans källor uteslutits. I det avsnitt, som behandlar motionens genesis, har nämligen Timelin dels en allmän hänvisning till en av motionens undertecknare,² uppenbarligen den vid avhandlingens slutförande just bortgångne Johan Johansson i Kälkebo, dels i omedelbar anslutning till utsagan om Påbodas roll en specificerad hänvisning till Knut Petersson, innebärande att förekomsten av överläggningar mellan Påboda och Tällberg under riksdagen av denne »bekräftats».³

Redan 1929 vände sig Knut Petersson mot tanken, att hans uppgift skulle uppfattas som grund för Timelins påstående att Påboda medverkat vid motionens tillkomst.⁴ Att Timelins åsikt ändå skulle kunna ha ett visst berättigande vill han tydligen inte heller erkänna. Den omnämns ej i det nu publicerade arbetet och en liktydig formulering, som i litteraturen framförts av Sten Carlsson, avvisas. Helt obefogat är väl inte ett sådant förfarande. Även om Timelins påstående, som måste betraktas som ursprung till Sten Carlssons utsaga, grundar sig på en uppgift från Johansson i Kälkebo och ej på en missuppfattning av upplysningar från Knut Petersson själv, så har det verkligen begränsat värde med hänsyn till dess osäkra »memoarkaraktär». Kälkebo själv gick bort utan att få se hur hans uppgift använts.

På en punkt kan författaren också frita Påboda. Själva uppslaget till en uppgörelse på dubbelproportionalistisk grund, som kunde accepteras av ett antal liberala lantmän, kom från annat håll. Genom utförliga brevcitat visar Knut Petersson, att Tällberg fick detta från hälsingebonden Per Olsson i Fläsbro.

Inte heller påståendet att Påboda — oberoende av hur det förhöll sig med hans delaktighet i Tällbergsmotionens tillkomst — gått bakom Lindmans rygg vill författaren godtaga. Överläggningarna med Tällberg skedde säkerligen icke statsministern ovetande, menar han. Något belägg härför presteras dock icke. Sten Carlsson, mot vilken polemiken på denna punkt

¹ Erik Timelin, *Ministären Lindman och representationsreformen 1907—1909*. Karlskrona 1928, sid. 350.

² *Ibid.* sid. 349 not 41.

³ *Ibid.* sid. 350 not 49.

⁴ *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1929, sid. 320 f.

är riktad, har i en recension återkommit till frågan.⁵ Han vidhåller icke, att Påbodas andel i Tällbergsmotionen kan anses vetenskapligt belagd, även om han tycks finna Knut Peterssons förbigående av Timelins omdöme väl lättvindigt. Däremot vill han icke medge, att det skulle vara obefogat att påstå att Påboda agerade bakom statsministerns rygg. Det framgår ganska klart, hävdar han, att Påboda icke höll statsministern underrättad om de förhandlingar, som fördes över partigränserna. Hans belägg härför verkar dock inte övertygande. Han hänvisar nämligen till ett av Knut Petersson själv citerat brev från Karl Hildebrand till finansminister Swartz, av vilket framgår, att finansministern klagat över, som Hildebrand skriver, »det egendomliga däri, att vårt arbete bedrivits utan att regeringen därom underrättats». Av brevet i övrigt framgår dock, att »vårt arbete» närmast syftar på händelser, i vilka Påboda — såvitt de uppgifter vi har är riktiga — icke var delaktig och där spelet var så öppet, att någon information knappast var behövlig. Vi vet icke ens, vem som först fick kännedom om det arbete, som nämns, Lindman eller Påboda.

Det är naturligtvis möjligt, att vi saknar viktiga fakta i målet och att Påboda bedrev ett mer avancerat spel än källorna visar. I det material, som varit före, finns dock inga belägg för att han skulle, på sätt som hävdats, ha gått bakom statsministerns rygg. Några avgörande bevis för ett motsatt påstående har emellertid icke heller presterats. Knut Peterssons skildring är en märklig blandning av källkritisk skärpa, medvetenhet om vår kunskaps gränser i frågorna och tro på faderns oskuld.

I kapiteln »Den söndrade ministären» och »Politisk skilsmässa» ger Knut Petersson en i stort sett välavvägd och spännande framställning av motsättningarna inom ministären Lindman, Lindmans och Påbodas kamp om lantmännen och statsministerns slutliga utmanövrering av jordbruksministern. Tvistigheter hade uppstått redan vid behandlingen av rösträttsfrågan 1907, men även i fråga om en speciell arrendelagstiftning för Norrland kom de två ihop sig. Båda tycks dock ha varit inställda på att uthärda tillsammans till dess grundlagsverket vid 1909 års riksdag förts i hamn. Statsministerns missnöje kom därför att i första hand inriktas mot minoritetens övriga medlemmar, krigsminister Tingsten och utrikesminister Trolle. De stora dragen av slitningarna och de påföljande ministärrekonstruktionerna är väl kända från Brusewitz' uppsatser. Först i Knut Peterssons arbete får de emellertid en fyllig behandling. Klart visar han hur Lindman successivt konsoliderar ministären och ger den en homogen högerkaraktär, hur han samtidigt som ministären proklamerar som en regering över partierna i 1908 års val intensivare än tidigare varit brukligt kastar sig in i valstriden. Han inleder en politisk allians mellan högern och kungamakten på anti-parlamentarisk grund. Han fångar in lantmännen i andra kammaren och lägger härmed grunden till ett modernt högerparti.

Det sista ledet i processen var avlägsnandet av »fronden» dvs. Påboda och Trolle. Tingsten hade utmanövrerats redan 1908 i en rask aktion, som tvingade Lindman att avstå även Dyrssen, vars avpollettering ej var avsedd. Han måste offras som försoningsgest åt Påboda, som då ännu ej ansågs

⁵ Svenska Dagbladet 11/10 1965.

umbärlig. Vid 1909 års riksdag var emellertid vägen jämnad för en slutlig uppgörelse. Rösträttsfrågan var ur världen och Alfred Petersson var ej längre ombärlig som förbindelseman mellan regeringen och andra kammaren. Lindman var sin egen förbindelseman. Krisen kring § 46 RO gav bekräftelsen. Den vetenskapliga debatten har beträffande denna regeringskris centererats kring ett moraliskt spörsmål, där anhängare av högerrespektive vänstertraditionen pliktskyldigast intagit sina platser i leden. Brusewitz hävdade i sin komprimerade framställning, att Lindman på ett mindre hedervärdt sätt dragit Påboda vid näsan. Statsministern lät enligt denna version Påboda taga avsked på motstånd mot ett interpellationssvar, som sedan ändrades på de omstridda punkterna, innan det lades fram i kammaren. Olle Nyman hävdade i sin tur i den bekanta recensionen av Brusewitz uppsatser, att det allvarligt kunde ifrågasättas, huruvida Påbodas indignation över ändringarna var berättigad. Enligt uppgifter till Palmstierna av personer, som av Lindman förelagts de olika svarsalternativen, skulle ändringarna vara av så obetydlig karaktär, att de ej kunde ha betytt någon ändring av Påbodas ställningstagande. Någon moralisk aspekt hade frågan uppenbarligen icke, menade Nyman.

Att även redaktionella ändringar, som ingen bestritt blivit gjorda utan att information härom lämnats till de avgående statsråden, hade en icke oväsentlig innebörd, torde emellertid efter Knut Peterssons redogörelse få anses belagt. Att Påboda tillskrev dem större betydelse än Lindman får också sin förklaring. Någon vecka innan interpellationsdebatten gick av stapeln i andra kammaren hade jordbruksministern samtal med Persson i Stallerhult och Janssons i Djursåtra. Han drog av de uttalanden dessa gjorde slutsatsen, att andrakammarhögern icke skulle ställa sig på regeringens sida, om denna gjorde sig solidarisk med den s.k. malmska ukasen, den dagorder från krigsministern, som givit upphov till interpellationen. Härutinnan misstog han sig. Lindman hade redan förvissat sig om att man på detta håll var ovillig att sätta regeringens existens på spel. Riktigt överens var man dock inte med statsministern. Ingrepp i gällande praxis önskade man icke. Efter överläggningar mellan statsministern och de nämnda lantmannaledarna vid en middag hos finansminister Swartz dagen före frondörernas avskedsansökningar tycks denna stötesten ha avlägsnats. Justeringen i interpellationssvaret företogs av Lindman och Hederstierna morgonen därpå. Om Påboda levat i tron att lantmannahögern skulle följa honom mot Lindman i händelse den måst ta ställning till det ursprungliga interpellationssvaret, är det föga märkligt, att han blev indignerad över ändringarna. Han måste ha sett dem som anledning till att denna reaktion uteblev. För Lindman å andra sidan, som visste sig ha lantmannahögerns stöd ändå, var det hela en mer bagatellartad affär.

Hur den moraliska frågan skall bedömas efter tillkomsten av dessa fakta i målet är ovisst. Knut Petersson ansluter sig i huvudsak till Brusewitz i bedömningen. Han avstår visserligen från att besvara frågan, huruvida ändringarna i interpellationssvaret hade någon betydelse för Påbodas hållning i konflikten, men han synes ändå benägen att hänföra Lindmans handlingsätt till en politisk moral av mindre efterföljansvärd art.

Därom må de traditionsbundna av båda slag tvista. Det väsentliga är

krisens följder, expressivt formulerade av författaren i orden: »Han (dvs. Lindman) hade förlorat en jordbruksminister men i gengäld vunnit ett parti, noga räknat till och med två... Lantmannapartiet och framstegspartiet hade upphört att spela en självständig roll i riksdagspolitiken. Inför den stundande allmänna rösträtten sökte de sin tillflykt i Lindmans effektiva valorganisation.» Som framgår av Knut Peterssons redogörelse var utgången icke resultatet av de redaktionella ändringarna i interpellationssvaret. Djupare krafter verkade här. Det må åter erinras om bakgrunden till Påbodas uppstigande 1905 från en mindre bemärkt position till det främsta ledet inom lantmannahögern. Inom detta lyssnade han nu instämmande till Lindmans paroller om »front mot socialismen» och nationell och religiös renässans. Alfred Petersson däremot hade redan under sin tid i ministären i offentligt tal varnat för denna frontbildning. I ett tal i Torsås i augusti 1908 hade han i sådana panegyriska tongångar pläderat för en till hela folket syftande reformpolitik och bondeklassen som ett medlande element i politiken, att man i pressen sporde varför han icke lät inskriva sig i det liberala partiet. Rollerna från 1905 var ombytta. Lantmannahögerns val av herre var i så måtto konsekvent.

För Alfred Petersson betydde uppgörelse med Lindman, att hans vänsterinriktning kom att starkare markeras. Redan under sommaren 1909 lät han ånyo sina socialpolitiska tankar och sin demokratiska övertygelse komma till uttryck i ett tal, som genom bruket av termen »folkhem» pekade fram mot senare tiders välfärdspolitik. Den antiutopism, som skymtar fram, får ses som en måning till skepsis inför de våldsamma samhällsförbättringarna på vänsterkanten. Sin lit satte han till det han uppfattade som det medlande elementet i samhället, till bondeklassen. Fanns det icke ännu underlag för ett centerparti på lantmannapartistisk grund? För en sådan skapelse fordrades emellertid medverkan från de liberala bönderna. I syfte att sondera terrängen på detta håll satte sig Påboda i förbindelse med Daniel Persson i Tällberg. Efter grundliga överläggningar lades projektet på hyllan. De kom fram till att en ny partibildning skulle gagna högern mest. Återstod endast en plattform. I februari 1910 anmälde Alfred Petersson sitt inträde i frisinnade landsföreningens lokalavdelning i Kalmar.

Han kastade sig med iver in i valstriden inför landstingsvalen. Vilken betydelse han fick för utgången är ovisst. Att hans biografi tillmäter den större effekt än Lindmans biograf är inte underligt, men han kan också påvisa att Lindman själv såg så pass allvarligt på »Påbodaesningen», att han måste uppstå den gamle Pehrson i Törneryd att gå till motattack.

Anpassningen till det nya partiet gick smärtfritt. När det på våren började gå rykten om att en splittring med upphov i Tällberg var under uppsegling inom liberala partiet, tog han förnyad kontakt med den person, som han själv blott ett halvår tidigare dryftat centerpartiplaner med, nu för att vädja om enighet.

När Knut Peterssons biografi når fram till 1911 ändrar den karaktär. Den politiska exposén blir bredare; Påboda skjuts alltmer i bakgrunden. Det är tydligt, att författaren velat unna sig nöjet att ge sin helhetssyn på den bittra politiska strid, som nu tog sin början mellan vänsterpartierna och den av Lindman konsoliderade högern. I denna strid spelade Påboda

genom invalet i den andra staaffska ministären visserligen en icke obetydlig roll, men han stod icke som under tiden i den Lindmanska ministären i centrum för intresset. Den bild av den politiska kampen, som Knut Petersson ger, är en liberal bild, förmodligen den mest konsekventa och genomarbetade, som presterats.

Någon anledning att redogöra för denna bild i stort finns icke. Några detaljer, där författaren söker komma med nytolkningar, är emellertid värda att beröra. En sådan detalj gäller Staaffs Karlskronatal och dess eftermäle. Enligt Knut Petersson ter det sig egendomligt, att samtiden och historieskrivningen icke tydligt gjort klart för sig, att Staaff i detta tal ingalunda bundit sig för ett uppskov med övningstiden vid infanteriet. »Uppskovet var ett alternativ, knutet vid en viss betingelse.» Det var för Staaff ett alternativ, som måste väljas under förutsättningen att man i riksdagen fann sig tvingad att förorda vinterlinjen med den väsentliga ökning av den samlade övningstiden det förde med sig. Om man däremot kunde nöja sig med något mindre, kunde ett beslut redan vid 1914 års riksdag övervägas. Hans undvikande svar på frågan från kungen den 26 december 1913, om han var villig att upplösa andra kammaren, måste enligt Knut Petersson ses mot denna bakgrund. Enligt en uppgift från Lindman i brev till Hederstierna skall Staaff för kungen visserligen ha framhållit, att han icke ansåg sig böra lägga fram någon proposition till 1914 års riksdag om övningstiden vid infanteriet, men att det heller icke var uteslutet, att det under riksdagen kunde framkomma synpunkter, som föranledde en omprövning av denna åsikt. Vid statsrådsberedningen den 4 februari framförde han också tanken att i propositionen medtaga även frågan om övningstiden i form av ett bud på 255 dagar, alltså en obetydlig ökning. Genom en delad rekrytskola avsågs vinterutbildningen bli tillgodosedd. Krisen den 6 februari hindrade, att förslaget kom under överläggning ens inom ministären.

Mot denna bakgrund framstår Staaffs ovilja att ta klar ställning till upplösningserbjudandet i mer begriplig dager. Däri måste författaren ges rätt. Några egentligt nya trådar till förståelsen eller bedömningen av krisen som sådan ger den oss däremot inte. Att kungen vid tiden för borggårdstalet var underrättad om att ministären övervägde en proposition har klargjorts redan tidigare i Nymans utförliga redogörelse för krisförloppet i »Högern och kungamakten». De som drev fram den var icke villiga att förhandla. De fordrade både en omedelbar lösning och en väsentlig utsträckning av övningstiden.

Även på ett par andra punkter vill författaren göra reservationer mot uppfattningar han funnit förfäktade. Den ena gäller Rosenbadsmötet, som han tycker förhastat har tolkats som ett tecken på att Staaff förlorat ledningen inom sitt eget parti. De uppgifter, som föreligger från denna sammankomst, är dock samtliga hörsägner, och möjligt är, menar han, att avsikten endast varit att skapa en motvikt mot vinterlinjens anhängare. Någon entydig bestämning av allvaret i »frondörernas» avsikter låter sig väl icke göra, men detta förhållande kan icke bortförklara, att Staaff, hur han än vände sig, måste räkna med avfall från partiet av betydande art — ända in i regeringen — från endera flygeln.

Däremot är det säkerligen riktigt, som författaren hävdar, att regeringen Staaff icke tog borggårdstalet som förvärdning för att komma ur en hopplös situation. Även om partiet skulle decimeras, så intog det dock den centrala positionen i försvarsfrågan, medelproportionalen mellan högerns och socialdemokraternas linjer. Att det var i insikten härom som Staaff icke omedelbart drog konsekvenserna av monarkens misstroende votum utan inledde förhandlingar kan nog vara riktigt, även om vi inte med säkerhet kan uttala oss om de avgörande motiven.

Mot 1914 års händelser reagerade Alfred Petersson bestämt. Han vände sig icke endast mot den nationalism och militarism, som kom till uttryck såväl inom som utom parlamentet. Framför allt uppreste sig hans innersta mot den antidemokratiska strömning, som han fann dem vara utslag av. Den var för honom ett hot mot århundradens kamp och arbete, ett arbete som han själv lämnat viktiga bidrag till. Han ställde sig tveklöst på partiets vänsterkant i kampen mot högern och kungamakten. Något intryck av valnederlaget tog han heller icke. Inte ens krigsutbrottet kunde få honom att ändra uppfattning. Staaffs kapitulation fann han olycklig.

Vänsterutvecklingen fortsatte under kriget. Misstron mot kungaregeringen mildrades icke av den allmänna avspänning i borgfredens tecken, som kom till stånd. Följdriktigt gjorde han tidigare än de flesta inom sitt parti klart för sig nödvändigheten av en samverkan med socialdemokraterna. Stadsradikalernas hämningar, som bottnade i oro för försvarsfrågan, delade han icke. Inte heller tvekade han inför en genomgripande kommunal rösträttsreform. Den reform han själv stått fadder åt betraktade han nu som en ofullkomlig kompromiss.

Först 1917 var hans parti berett att slå in på de vägar han tidigt utpekade. I takt härmed försvann även det tidvis spända förhållandet till Edén, som han under det kollektiva ledarskapets tid omedelbart efter Staaffs bortgång funnit alltför högerorienterad och under inflytande av Dagens Nyheters redaktör Otto von Zweibergk. När vänstern på hösten genom Edén erbjöds bilda ministär var det också ofrånkomligt, att han återvände till sin gamla post i jordbruksdepartementet. Helst hade han velat stå utanför, men han hade genom sin egen agitation för en regeringskoalition med socialdemokraterna bundit sig för hårt.

I brev till hustrun vid det tillfälle då han förstod, att han icke kunde slingra sig undan ansvaret, gjorde han klart att han väl visste, vilken lejonkula han begav sig in i. »Vem som än skall taga ansvaret för livsmedelspolitiken måste nu misslyckas», skrev han. Det blev också hårda sammanstötningar — tidigare utförligt belysta i Gellermans och Gerdners avhandlingar — där medlemmar av koalitionspartiet icke drog sig för att kräva jordbruksministerns huvud på ett fat. Regeringskollegerna var dock lojala. De visste, att han var outhärdlig, så länge man önskade fortsätta regeringsarbetet över huvud. Ingen torde heller ha »misslyckats» bättre.

När regeringskoalitionen på hösten 1919 började bli utnött, begynte även Alfred Peterssons krafter att svika. Gärna hade han sett att han befriats från sin arbetsbörd. Men han var icke beredd att ta ansvaret för den upplösning, som hade blivit följd, om han dragit sig ur spelet. När regeringskrisen var ett faktum, lät han dock inte locka sig till förnyat engagemang.

En detalj i detta sammanhang är värd att notera. Inför hotet om en socialdemokratisk enpartiregering tog Ernst Trygger kontakt med Påboda. Han ville göra klart, att denne i händelse av ett regeringsuppdrag kunde räkna med riksdagshögerns stöd. Alfred Petersson lät förstå, att han icke stod till förfogande för den roll Trygger ville tilldela honom. Han hänvisade till den liberale partiledaren.

Knut Peterssons biografi över fadern är en elegant och provokativ exposé över svensk politik under 1900-talets två första decennier. Den flödar inte av sensationella faktiska nyheter, och historiografiskt ansluter den sig till den apologetiska liberala linjen. Ändå upplevs den som fräsch och i viss mån korrigerande. Aspekten är delvis avvikande från tidigare skildringar. Den bild av »genombrottsåren», som dominerat marknaden, har formats av stadsliberaler, konservativa från bruks-, industri- och ämbetsmannavärlden samt socialdemokrater, samtliga med en mer eller mindre konstitutiv misstro mot lantmännen. I det recenserade arbetet är perspektivet omvänt. Petersson i Påboda var väl i sin lyhördhet för den nya tidens krav inte helt representativ för någon av lantmannagrupperna, men han hade tillräcklig respekt för uppdragsgivarna för att det skulle sätta sin prägel på gärningen. Knut Petersson tappar aldrig det perspektivet helt ur sikte och det ger hans bok dess egenart.

Mats O. Bäck

BERTIL BJÖRKLUND: *Svenska Typografförbundet, Studier rörande Sveriges äldsta fackförbund*. Oskarshamn 1965.

I denna avhandling som kommit ut med anledning av Svenska Typografförbundets 75-årsjubileum har författaren tagit upp till behandling ett antal för den svenska fackföreningsrörelsen och Typografförbundet väsentliga problem. Han har haft turen att få behandla ett förbund som är i hög grad intressant vid tre för svensk fackföreningsrörelse avgörande skeden: det gäller kampen mellan liberaler och socialister på 1890-talet, den stormiga perioden vid första världskrigets slut och åren omkring Saltsjöbadsöverenskommelsen.

Givetvis vinner framställning på att på detta sätt koncentreras till vissa centrala avsnitt. Urvalet har också i stort sett givit sig självt. Endast ett för förbundet väsentligt parti har av författaren inte tagits upp till behandling. Det gäller »den i fackförbundshistoriker ofta starkt utrymmeskrävande redovisningen av bud, mötbud och detaljresultat vid enskilda avtalsförhandlingar» (s. 9). Här hade det givetvis varit otänkbart med en löpande redogörelse men frågan är om inte författaren hade kunnat behandla dessa synnerligen väsentliga problem utifrån nya metoder. Det borde ha varit möjligt att ta ut ett antal avtalsrörelser och på dessa pröva de faktorer som man kan anta påverkar avtalsresultatet. Sådana faktorer som fondernas storlek, enigheten inom förbundet, avtalsyrkandenas omfattning, branschens ekonomiska läge osv. Kanske hade det på detta sätt varit möjligt att med stöd av ett historiskt material ge ett bidrag till avtalsrörelsernas problematik.

Förutom de historiska avsnitten innehåller också avhandlingen redovisningen av en stor intervjuundersökning som författaren gjort med ca 800 typografer våren 1964. Författaren har med denna undersökning eftersträvat framför allt två saker: dels har han velat föra fram sin redogörelse för vissa historiska avsnitt till våra dagar och tala om vad medlemmarna har för aktuella åsikter i de beskrivna frågorna (fredsavtal och ackordslöner); dels har han ställt ett antal frågor genom vilka han skall kunna belysa problem kring den fackliga aktiviteten och den fackliga demokratin. Till stora delar har författaren använt samma metoder och samma frågor som Ingemar Lindblad i dennes undersökning av Kommunalarbetarförbundet.¹ Fördelen med detta förfarande skulle vara att jämförelser blir möjliga.

Frågan är dock om fördelarna är så stora. I många fall är det trots allt svårt att jämföra — betingelserna är andra och frågorna har en delvis annan form. Lindblad kunde göra en omfattande framställning av hur fackföreningsdemokratin fungerar och upplevs, hur medlemmarna får sin information och hur deras attityd till förbundet är. Hade det inte varit möjligt att istället för att gå parallellt med Lindblad bygga vidare på hans resultat?

Ett exempel: Av både Lindblads och Björklunds framställningar framgår att det finns två grupper fackföreningsledamöter som i flera väsentliga avseenden skiljer sig från varandra. Det är på den ena sidan de aktiva, välinformerade, de som går på möten och som framlägger egna förslag. Å andra sidan de mindre väl informerade, de passiva. Resultatet är ju knappast överraskande och borde ha kunnat anses till fullo fastställt med Lindblads undersökning. Björklund hade kunnat gå vidare och närmare undersöka de båda gruppernas struktur.²

När det gäller de historiska avsnitten i avhandlingen har författaren lagt ner stor möda på att uppleta nytt källmaterial och han har behandlat den stora mängden protokoll, tidningsartiklar och tillfällighetstryck med vederbörlig försiktighet. De olika studierna är genomgående deskriptiva. Här skall närmare diskuteras de två mest omfattande kapitlen vilka behandlar striden mellan liberaler och socialister och oppositionen mot den sittande styrelsen 1919. Författaren säger om dessa i sitt förord: »I båda fallen är det fråga om att studera, hur en organiserad minoritet i oppositionsställning bedriver en intensiv propaganda samt så småningom lyckas vinna majoritet och överta makten i förbundet; det är i viss mån också fråga om

¹ Ingemar Lindblad, Svenska Kommunalarbetareförbundet 1910—1960 (Sthlm 1960).

² På vissa punkter borde författaren också kunnat gå längre redan med det material som nu redovisas. Författaren har fastställt graden av informationsnivå och han har redogjort för de kanaler varifrån typograferna får sin information. En sammanställning av dessa båda resultat visar det intressanta att inte mindre än 57 % av dem som får sin information av kamrater på arbetsplatsen har en låg informationsnivå, 27 % medel- och endast 16 % hög nivå. Ser man däremot på dem som får sin information genom vad man kan kalla förbundskanaler (funktionärer och Grafisk revy) så har bland dessa inte mindre än 40 % hög informationsnivå, 31 % medel- och 29 % låg nivå.

att iaktta reaktionen hos de förutvarande ledarna efter detroniseringen. Man kan beteckna dessa kapitel som 'case studies' rörande organiserad opposition och maktskiften av inom svenska fackförbund ovanligt slag.»

Som länge varit känt är Typografförbundet det fackförbund där liberalerna längst kunde behålla sina ställningar. Det förekom inom detta under hela 1890-talet en intressant diskussion mellan företrädare för de båda riktningarna — en diskussion som exponeras dels vid förbundsmöten dels i det officiella organet Svensk Typograftidning dels i socialistiska tillfällighetstidningar. Här borde finnas goda möjligheter att ge en bild av den liberale fackföreningsmannen och studera den långdragna kampen mellan honom och den socialistiske.

Författaren har beskrivit den s.k. ömsesidighetsfrågan — det gällde förhållandet till framför allt grannländernas organisationer — och han har behandlat diskussionerna om anslutning till socialdemokratiska partiet och till LO. Dessutom har han mera kortfattat beskrivit debatterna kring val och kring förbundstidningens redigering.

Med undantag av ömsesidighetsfrågan kan man kalla de här studerade fallen för symtom på ett motsatsförhållande inom förbundet. Att en grupp vill anslutning till socialdemokraterna och LO och en annan inte visar ju endast existensen av två grupper som hade olika uppfattning politiskt och fackligt. Inte *varför* dessa motsättningar fanns, *vad* de båda grupperna hade för program och *vilka* personer som utgjorde de båda huvudgrupperna. Naturligtvis har dessa problem berörts av författaren men man saknar de klart uttalade problemställningarna och den systematiska genomgången som är speciellt nödvändig om man skall kunna använda avsnittet som en »case» av en generell företeelse.

Som exempel kan här tas frågan om varför liberalerna var mer seglivade bland typograferna än bland andra fackförbund. Här framför författaren två förklaringar mera i förbigående. Den ena är att »en viktig skillnad tycks ha varit att liberalerna väsentligen intresserade sig för hantverksyrkena under det att socialisterna ansåg det lika viktigt att organisera grov- och fabriksarbetare» (s. 96). I detta ligger således, att typografyrkets karaktär av *hantverksyrke* skulle få konsekvenser för förbundets politiska orientering. Den andra av författaren framförda förklaringen är att socialdemokraterna så sent fick dominans inom förbundet på grund av att typograforganisationen »hunnit bli relativt stabil och effektiv, innan det socialdemokratiska partiet vunnit organisatorisk stadga». (s 102).

Båda dessa förklaringar har uppenbarligen tyckts författaren så självklara att han inte gjort några försök att närmare pröva dem eller ställa dem mot andra tänkbara orsaker. I själva verket torde de båda vara diskutabla och det finns flera andra som är lika troliga. Som författaren själv påpekat är de lokala variationerna inom förbundet högst avsevärda. Ett utmärkt exempel på detta är förbundsstyrelsevalen 1900 då det t.ex. var socialistisk majoritet i Malmö och Stockholm medan liberalerna fortfarande dominerade i Göteborg.³ Dessa skillnader mellan olika föreningar

³ Statistik över röstresultaten finns publicerade i Svensk Typograftidning 1/4 1900.

var inte något typiskt endast för detta val utan existerade under hela 90-talet.

Redan genom detta påpekande blir man tveksam inför förklaringar som dem som författaren framställt. Man var ju i lika hög grad hantverkare och tidigt etablerad i Göteborg som i Malmö. Ändå var den politiska situationen inom de båda typografförbunden radikalt olika. Jag tror att det krävs flera hypoteser och mera diskuterade sådana om man skall kunna få ett grepp på problemet liberaler — socialister inom Typografförbundet.

I lika hög grad som man framför det något diffusa begreppet »hantverksyrke» borde det vara meningsfullt att pröva i vilken mån arbetsplatsens storlek och dess näringsgeografiska placering spelade någon roll. Av röstsiffrorna 1900 tycks framgå att mindre föreningar inom icke industrialiserade städer i högre grad var liberala än andra. Städer utan någon socialistisk föreningsledamot var Arboga, Enköping, Hedemora, Jönköping, Kalmar, Karlshamn, Lidköping, Mariestad, Sundsvall, Söderköping, Södertälje, Uddevalla, Västervik och Örnsköldsvik.⁴

En faktor till liberalernas fördel torde ha varit den aktiva *tarifföreelse* som dessa genomförde under hela 90-talet. Från förbundsstyrelsen bedrevs en framgångsrik politik härvidlag som bör ha skapat förtroende för dem som satt vid makten.

Typograferna hade en längre *utbildning* än flertalet arbetare vid denna tid. En förklaringsfaktor skulle således kunna vara att det inom Typografförbundet fanns en kader av äldre välutbildade arbetare som inte var mottagliga för den socialistiska agitationen.

Det finns således ett antal tänkbara faktorer som kan förklara situationen inom Typografförbundet och som samtidigt kan belysa hela problemkomplexet liberaler—socialister inom svensk fackföreningsrörelse. Om författaren systematiskt prövat dessa under jämförelser mellan olika typografföreningar och olika förbund hade han på ett annat sätt kunnat komma nära det mål han uppsatt i inledningen.

När man övergår från händelserna kring sekelskiftet till perioden vid slutet av första världskriget kan man konstatera att frontställningarna inom Typografförbundet radikalt förskjutits. De som år 1900 ansågs som radikala omvälvningsmän framstår nu som försvarare av den bestående ordningen. Det gamla oppositionsorganet Framåt har nu blivit den tidning som försvarar den sittande styrelsen mot de anstormande radikalerna — vänstersocialister och syndikalister.

Den studie som Björklund genomfört är väsentligen kronologiskt uppbyggd. Den börjar med en redogörelse för typograferna under världskriget och hur dessa kompensterades under dyrtiden. Författaren redogör sedan för den opposition som kom från Göteborg och som började redan 1917. Våren 1919 kom kraven på en extra kongress; förbundsstyrelsen och underhandlarna får motvilligt acceptera. Den extra kongressen blir en seger för oppositionen och leder till totalt maktskifte inom förbundet. Oppositionsmännen väljs till underhandlare och till förbundsstyrelseledamöter. De återupptagna förhandlingarna med arbetsgivarna strandar och det går

⁴ Ibid.

till en konflikt som utbryter i juli 1919. Konflikten avblåses i augusti och den allmänna uppfattningen är att det nya avtalet innebar en seger för arbetsgivarna. Budet hade accepterats av typograferna med minsta möjliga majoritet.

I en sammanfattande analys av detta kapitel tar författaren ställning till orsakerna till detta unika händelseförlopp (s. 242). Han anser »huvud-orsakerna» vara:

- 1) missnöje med avtalsförslaget
- 2) vänstersocialistiska och syndikalistiska idéers utbredning
- 3) missnöje med förbundsstyrelsen, väsentligen Wiberg, av andra skäl än de i 1 och 2 angivna.

Författarens metod har varit att han gjort en omfattande redogörelse för händelseförloppet och därefter i sammanfattningen sökt ge förklaringarna. Dessa får ett allmänt stöd i den tidigare beskrivningen. Det är uppenbart att han härvid haft stora svårigheter att bemästra. Dels har han haft att redogöra för ett stort och komplicerat händelseförlopp som tidigare till stora delar varit okänt för forskningen, dels har han velat förklara det inträffade.

Som första s.k. huvudorsak till de exceptionella händelserna inom Typografförbundet sätter han missnöje med avtalsförslaget. Oppositionen mot underhandlarnas sätt att sköta sina uppgifter skulle ha växt sig allt starkare och slutligen gjort det nödvändigt för dem att avgå. Det är alldeles uppenbart att avtalsfrågan stod i centrum för debatterna våren 1919. Det var avtalet som oppositionen sköt in sig på. Men en av de gamla, Eduard Wiberg, förklarade (s. 241) att oppositionen gällde något annat än om man skulle begära tio kronor mer eller inte av arbetsgivarna. Det var enligt Wiberg istället »bolsjevikerna» som låg bakom. Avtalsförslaget skulle i och för sig ha betytt mycket lite.

Det finns anledning att se närmare på den problemställning som här aktualiseras. När det gäller missnöje med avtal kan man säga att detta bestäms av de förväntningar man har. När det gäller förväntningarna torde dessa skapas av tre faktorer:

- 1) det allmänna konjunkturläget
- 2) vad andra förbund uppnått
- 3) vad de egna förhandlingarna ingivit för förväntningar.

Det allmänna konjunkturläget var 1919 utomordentligt osäkert. Man hade visserligen inte hunnit fram till depressionen men det var dyrtid och det var svårt att avgöra hur mycket man skulle kunna begära i kompensation för denna. Vad beträffar frågan vad andra förbund uppnått kan här endast konstateras att det i debatten inom typografförbundet ej gjordes gällande att det fanns de som fått betydligt mer än det som begärdes av de gamla underhandlarna. Den tredje faktorn gällde vad underhandlarna ställt i utsikt. Vi vet då att avtalet diskuterades på kongressen 1918. Det sändes sedan ut på remiss till föreningarna och underhandlarna tog där efter viss hänsyn till föreningarnas synpunkter. Det kan i vilket fall ej hävdas att avtalsförslaget kom som en chock för förbundsmedlemmarna.

Av detta framgår att jag anser det svårt att verifiera påståendet att typografernas avtalsförslag var så dåligt att det berättigade till ett missnöje av så exceptionellt slag som det som framkom 1919. Det var knappast sämre än andra yrkesgruppers eller än vad man haft anledning att vänta sig.

I fråga om den andra orsaken som författaren anför — vänstersocialistiska och syndikalistiska idéers utbredning — kan han hänvisa till den genomgång han gjort av de olika riktningar som stod i opposition till socialdemokraterna. Han kan också peka på det faktum att framstående oppositionsmän som Sigvard Cruse och G. E. Malmberg tillhörde dessa organisationer och i sin argumentering använde sig av deras vokabulär.

Hela strejken sommaren 1919 tycks vara ett verk av övertygade medlemmar av »fackoppositionen» dvs. av radikala socialistiska och syndikalistiska riktningar. »Nya signaler måste hissas inom den fackliga rörelsen om denna skall kunna fylla sin uppgift som arbetarnas kamporganisation. Den gamla borgfredens anda inom fackföreningsrörelsen måste försvinna! Typograferna gå nu före. De vandra handlingens väg. De följes av hela svenska arbetarklassens sympati och med stöd av denna skola de säkert gå segrande ur striden.»⁵ Men trots dessa kampparoller i Politiken och annorstädes är det fråga om man kan säga att de vänstersocialistiska och socialistiska idéernas utbredning är en »huvudorsak» till revolutionen eller till strejken.

För det första kan ifrågasättas om dessa idéer verkligen hade en större utbredning hos typograferna än inom andra fackförbund. Det var vid denna tid en politisk oro inom hela fackföreningsrörelsen av sociala och ekonomiska skäl och det är ytterst tveksamt om man kan påstå att denna är speciellt prononcerad inom Typografförbundet.

För det andra är det värt att betona att den uppställning som författaren gjort av förbundsdelegaternas partitillhörighet vid extrakongressen 1919 visar att syndikalister och vänstersocialister ej hade majoritet vid denna (s. 193). Författaren konstaterar där också alldeles riktigt att dessa vid den avgörande omröstningen måste ha haft stöd av socialdemokrater. Skulle då dessa också ha varit inspirerade av fackoppositionen när de gick emot den sittande styrelsen?

För det tredje kan man diskutera i vilken mån de verkliga företrädarna för fackoppositionen i sin praktiska politik förde en syndikalistisk eller vänstersocialistisk politik. Det synes som om det rådde en viss diskrepens mellan de offentliga uttalandena och de inlägg som görs i styrelseprotokollet.

I Politiken skrev Cruse 11/7 1919: »Vi hävda att de strävsamma och idoga arbetarna skola erhålla en skälig lön för sin möda, men detta går naturligtvis över de borgerligas horisont. Vi förneka inte att våra krav äro banbrytande, ty hittills har det betraktats som ett axiom att arbetarna skola leva på existensminimum. Vi vilja bryta mot denna slavuppfattning och hoppas därvid på hela arbetarklassens stöd. Vi kunna göra det med så mycket större skäl som den blivande utgången av vår strid kommer att få

⁵ Politiken 4/7 1919.

stor betydelse för hela den svenska arbetarklassen. Detta säges inte för att skaffa oss någon helgongloria, vi vilja blott påvisa att vi till fullo fattat stridens hårdhet och betydelse.»

I förbundsstyrelsens protokoll kan man däremot läsa att Cruse 29/6 1919 talade för en begränsning av en strejk och den 2/7 ville han att man skulle ta saken lugnt. »Rent lättsinne att kasta ut kåren i en tvivelaktig strejk. En strejk över hela linjen är farlig. De gamla skulle få luft under vingarna.» Vid senare tillfällen talar samme Cruse för en uppgörelse och mot fortsatt strejk.

När revolutionären kom innanför styrelserummets lykta dörrar blev han den försiktige taktikern. I själva verket tycks skillnaderna mellan den gamla socialdemokratiska och den nya »revolutionära» styrelsen ha varit obetydlig. Två förklaringar till detta ligger nära till hands. Den ena är att de vänstersocialistiska idéerna inte satt särskilt djupt och den andra att man från fackoppositionens håll förstod att man inte hade förbundsmajoriteten bakom sig då det gällde att föra en mera aggressiv politik.

Det synes således av en rad skäl vara ytterst tveksamt vad de vänstersocialistiska och syndikalistiska idéernas utbredning hade för betydelse då det gällde skeendet inom Typografförbundet 1919.

Den tredje orsaken enligt författaren var att det fanns ett missnöje med förbundsstyrelsen och Wiberg av andra orsaker än de ovan nämnda. Författaren har verkligen övertygande visat att Wiberg inte besatt någon större smidighet när det gällde att möta den anstormande oppositionen. Vid ett par tillfällen var det snarare fråga om motsatsen. Man kan här också framhålla att Cruse och Malmborg ådagalade stor skicklighet när det gällde att leda oppositionen in på för dem lämpliga banor. Förhållandet var således det att vi hade en durkdriven opposition och ett svagt försvar.

Utgångspunkten för detta resonemang har varit de tre »huvudorsaker» som författaren satt upp i sin sammanfattning av skeendet inom Typografförbundet 1919. Det är ovisst vad författaren menar med »huvudorsak» men om han därvid menar en nödvändig betingelse av icke trivial art är en diskussion härom intressant och möjlig att föra. Nödvändigt är dock att man dels jämför med andra förbund dels närmare diskuterar de uppsatta orsakerna. Det synes högst tvivelaktigt om det inom Typografförbundet skulle ha rått ett större missnöje med avtalsförslaget än vad som skulle ha varit fallet inom andra förbund. På samma sätt bör man säkerligen inte överdriva betydelsen av den s.k. fackoppositionen. Socialdemokrater var med om att störta den gamla styrelsen och den nya synes i realiteten ej ha varit så »revolutionär».

Inom hela arbetarklassen rådde vid denna tid stark oro av politiska, sociala och ekonomiska orsaker. Inom Typografförbundet tog sig denna oro exceptionella uttryck. Vilken var orsaken? Det man på nuvarande ståndpunkt kan hänvisa till är att oppositionen var ovanligt aktiv och skicklig och att ledningen var passiv och oskicklig. Kraven på ett generationsskifte var starka.

Bertil Björklunds avhandling har givit mycken ny och väsentlig kunskap om den svenska fackföreningsrörelsen. Det urval av problem i Typografförbundets historia som han tagit upp till behandling och som här delvis

berörts är av centralt intresse. Det stora och svåra materialet har fått en källkritisk behandling och presenteras på ett lättillgängligt sätt. Det är uppenbart att Typografförbundets historia i Bertil Björklunds utformning bör kunna bli till glädje för många statsvetare och historiker samt inte minst för typograferna själva.

Stig Hadenius

D. A. SCHMEISER: *Civil liberties in Canada*. Oxford university press. Lond. 1964, reprinted 1965. Pris 45 sh. XVIII, 302 s.

När den svenska författningsutredningen beslöt att föreslå grundrättigheters inskrivande i den tillämnade grundlagen, befann den sig i viss mån i samklang med utvecklingen. Man hade fått bevittna, hur den enskildes frihetssfär kränkts, och hur alltjämt på många håll medborgerlig frihet var ett mer eller mindre okänt begrepp. Den internationella konventionen om mänskliga rättigheter med en överstatlig domstol som garant utgjorde ett ytterligare incitament.

Det fanns många lösningar och kombinationer av lösningar, som man kunde välja på. Tyvärr ingen som visar ett säkrare samband mellan frihet och frihetens trygghet samt rättighetskonstruktionen. Den lösning, som valdes, var frihetsprincipernas fastslående med den samtidiga möjligheten att hart när obegränsat inskränka dem genom lagstiftning och i vissa fall t.o.m. genom förvaltningsåtgärder. Domstolarnas lagprövningsrätt, som dessutom blott fick en tämligen svag sympatiförklaring, kan i detta sammanhang icke tillmätas någon större betydelse.

En mera originell insats på detta område har gjorts genom Canadas rättighetsförklaring av år 1960. Med det föreliggande arbetet har man fått den första fullständigare översikten över de medborgerliga rättigheternas och friheternas problematik i Canada.

Canadas författning innehåller ingen rättighetsförklaring, vilket ingalunda medfört, att någon vågat säga, att den medborgerliga friheten varit mindre än t.ex. i U.S.A. I varje fall torde det vara säkrast att ej uttrycka den åsikten för flertalet kanadensare, vilket inte hindrar, att Canada har och haft grupper, vilka känt sig förtryckta som t.ex. den 1899 invandrade ryska befolkningsgruppen Doukhobor (»frihetens söner och döttrar») och Jehovas vittnen i Quebec. Avsaknaden av en traditionell rättighetsförklaring kan sammanställas med den brittiska åsikten, att en folkrepresentation ej kan göra orätt. Lagprövningsrätten, som utövats och utövas i betydande omfattning, tager närmast sikte på de problem, som sammanhänger med kompetensfördelningen mellan parlamentet i Ottawa och provinsernas legislaturer. Men härvid kommer domstolarna givetvis in på problemet, vad det finns för medborgerliga rättigheter och vem som får företaga ingripandena i dem.

Man har i första hand strävat efter att fixera de fåtaliga stadgandena i grundlagen, som kan sägas ha den karaktären, att de i ena eller andra avseendet berör individernas frihet och rätt. Inledningen till den brittiska parlamentslag av år 1867, The British North America Act, som utgör

Canadas grundlag, uttrycker provinsernas önskan att sammansluta sig under en författning, som i princip är likartad med den brittiska. Grundlagen bestämmer, att det skall finnas en vald folkrepresentation, som skall sammanträda varje år och nyväljas vart femte år. De högre domstolarnas ledamöter tryggas i anställningen, särskilt skydd ges skolornas religiösa förankring och det franska språket vid sidan av engelskan.

De olika principståndpunkter beträffande medborgarnas fri- och rättigheter, som gjorts gällande, anges av förf. till sex, av vilka ingen kan sägas ha accepterats av högsta domstolen, om också olika ledamöter vid skilda tillfällen mer eller mindre anslutit sig till de olika uppfattningarna.

Ursprungligen har man fäst stort avseende vid provinsernas befogenhet att reglera frågan om egendom och »civil rights». Det sistnämnda uttrycket har dock underkastats ingående historiska undersökningar, som resulterat i att man så småningom mera allmänt accepterat den åsikten, att det har en tämligen begränsad innebörd. Som en följd härav har en annan synpunkt fått en ökad betydelse nämligen förbundsstatens befogenhet att lagstifta för fred och ordning och god styrelse. En tredje ståndpunkt har kompromissat och förmenat att de särskilda fri- och rättigheterna hör dels till förbundet och dels till provinserna beroende på vilken aspekt det gäller. Bestämmelsen om överensstämmelse med Englands författning har föranlett en fjärde ståndpunkt, som hävdar giltigheten i Canada av de olika principer, som kommit till uttryck i Magna Charta och senare deklARATIONER. Ytterligare en ståndpunkt har inneburit, att man hänvisat till föreskrifterna om parlamentet, av vilka man härlett nödvändigheten av grundläggande fri- och rättigheter, och av skyddet av skolornas religiösa inriktning har man hävdad, att religionsfrihet följer. Quebecs högsta domstol har gett uttryck åt en rent naturrättslig uppfattning av grundrättigheterna.

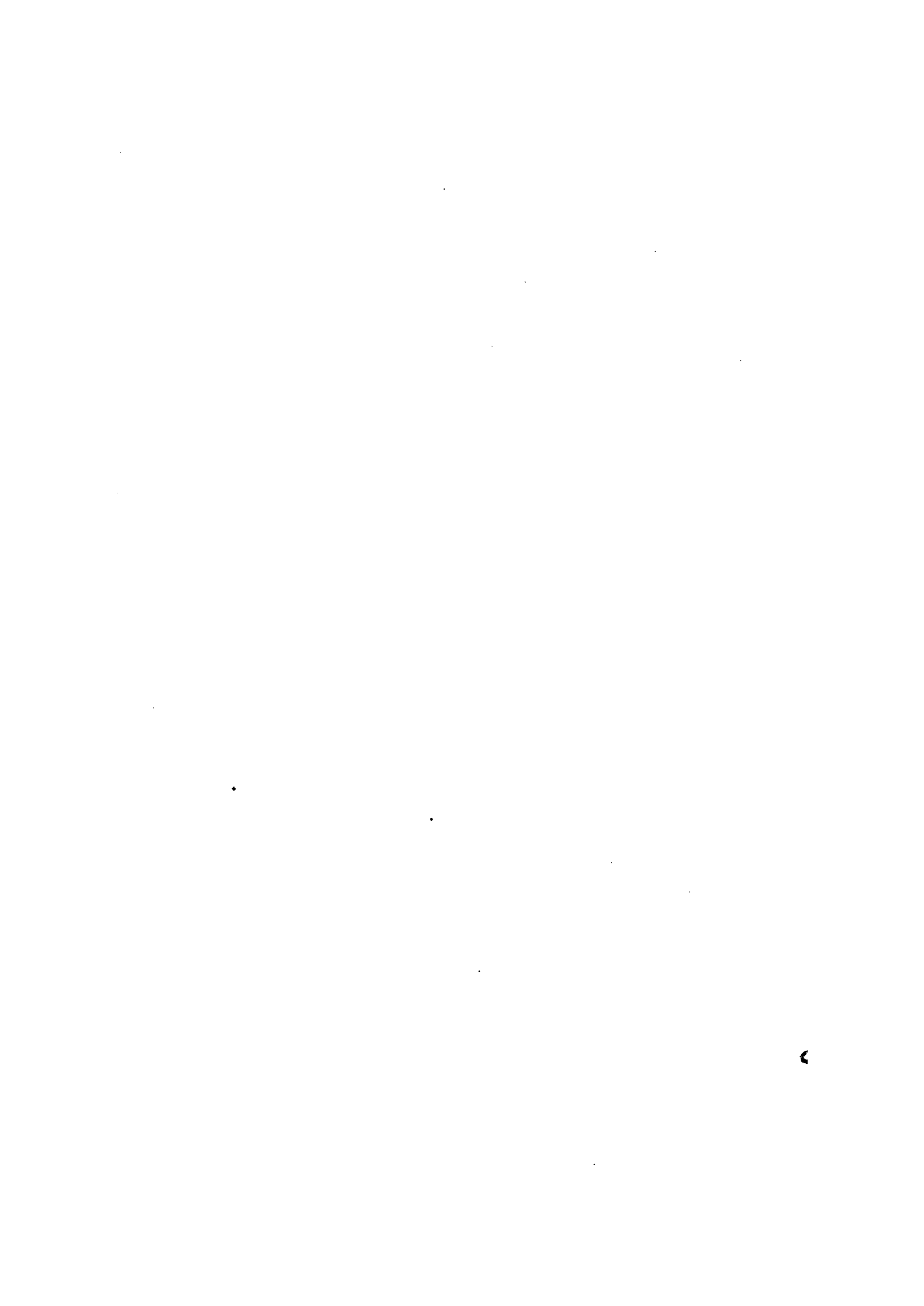
De nu antydda synpunkterna har vid lagprövningsrättens utövning gjorts gällande i skilda sammanhang, men frågan om förbund och provinser har i varje fall formellt sett varit den utslagsgivande. Genom kompetensfördelningsregleringarnas obestämdhet, som också tillämpats på skiftande sätt under olika tider, har domstolarna kunnat agera tämligen fritt för att inte säga godtyckligt, men grundtanken har alltid varit, att det på något sätt existerar grundläggande fri- och rättigheter för medborgarna.

En ytterligare grund för detta förhållande har lagts genom 1960 års rättighetsförklaring, The Canadian bill of rights. Den är en vanlig lag beroende på att oenighet råder om den lämpliga proceduren för författningsändringar. Gången över parlamentet i London är livligt diskuterad, inte minst genom motsättningen mellan Quebec och landet i övrigt. Lagen deklarerar att olika fri- och rättigheter »har existerat och kommer att fortsätta att existera utan inskränkning av ras, nationellt ursprung, färg, religion eller kön». Den bestämmer vidare, att varje kanadensisk lag skall stiftas och tillämpas så att de nämnda fri- och rättigheterna ej inkräktas, vartill kommer ett åläggande för justitieministern att iakttaga dessa principer beträffande varje lagförslag. Förf. utsätter lagen för en skarp kritik i likhet med flertalet jurister i hans hemland. Det har t.ex. frågats, om parlamentet, som förutsättes ha vetskap om all existerande lagstiftning,

härmed deklarerat, att denna står i överensstämmelse med den nya lagstiftningen. Om svaret är jakande, kan deklARATIONEN blott tillämpas på framtida lagstiftning. Formuleringen att varje lag skall stiftas och tillämpas i enlighet med deklARATIONEN föranleder frågan, om varje kanadensisk lag skall betraktas som ogiltig, om den kränker en medborgerlig rättighet. »Om så är fallet, varför säger inte parlamentet detta direkt. Det skulle ha varit en lätt sak att besluta, att varje kanadensisk lag, som upphäver, inskränker eller kränker en grundläggande rättighet är upphävd eller att varje kanadensisk lag som har denna verkan icke skall tillämpas» (sid. 38 f.). Det är hårda ord, som förf. använder i detta sammanhang. Han talar om »awkward grammar» och »careless drafting».

Dessa och andra uttryck förefaller nu i betydande grad oberättigade. I ett stabiliserat och traditionsrikt samhälle, som saknar rättighetsförklaringar, förefaller det vara en rimlig utväg att ålägga rättstillämparna att beakta grundläggande värden utan att ge sig in på vanskliga konstruktioner av människornas fri- och rättigheter, vars effekt alltid kan betvivlas. Mer och mer torde den insikten vinna terräng, att med lagstiftning enbart vinnes ej avsedda syften, så länge domstolar och förvaltningsmyndigheter icke fått mera bindande anvisningar om hur tolkningsreglerna, ofta härrörande från länge sedan svunnen tid, skall användas. Om inte ett hierarkiskt system för reglerna kan konstrueras, får man tills vidare som den kanadensiske lagstiftaren nöja sig med att stryka under vissa av dem.

Lars Frykholm

1

2

3

4

BERLINGSKA BOKTRYCKERIET, LUND 1966